

Rhagymadrodd

Byrdwn yr astudiaeth hon fydd ymchwilio a thrafod y newidiadau llenyddol a gafwyd yng Nghymru yn dilyn arswyd profiadau'r Ail Ryfel Byd; a gwneir hynny drwy lygaid praff Bobi Jones. Teimlaf fod cyfyngu fy maes astudiaeth i ddegawd penodol (sef y 1950au), ac i fardd penodol (sef Bobi Jones), wedi bod yn gam addas ac ystyriol. Golyga fod gen i fwy o reolaeth dros fy ymchwil, a mwy o gyfle i dafoli a dadansoddi cynnyrch llenyddol y cyfnod mewn cryn ddyfnder. Penderfynwyd dewis barddoniaeth Bobi Jones fel prif ffocws yr ail bennod gan fod y gobaith, mawl a'r arddull a welir yn y cerddi hyn yn adlewyrchiad o'r prif newidiadau a welwyd mewn barddas Gymraeg yn y blynyddoedd yn dilyn y Rhyfel. Y mae hi'n anochel ein bod ni fel ymchwilwyr yn y dyniaethau yn dynesu at faes ymchwil gyda rhyw lun o wybodaeth gefndirol, yn ogystal â'n rhagdybiaethau a'n damcaniaethau personol ein hunain ynghylch y maes arbennig hwnnw. Ond buan iawn y dryllir y damcaniaethau cychwynnol hynny wrth i rywun ddechrau pori trwy'r ffynonellau amrywiol. Fe gredwn mai degawd eithaf tawel oedd y pumdegau ym maes llenyddiaeth Gymraeg, ac mai digon prin hefyd oedd y cynnyrch llenyddol. Ond, wrth fwrw ati i ymchwilio, fe ddaeth i'r amlwg fod hon yn ddegawd gyffrous iawn, ble'r oedd dau do gwbl wrthgyferbyniol o feirdd yn cystadlu yn chwyrn am eu lle ar y llwyfan llenyddol Cymreig. Amlygwyd felly fod rhyw fath o agendor rhwng y cenedlaethau yn perthyn i lenyddiaeth y cyfnod. Mae darllen cefndirol a chyddestunoli yn rhan gwbl greiddiol o unrhyw draethawd, a theimlaf fod ymchwilio i wleidyddiaeth, economi, diwylliant a chymdeithaseg y pumdegau, wedi rhoi i mi ddealltwriaeth ehangach o'r cyfnod, yn enwedig gan na fûm i yn ddigon ffodus i fod yn llygad dyst i'r newidiadau yn lenyddiaeth Gymraeg y cyfnod.

Fel y gellir tybio, barddoniaeth y pumdegau fydd y sylfaen i'r gwaith; ond bydd yr ail bennod yn canolbwyntio ar farddoniaeth a ymddengys rhwng cloriau *Y Gân Gyntaf* (1957). Cyfansoddwyd y farddoniaeth hon yn ystod, neu yn y blynyddoedd cynnar wedi'r Ail Ryfel Byd; ac eir ati trwy gyfrwng y cerddi hyn i adnabod rhai o'r prif ddatblygiadau yn llenyddiaeth Gymraeg yn dilyn 1945. Hefyd, defnyddir ffynonellau atodol megis hunangofiannau'r beirdd i geisio olrhain beth achosodd rai o'r trawsnewidiadau yn natur, arddull a themâu canu'r pumdegau. Rhaid sylweddoli yn ogystal nad cyfrwng ynysig yw bardd na'i farddoniaeth, ac o'r herwydd mae'r gwaith yn gwneud defnydd o astudiaethau anthropolegol er mwyn mynd i wraidd rhai o ddatblygiadau llenyddol yr oes. Trwy gydol y gwaith gwneir defnydd helaeth o gyfnodolion y cyfnod, rhai megis *Y Genhinen*, *Y Traethodydd* a *Tir Newydd* - llwydda testunau o'r fath roi i ni fewnwelediad o ymateb y Cymry llengar i waith Bobi Jones, ac i weithiau eraill y pumdegau. Rhaid cyfaddef mai digon amrywiol a gwasgaredig yw'r gweithiau academiaidd blaenorol sy'n ymdrin â llenyddiaeth y pumdegau. Ar yr un llaw, yr oedd hyn yn fanteisiol iawn gan ei fod yn fy ngalluogi i arloesi a gosod stamp fy hun ar y maes. Ond ar y llaw arall, gallasai prinder tystiolaeth eilaidd fod yn rhwystredig iawn ar brydiau, ac yn yr achosion hynny, rhaid dychwelyd *ad fontes*. Er hynny, profodd y nifer cyfyngedig o astudiaethau academiaidd, megis y gyfrol *Y Meddwl a'r Dychymyg Cymreig: Casglu Darnau'r Jig-so* gan Eleri Hedd James, ac ambell erthygl megis 'Ystyried y 1950au: Arbrawf Mewn Cyfnodi Llenyddol' gan T. Robin Chapman yn *Llên Cymru*, yn adnoddau hynod werthfawr wrth fynd ati â'r orchwyl o ysgrifennu'r traethawd. Yr oedd ambell bennod mewn llyfr, yn ddefnyddiol tu hwnt yn ogystal; er enghraifft, rhoddodd cyfraniadau'r llenorion yn y gyfrol *Fy Nghymru i*, awgrym i ni o

brofiad Cymry'r oes o'u gwlad. Braenarwyd y tir gan yr ysgolheigion uchod, a gobeithir y bydd yr astudiaeth ymchwil hon yn fodd o gyfrannu, ynghyd â llenwi unrhyw fwlch deallusol a geir yn yr astudiaeth o newidiadau o fewn llenyddiaeth Gymraeg yn dilyn yr Ail Ryfel Byd.

Pennod 1 – Y Gefnlen Lenyddol i Farddoniaeth y Pumdegau

Cyflwyniad a Chyd-destunoli

Tyfodd estheteg barddoniaeth y ddegawd o'r adwaith yn erbyn dau fath o ganu a fodolai ar ddiwedd yr Ail Ryfel Byd. Yn gyntaf, gwelwyd gwrthdaro yn erbyn Moderniaeth 'y don gyntaf', fel y'i gelwir, yng ngwaith rhai fel Alun Llywelyn-Williams, ac Aneirin ap Talfan a W. H. Reese yn *Y Ddau Lais* (1937). A siarad yn fras, canu cymdeithasol oedd hwn at ei gilydd, er na chynigiodd feddyginiaeth rhag malltod yr oes - ni ymddiddorai mewn na Christnogaeth na chenedlaetholdeb. Bodlonai ar fod yn hygyrch, eithr heb fawr o gysylltiad o ran ffurf a mynegiant â dim a'i rhagflaenodd. Ei brif ladmerydd oedd T. H. Parry-Williams,¹ a lwyddodd i ddyrchafu mesur y rhigwm - 'y ffurf goeglyd, amharchus ar brydyddu ... yn offeryn celfyddyd aruchel.'² Safai canu Bobi Jones a'i gyfoeswyr – modernwyr 'yr ail don' – am y pegwn. Mawl, ffydd a heddychiaeth oedd conglfeini eu gweledigaeth, a chenhadaeth genedlaetholgar oedd eu cân. Nodweddir eu gwaith gan arbrofi mydryddol:

... mae moderniaeth Gymraeg newydd y 1950au yn ymwneud yn ei hanfod ag adnewyddu, yn ysbrydol ac yn genedlaethol.³

Canolbwyntir yn y traethawd hwn, fodd bynnag, ar farddoniaeth y pumdegau fel adwaith yn erbyn ail fath o ganu, sef canu telynegol W. J. Gruffydd, T. Gwynn Jones, Iorwerth Peate a'u tebyg. Wedi hunanfodddhad a sicrwydd y delweddau o 'Gymru lân, Gymru

---

¹ Nodir yn Bedwyr Lewis Jones, 'The City: A Succès de Scandale', *Poetry Wales*, Haf 1974, ac yn John Rowlands, 'Poésie Cérébrale?', *Y Traethodydd*, CXXX, 557, (1975), tt. 321-9 mai ei bryddest 'Y Ddinas' a enillodd iddo'r gair Eisteddfod Genedlaethol Bangor 1915, oedd y gerdd fodernaidd gyntaf yn y Gymraeg.

² Alun Llywelyn-Williams, 'Cyfoesedd Bardd', *Y Traethodydd*, CXXX, 557, (1975), t. 318.

³ Dafydd Johnston, *Llenyddiaeth Cymru* (Caerdydd, 1998), t. 114.

lonydd', yn hanner cyntaf y ganrif; drylliwyd sylfaen y gwareiddiad hwnnw a oedd ynghlwm wrth eu cysyniadau o Gymreictod. Bellach, sylweddolwyd mai 'argyfwng cenedl oedd gwir argyfwng Cymru',⁴ ac yn anochel mae'r corpws eang o ganu cenedlaetholgar sy'n britho'r blodeugerddi, llyfrau a chyfnodolion y cyfnod yn dystiolaeth ddiamheuol o boblogrwydd a thwf y *genre* neilltuol hwn yn ail hanner yr ugeinfed ganrif. Yn anad dim arall, un o nodweddion amlycaf y cyfnod yw'r trawsgyweiriad trawiadol yn naws y canu, wrth i'r genhedlaeth newydd o feirdd ymwrthod â chadarnhad a 'hyder a ffydd yr hen ramantwyr'.⁵ I raddau, y mae modd dweud mai eu syrffed ar yr obsesiwn afiach gyda'r ffenomen o 'hiraeth' (a nodweddaid ganu'r cyfnod),⁶ a oedd i gyfrif am y gwyro bwriadol oddi wrth y canu Rhamantaidd. Cafwyd gan y genhedlaeth ieuanc, yn hytrach ymosodiad ar orbarchusrwydd ceidwadol beirniaid llenyddol hanner cyntaf y ganrif,⁷ ac agorwyd llifddorau emosiynau'r bardd fel modd o geisio creu delwedd realistig o frwydr yr iaith ac argyfwng Gymreictod canol y ganrif. Crynhoir y trobwynt creadigol hwn yn arsylwad praff Robert Rhys:

After 1936, it is argued, significant Welsh language poetry sheds its romantic fetish with death and *hiraeth*, along with its fashionable cynicism, and becomes a vibrant, committed poetry, written by people who inhabit, as Saunders Lewis said of Gwenallt in 1940, 'a cosmos, a world which has meaning, a world which has been given an aim and an objective'.⁸

---

⁴ Alan Llwyd a Gwynn ap Gwilym (goln.), *Blodeugerdd o Farddoniaeth Gymraeg yr Ugeinfed Ganrif* (Llandysul, 1987), t. xliii.

⁵ Alan Llwyd a Gwynn ap Gwilym (goln.), *Blodeugerdd o Farddoniaeth Gymraeg yr Ugeinfed Ganrif* (Llandysul, 1987), t. xliii.

⁶ Nodwyd gan y golygydd yn, Gruffydd, W. J.(gol.), *Y Flodeugerdd Gymraeg*, (Caerdydd, 1931), t. xxi, 'mai Hiraeth yw testun *pob* prydyddiaeth, neu o leiaf y brydyddiaeth honno a elwir gennym yn rhamantus.'

⁷ Heini Gruffudd (gol.), *Hog Dy Fwyell: Casgliad Cyflawn o Gerddi J. Gwyn Griffiths* (Talybont, 2007), t. 40.

⁸ Robert Rhys, 'Poetry 1939 – 1970', yn Dafydd Johnston (gol.), *A Guide to Welsh Literature C. 1900 – 1996* (Cardiff, 1998), t. 107.

Y mae modd dadlau mai mantais neu, efallai, anfantais, y bardd ieuanc o Gymro yn y cyfnod oedd iddo ‘gael ei eni i’r frwydr’.⁹ Mewn geiriau eraill, roedd y genhedlaeth yn meddu ar y ddawn i fod yn greadigol-deimladwy wrth ymateb i broblemau a sefyllfaoedd cymdeithasol eu hoes. Adlewyrchir hyn yn greffus ym myfyrdod brawychus y prifardd Gwilym R. Jones yn, ‘Mi Af i’r Coed i Wylo’:

Mae’r gannwyll heno’n llosgi’n wan yn nhir ein gwlad ...
Daw o wefusau crinion rin clasuron clust –
O bencampwriaeth iaith cyn hir na bydd un tyst ...¹⁰

Galarnad dros gwm sy’n wynebu diboblogi, ynghyd â goblygiadau anochel hynny i’r diwylliant a’r iaith a geir yma. Trawiadol yw’r modd y mae’n chwarae rôl y proffwyd trwy rybuddio ei gyfoeswyr na fydd neb ar ôl i wrando ar ‘rin clasuron clust’ fawr mwy. Gellir rhagdybio fod cenhedlaeth y bardd wedi cymryd yr etifeddiaeth ddiwylliannol hon yn ganiataol yn y gorffennol. Yn wir, gwelir bod y naws broffwydol, genhadol hon yn nodweddiadol o’r canu Cymraeg yn y blynyddoedd wedi’r Ail Ryfel Byd.¹¹ Drylliwyd ganddo felly’r ddelwedd o ddiogelwch y Fro Gymraeg yn deilchion – nid oedd hi bellach yn noddfa gysurus i’r iaith yn ei hunfed awr ar ddeg.

Wedi profiadau dirdynol dau ryfel byd ynghyd â streiciau diwydiannol a diboblogi cefn gwlad, yr oedd llenyddiaeth Gymraeg ei hiaith wedi cyrraedd croesffordd erbyn ail hanner yr ugeinfed ganrif, a chaiff hyn ei ategu gan eiriau D. Tecwyn Lloyd:

---

⁹ Bobi Jones, *Beth yw Pwrpas Llenyddia?*, Darlith Lenyddol Eisteddfod Genedlaethol Cymru (1974) t. 21.

¹⁰ Alan Llwyd a Gwynn ap Gwilym (goln.), *Blodeugerdd o Farddoniaeth Gymraeg yr Ugeinfed Ganrif* (Llandysul, 1987), t. 137.

¹¹ Alan Llwyd a Gwynn ap Gwilym (goln.), *Blodeugerdd o Farddoniaeth Gymraeg yr Ugeinfed Ganrif* (Llandysul, 1987), t. xlv.

Nid heb deimlo hytrach yn herfeiddiol y gofynnaf beth a fydd lwybr llenyddiaeth y dyfodol. Ond y mae'n gwestiwn y dylid ei ofyn canys fe ymddengys bod llenyddiaeth wedi cyrraedd croesffordd bwysicach yn ei hanes nag a welodd ers rhai canrifoedd...¹²

Prif broblem prydydd yr oes oedd canfod ffurf, ieithwedd a chywair a fyddai'n gymwys ac yn adlewyrchiad gonest o'r wlad a'r cyfnod y trigai ynddynt. Ffrwyth yr ymdrech i geisio canfod llais ar gyfer her yr oes newydd hon oedd y 'cyfoeth amlochrog'¹³ a'r amrywiaeth eang a welwyd ym marddas dechrau'r pumdegau, a gwelwyd cryn arbrofi o ran ffurf a syniadaeth yn y cylchoedd llengar. Yn unol â hynny, gellir dadlau fod y sefyllfa hefyd yn ymgorfforiad o'r ymrafael milain rhwng beirdd Rhamantaid ceidwadol yr hen do, a syniadaeth arbrofol a chwyldroadol y genhedlaeth newydd a oedd â'u bryd ar ymestyn ffiniau llenyddiaeth Gymraeg. Dyma'r ysgol farddol newydd-anedig a adwaenid fel 'Cylch Cadwgan' - cwmniaeth lengar a fyddai'n ddraenen yn ystlys beirniaid ceidwadol.

Hyd yn oed ar ôl cyd-destunoli, gorchwyl hynod astrus yw ceisio gosod y ddegawd hon yn dwt a thaclus fel rhan o dapestri amlhaenog llenyddiaeth Gymraeg yr ugeinfed ganrif. Hynny yw, nid yw'r trawsnewidiad rhwng y *genres* yn amlwg yng nghynhaef llenyddol y pumdegau; ac amlygir hyn yng ngholofnau cyfnodolion dechrau'r ddegawd trwy'r cecru a welwyd rhwng beirdd telynegol yr hen do, a'r Modernwyr a oedd, erbyn hynny wedi dechrau dod i'w blodau. Digon prin a thameidiog hefyd yw'r cyfrolau a'r cyfnodolion sy'n ceisio darlunio a thrafod cyflwr llenyddol y pumdegau; fe'n cyfyngir yn amlach na pheidio i anecdotau byrion a digon arwynebol, ac o'r herwydd ni chawn ddarlun llawn o natur barddoniaeth y ddegawd. Mae modd dadlau felly na lwyddodd y pumdegau i adael cymaint o'i ôl ar hanes llenyddiaeth yr ugeinfed

---

¹² D. Tecwyn Lloyd, *Erthyglau Beirniadol* (Llandysul, 1946), t. 83.

¹³ R. M. Jones, *Llenyddiaeth Gymraeg 1936 – 1972* (Llandybïe, 1975), t. 69.

ganrif, yn enwedig felly pan eir ati i'w gymharu ag ymdriniaeth ddwys a dadansoddol beirniaid megis Alan Llwyd o *Farddoniaeth y Chwedegau*.

Y prinder hwn yn yr ymdriniaeth academiaidd â llenyddiaeth y pumdegau oedd y prif ysgogiad i gyfyngu rhychwant blynyddoedd yr astudiaeth achos hon i'r 1950au. Y gobaith yw y bydd y traethawd ymchwil hwn yn fodd o liniaru rhyw ychydig ar unrhyw ddiffyg. Ac er bod y lobsgóws o gynnyrch yn ymddangos yn dipyn o gur pen ar yr olwg gyntaf, gwelir fod y croestynnu rhwng y beirdd, ynghyd â bodolaeth amrywiaeth gyfoethog o gerddi o ran themâu ac arddull, yn arwydd o gyflwr iach llenyddiaeth. Un o nodau amlycaf y pumdegau yw bod ei beirdd yn hidio digon am y traddodiad barddol i bleidio'i achos mewn cyfrolau a chyfnodolion. O'i chymharu â barddoniaeth cyfnodau eraill yn yr ugeinfed ganrif, nid yw barddoniaeth y pumdegau wedi cael ei dylanwadu i'r un graddau gan ddigwyddiadau trobwyntiol yn hanes Cymru. Ond o wneud ymdrech i ddarllen yn ddyfal rhwng y llinellau, amlygir fod y broses o adferiad yn dilyn yr Ail Ryfel Byd wedi cael cryn ddylanwad ar esblygiad y traddodiad barddol y cyfnod hwn. Er enghraifft, cafodd ôl-gryniadau'r brwydro effaith ar rai o brif themâu llenyddiaeth Gymraeg - a chaiff y mater hwn ei grynhoi gan R. M. Jones:

Y ddwy elfen fwyaf diddorol mewn barddoniaeth Gymraeg gyfoes, yn ddiau, yw'r ymwybod o draddodiad a'r teimlad o argyfwng cenedlaethol; ac mae'r naill a'r llall wrth gwrs ynghlwm yn ei gilydd.¹⁴

Fel yr awgrymir cyd-destunoli wna rhan gyntaf y traethawd, a chanolbwyntir ar y trawsffurfiad rhwng diwedd cyfnod y beirdd Rhamantaidd (rhai megis W. J. Gruffydd ac R. Williams Parry), a dechrau cyfnod yr ail don o Fodernwyr, ble y daeth rhai fel Bobi Jones, beirdd Cylch Cadwgan ac ambell enigma arall i'w bri. Ceisir ymchwilio beth yn

---

¹⁴ R. M. Jones, *Llenyddiaeth Gymraeg 1936 – 1972* (Llandybïe, 1975), t. 69.

union oedd cymhellion y Modernwyr dros dorri eu cwys eu hunain ac ymwrthod â holl themâu, ffurfiau ac arddulliau eu rhagflaenwyr. Yn ogystal â hyn ceir trafodaeth ynghylch Iorwerth Peate - curadur, ysgolhaig, llenor a bardd - ac un o brif ladmeryddion y gwrthwynebiad i'r Modernwyr yn ystod y ddegawd. Bydd y rhan hwn o'r ymchwil yn fodd o ateb un o gwestiynau allweddol yr ymchwil, sef a oedd y syniadau a fynegwyd ym marddoniaeth Iorwerth Peate a'i debyg felly'n eirwir, ac yn rhoi darlun cywir o'r bywyd beunyddiol yn y Gymru Gymraeg yn ystod y pumdegau?

Bydd y traethawd hefyd yn ymchwilio i ffenomen 'Gagendor y Cenedlaethau' (*Generation Gap*), a cheisir dadlau fod y ffraeo a'r cecru a welwyd rhwng y Telynegwyr a'r Modernwyr yn dystiolaeth gref o fodolaeth Gagendor y Cenedlaethau ym marddas y pumdegau. Dylid cofio yn ogystal fod profiad y beirdd ieuanc yn dra gwahanol i'w rhagflaenwyr - nid cesail Eryri oedd eu noddfa, ond strydoedd cosmopolitan dinasoedd fel Caerdydd. Yn dilyn holl ddigwyddiadau dirdynnol hanner cyntaf yr ugeinfed ganrif, teimlai sawl bardd ieuanc nad oedd ieithwedd, arddull a themâu Rhamantaidd bellach yn ddigon i fynegi eu hemosiynau - a dyna ddechrau'r arbrofi mydryddol. Yn wir, er ein bod yn dueddol o gysylltu'r bri Gagendor y Cenedlaethau gyda'r chwedegau a'i llu o ddigwyddiadau chwyldroadol, ym myd llenyddiaeth Gymraeg gwelir fod y gwrthwyneb wedi digwydd. Yn ystod y chwedegau, dechreuodd beirdd Cymru ddychwelyd yn ôl at ddiogelwch cyfarwydd y gerdd dafod a'i fesurau a'i themâu. Ymgeisir yn ogystal i weld a oedd y newidiadau trawiadol a welwyd ym myd llenyddiaeth yn gwbl unigryw i Gymru, ynteu adlais ydoedd o'r hyn a welwyd mewn gwledydd ac ieithoedd eraill. Yng nghanol y tyndra rhwng yr hen Gymru a'r Gymru newydd, mewn byd o arbrofi mydryddol ac ymrysona, nid yw'n destun syndod fod beirdd y pumdegau wedi cael cryn

anhawster i ganfod eu hawen, neu i ganfod llais a fyddai'n diffinio'r ddegawd. Ond boed fel y bo am hynny, saif y pumdegau yn un o'r cyfnodau mwyaf diddorol yn hanes llenyddiaeth Gymraeg, o'm safbwynt i, a braint felly yw cael y cyfle i ddarllen a dadansoddi'r cynhaeaf toreithiog.

Pontio

Un o nodweddion amlycaf a mwyaf trawiadol llenyddiaeth Gymraeg dechrau'r pumdegau fu'r pontio, ynghyd â'r trawsffurfiad thematig, a gafwyd rhwng y telynegwyr a'u cerddi melodaidd, ac ymddangosiad y Modernwyr a ddaeth i gymryd eu lle ar y llwyfan llenyddol. Ar ddechrau'r ddegawd, cydfodolai dwy ysgol farddol a oedd yn gwbl wrthgyferbyniol o ran eu techneg, eu themâu a'u harddull. Ar yr un llaw, daliwyd ati gyda'r canu melys-hiraethus gan yr hen do, tra oedd y genhedlaeth laslancaidd (e.e. aelodau Cylch Cadwgan) yn ymarfer barddas newydd, arbrofol a chwyldroadol ei natur. Gorchwyl hynod ddiddorol i ni fel beirniaid llenyddol yw dirnad ym mha fodd y llwyddodd (neu na lwyddodd) y ddwy ysgol farddol wrthgyferbyniol i gydoesi a chyd-brydyddu, yn enwedig ym mlynnyddoedd agoriadol y ddegawd.

Wedi hirhoedledd cwlt y canu Rhamantaidd, hiraethus a thelynegol, ac wedi hir eiluno a chreu hanner duwiau o brydyddion megis R. Williams Parry, Crwys a T. Gwynn Jones, gwelwyd fod gafael yr hen ysgol o feirdd yn dechrau ymddatod erbyn dechrau'r pumdegau. Pennaf pryder y Telynegwyr oedd y diffyg parch cynyddol a ddangoswyd tuag atynt o gyfeiriad y beirdd iau. Dyma fater a amlygir yng nghyffes yr *enfant terrible*, Bobi Jones:

The four grandfathers of our years were T. Gwynn Jones, W. J. Gruffydd, Williams Parry and Parry-Williams. I never idolized these as my generation was expected to ...¹⁵

Yn y ffynhonnell eilaidd hon, ceir cipolwg gonest ar agweddau'r naill ysgol farddol at y llall - ac mae modd priodoli didwylledd y testun i'r ffaith i'r cyfweliad gael ei gynnal yn 1970, ddwy ddegawd ar ôl yr ymrafael rhwng y prydyddion. Go brin y byddai Bobi Jones yn awyddus i ailagor hen greithiau erbyn hynny. Yn ychwanegol, ceir yma awgrym lled gynnil fod gobeithion a disgwyliadau pendant wedi eu gosod yn faich trwm ar ysgwyddau'r ieuenctid. Ymhellach, wrth edrych ar gyfnodolion llenyddol dechrau'r pumdegau, fe ddaw'n amlwg fod diffyg perthnasedd barddoniaeth Gymraeg y ddegawd i'r gymdeithas y perthynai iddi, yn destun poendod i Bobi Jones. Er enghraifft, mewn erthygl yn *Y Fflam* yn 1952, nododd mai 'ysgrifennu'n gwbl ddealladwy yw diben llenor, ac yn groyw-foddhaol ar gyfer ei gymdeithas ef ei hun', ac yn yr un gwynt bron, gwêl fai ar lenor fel W. J. Gruffydd am 'foddio'r cymdeithasol ynddo'i hun'.¹⁶ Pregethwyd yn barhaus gan Gruffudd mai 'tri thestun sydd erbyn hyn wedi dyfod yn rhan hanfodol o etifeddiaeth y Cymro: Crefydd, Bro ac Angau';¹⁷ hynny yw, tair agwedd wrthgyferbyniol ar sentiment y treuliedig 'hiraeth'. Dewis cicio'n ffyrnig tros y tresi fu hanes y Modernwyr yn wyneb gorfodaeth o'r fath, oblegid roeddynt 'wedi syrffedu ers tro ar sbonciau telynegol ein beirdd, yn codi yn awr ac yn y man yn bert fel mân frogaod uwch cors Cymru'.¹⁸ O fwrw golwg cyffredinol ar y cyfnod yn ei gyfanrwydd, amlygir mai pennaf *faux pas* y Telynegwyr oedd y pwyslais llethol a roddwyd ar themâu megis 'adar' a 'blodau', yn hytrach nag ar ei gyd-ddyn. Yr oedd y diffyg brawdoliaeth hwn yn ddrych

---

¹⁵ Robert Rhys, 'Poetry 1939 – 1970', yn Dafydd Johnston. (gol.), *A Guide to Welsh Literature, c. 1990 – 1996* (Cardiff, 1998), t. 107.

¹⁶ Bobi Jones, 'Trefn Mewn Llen [sic]', *Y Fflam*, (Awst, 1952), t. 12.

¹⁷ J. E. Caerwyn Williams, 'Golygyddol', yn J. E. Caerwyn Williams (gol.), *Ysgrifau Beirniadol XXV* (Dinbych, 1999), t. 9.

¹⁸ D. R. Griffiths, (gol.), *Cerddi Cadwgan* (Abertawe, 1953), t. 6.

i anallu Cymru'r pumdegau i ddirnad ac ymateb yn briodol i fygythiadau megis y gwladychu Seisnig yng nghefn gwlad Cymru.¹⁹ Ceir enghreifftiau pellach o hyn yn ddiweddarach yn y bennod hon pan ystyrir twf y diwylliant technegol, trefol ac ymateb Cymry'r cyfnod iddo.

Digon diddorol yn ogystal yw'r defnydd o'r trosiad pryfoclyd a ddisgrifia'r Telynegwyr fel *teidiau'r* traddodiad barddol yng Nghymru – ond disgrifiad hynod briodol er hynny, o ystyried fod y pedwar dan sylw ymhell yn eu chwedegau cyn gwawrio 1950! Ceir deuoliaeth amlwg hefyd yn y fath derm. Ar y naill law ceir awgrym o'r parchusrwydd a ddangoswyd at feirdd y genhedlaeth hon; ond, ar y llaw arall, ceir awgrym o'u hanallu i ddirnad ac uniaethu â byd cyfoes y pumdegau. Mater hanfodol arall y dylid ei gadw mewn cof yw'r nodweddion cyffredin hynny a welir yng nghefnfiroedd y prydyddion. O'u hastudio yn fanwl, amlygir fod y pedwar prydydd wedi eu geni ar ddiwedd y bedwaredd ganrif a'r bymtheg, ac i raddau, wedi eu trwytho yng ngwerthoedd llenyddol a diwylliannol yr oes honno. Yr oedd hon yn fagwraeth grefyddol Anghydfurfiol, wledig ac uniaith Gymraeg - 'Cymru O.M.', chwedl Dafydd Glyn Jones,²⁰ a'r rhain, yn anad dim oedd meini prawf llwyddiant bardd o Gymro ar ddechrau'r ugeinfed ganrif. Nid yw'n destun rhyfeddod felly fod beirdd y genhedlaeth newydd wedi cael cryn drafferth i dderbyn yr hyn a ystyrir fel y 'norm'. Cofier hefyd i'r beirdd dan sylw gael eu magu yng nghalon y Gymru Gymraeg wledig, hwy oedd lladmeryddion y gornel honno o'r wlad. Dyma'r cyneddfau a ystyrir yn feini prawf i osod y beirdd hyn yn oriel yn anfarwoliau.

---

¹⁹ John Davies, *Hanes Cymru* (London, 1990), t. 569.

²⁰ Dafydd Glyn Jones, *Agoriad yr Oes: erthyglau ar lèn, hanes a Gwleidyddiaeth Cymru* (Talybont, 2001).

Ond buan iawn y drylliwyd delwedd deimladwy'r hen do o berffeithrwydd heddychlon 'bro rhwng môr a mynydd / heb arni staen na chraith'.²¹ Y sentimentalrwydd artiffisial hwnnw a oedd yn symptom poenus o glwyf cenhedlaeth y Rhyfel Mawr - y Cymry cul a cheidwadol na allent ddygymod ag unrhyw newid i'r drefn. Hon oedd y genhedlaeth a oedd ar yr un llaw yn gallu coleddu agnosticiaeth, ac yn meddu ar y cryfder mewnol i ddeilio ag enbydrwydd a therfynoldeb marwolaeth. Mae'n eironig ddigon felly, mai hon hefyd oedd y genhedlaeth a frwydrodd hyd angau i geisio arbed eu gwerthoedd Rhamantaidd. Tystia hyn fod cryn beygynu rhwng yr hyn a *ddywedwyd* o'i gymharu â'r hyn *wnaed* mewn gwirionedd gan y beirdd.

Yn ei bennod agoriadol o astudiaeth i *Lenyddiaeth Gymraeg 1936 - 1972*, nododd R. M. Jones mai pethau digon artiffisial ac annelwig yw ffiniau amseryddol mewn llenyddiaeth. Er hynny, cyflwynir ganddo ddamcaniaeth dra arwyddocaol ar y modd y 'ceir rhythm yn natblygiad llenyddiaeth, a bod penllanw a thrai yn ffenomenau y gellid eu canfod a'u holrhain yn glir o dro i dro'.²² Yn unol â'r ddadl hon, teimlaf fod modd priodoli'r trawsnewidiad, neu'r trai graddol a welwyd yn y pumdegau i dranc nifer o gewri'r cyfnod Rhamantaidd. Erbyn y flwyddyn 1950, yr oedd T. Gwynn Jones dan y dywarchen ers cwta flwyddyn – er hynny roedd ei etifeddiaeth hiraethus am y 'fro dirion nad ery / Cwyn yn ei thir',²³ yn parhau i gyniwair trwy farddas. Ergyd ddwbl dorcalonnus i gefnogwyr Ramantiaeth oedd tranc dau o'u prifeirdd mwyaf cynhyrchol – bu farw W. J. Gruffydd yn 1954 ac R. Williams Parry yntau yn 1956. Gorchwyl dyrys yw ceisio llwyr ddirnad effaith ddomino'r colledion hyn ar y gymdeithas lengar yng

---

²¹ R. Williams Parry, *Cerddi'r Gaeaf* (Dinbych, 1952), t. 2.

²² R. M. Jones, *Llenyddiaeth Gymraeg 1936 -1972* (Llandybïe, 1975), t. 1.

²³ Alan Llwyd a Gwynn ap Gwilym (goln.), *Blodeugerdd o Farddoniaeth Gymraeg yr Ugenifed Ganrif*, (Llandysul, 1987), t. 10

Nghymru – achos a ddaw i'r amlwg o astudio'r holl erthyglau teyrnged a oedd yn britho cyfnodolion Cymreig y cyfnod. Heb os nac oni bai, ysgytiwyd y gynulleidfa draddodiadol gan ymadawiad y 'cewri', ac yn nryswch eu hiraeth a'u galar, teimlid nad oedd gobaith bellach i'r farddas Gymraeg. Adlewyrchir yr ymdeimlad o argyfwng a brofwyd yn nheyrngedau emosiynol y Cymry i 'Fardd yr Haf' yn *Y Cymro* a *Baner ac Amserau Cymru*:

Pan glywais y newydd am farw Robert Williams Parry, teimlais fod darn helaeth o'r Gymru lenyddol y gwyddwn i amdani wedi syrthio megis torlan dan fy nhraed.²⁴

Er y gorliwio bwriadol sy'n britho'r testun, gallwn lwyr gydymdeimlo â'r brofedigaeth. Wedi'r cwbl, onid y seiri geiriau dan sylw oedd enwogion Cymreig eu dydd? Onid eu gorchestion llenyddol hwy a restrwyd â balchder mewn cylchgronau megis *Y Genhinen*, *Y Traethodydd* a'r *Lleufer*? Ac onid eu henwau hwy a glywyd amlaf ar wefusau cenhedlaeth y Rhyfel Mawr?²⁵ Er bod y deyrnged yn glafoerian o emosiwn, fe ddylid cadw mewn cof mai ymateb brysiog a geir yma – hynny yw, ni chafodd gyfle i bwysu a mesur maint y brofedigaeth, na'i gosod ychwaith mewn cyd-destun llenyddol ac amseryddol ehangach. Trasiedi'r sefyllfa mewn difrif, oedd ystyfnigrwydd yr hen do, a'r amharodrwydd i dderbyn y Modernwyr fel eu holynwyr. Drwy hynny, yr oedd gwir beryg y gallant greu amgueddfa o'n traddodiad barddol hirhoedlog. Oedd, roedd cadw'r cof am y cewri yn eithriadol bwysig, ond fe anghofiwyd fod y parodrwydd i newid yn gwbl hanfodol os am sicrhau ffyniant mewn unrhyw iaith, ddiwylliant neu gelfyddyd.

---

²⁴ Colofn Mignedd, *Y Cymro*, Ionawr 1956, t. 4.

²⁵ Amrywiol, 'Ledled Cymru', *Baner ac Amserau Cymru*, (Hydref, 1954), t. 4.

Ymgais derfynol i gynhyrfu'r dyfroedd llenyddol a gymhellai benderfyniad ystyfnig R. Williams Parry i oedi cyn cyhoeddi ei ail gyfrol. Dyma ddadl a gaiff ei chryfhau wrth ystyried i ran helaeth o'r cerddi gael eu cyfansoddi yn y blynyddoedd rhwng y rhyfeloedd.²⁶ Er hynny, bu'n rhaid aros tan 1952 i weld ymddangosiad y gyfrol hirddisgwyliedig, *Cerddi'r Gaeaf*. Mae modd dadlau i'r oedi bwriadol brofi'n bluen yn het R. Williams Parry, canys gwyddai fod 'cynulleidfa barod' yn disgwyl yn eiddgar i weld dydd ei chyhoeddi. Crisielir y ddamcaniaeth yng ngeiriau'r beirniad llenyddol, Saunders Lewis:

Llyfr od yw hwn. Yr oedd yn glasur cyn ei gyhoeddi.²⁷

Priodol fyddai cychwyn drwy gwestiynu didwylledd y beirniad yn y ffynhonnell hon – yn enwedig o ystyried bodolaeth saith cerdd y gellir eu priodoli fel mawl iddo am weithredoedd cenedlaetholgar ym Mhenyberth.²⁸ Er yr amheuaeth, gwelir fod Saunders wedi taro'r hoelen ar ei phen yn natganiad agoriadol ei adolygiad o *Cerddi'r Gaeaf*. O ganlyniad i'r oedi, ynghyd â dylanwad brolio'r wasg Gymreig, teimlir fod yr holl fyth a amgylchynai R. Williams Parry'r bardd wedi ei ganoneiddio a'i godi cyfuwch nag R. Williams Parry'r bod dynol o gig a gwaed.

O ystyried yr holl ffactorau a roddwyd gerbron, gellir bod yn sicr erbyn hyn fod barddoniaeth Gymraeg wedi cyrraedd croesffordd erbyn dechrau'r pumdegau. Mewn difrif, roedd y newidiadau yn anochel. Er gwaethaf y brygowthan ac ymdrechion terfynol y Telynegwyr i ddal eu craffangau ar werthoedd ceidwadol a mawredd yr oes a

---

²⁶ <http://yba.llgc.org.uk/cy/c4-PARR-WIL-1884.html> (Cyrchwyd - 16/01/11).

²⁷ Saunders Lewis., 'Cerddi'r Gaeaf', *Lleufer*, Cyf. 9, (Gwanwyn 1953), t. 27.

²⁸ R. Williams Parry, *Cerddi'r Gaeaf* (Dinbych, 1952).

fu, yr oedd ymdrech y beirdd i gofleidio'r traddodiad wedi llesteirio'r mynegiant personol, ac o ganlyniad cafwyd barddas efelychiadol a dueddai i fod yn artiffisial. Gwelir fod ymdrechion a gorchwylion y beirdd Rhamantaidd yn arwydd o'r haint a flinai'r genedl gyfan ar drothwy'r pumdegau. Bellach, roedd y Cymry'n wynebu 'argyfwng hunaniaethol' dyrys, canys nid oedd modd eu portreadu bellach fel y genedl Anghydfurfiol, Ryddfrydol. Roedd y darlun o'r 'llymeitiwr cyhyrog'²⁹ o chwaraewr rygbi yn fwy priodol. Ni allai'r meddwl Cymreig a Chymraeg ddygymod â syniadaeth o'r fath, ac etifeddodd y llenor ifanc o Lanbryn-mair, Iorwerth Peate y baich o geisio gwarchod yr hen werthoedd, cyn y daeth taw terfynol ar 'hen wae' y Telynegwyr gynt.

Iorwerth Peate a Lanbryn-mair - 'Rhuddin fy einioes'

O dro i dro, ceir llenor y gellir ei osod yn daclus mewn cyfnod neu fudiad llenyddol arbennig. Ym mherfedd eu canu, gwelir mai gwŷr ydynt sy'n gweithredu fel lladmeryddion eu hoes. Ond dro arall, ceir ambell brydydd sy'n mynnu dal ei dir, gan ymneilltuo oddi wrth y datblygiadau naturiol ac anochel hynny a geir yn y traddodiad barddol Cymreig. A phrydydd a berthynai i'r categori hwnnw oedd y llenor, y beirniad a'r curadur, Iorwerth Cyfeiliog Peate - y gŵr sy'n rhan annatod o jig-so llenyddiaeth Gymraeg yr ugeinfed ganrif, ond eto, cawn gryn drafferth i'w osod yn ei briod le. I raddau, mae modd disgrifio Peate fel talp o froc môr a adawyd ar ôl wedi cyfnod y canu Rhamantaidd - yn hen ben ar gorff ifanc, fel petai. Gwelir ei fod hefyd yn creadur llawn deuoliaethau. Ar y naill law ymffrostiai yn 'y diwylliant gwledig, a hwnnw yn lleol ei natur',³⁰ ond ar y llaw arall trigai ym mhrysurddeb dinesig a chosmopolitan dinas

---

²⁹ John Davies, *Hanes Cymru* (London, 1990), t. 587.

³⁰ Iorwerth C. Peate, *Sylfeini: Ysgrifau Beirniadol* (Wrecsam, 1938), t. 23.

Caerdydd. Y deuoliaethau hyn, yn anad dim arall sy'n cadarnhau pam mai ef oedd conglaen y gwrthwynebiad i Foderniaeth drwy gydol y pumdegau.

Er mwyn llawn amgyffred seiliau ei argyhoeddiadau cryfion ynghylch beirniadaeth lenyddol a chywirdeb ieithyddol, rhaid deall effaith a dylanwad cyrhaeddbell ei fagwraeth wledig yn Llanbryn-mair, yn yr hen Sir Drefaldwyn. Trwythwyd ef mewn milltir sgwâr uniaith wledig, ble'r ymgomiai, y llafuriai ac y cymdeithasai'r trigolion trwy gyfrwng eu mamiaith. Magwyd ef i barchu 'crefftwyr llenyddol' megis yr hanesydd Calfinaidd, Richard Bennett a'r emynydd J. J. Tynybraich – a'r arwyr maboed hynny 'yn byw mewn cylch heb fod yn fwy na phum milltir'³¹ o'i gartref. Ond yn bwysicach fyth efallai, trwythwyd ef mewn bro a goledai'r meddylfryd o 'amddiffyn yr adwy, amddiffyn rhag Seisnigrwydd, rhag Presbyteriaeth gul, rhag landlordiaeth ormesol'.³² Y gwerthoedd hyn a adwaenir fel Traddodiad Llanbryn-mair, a roes i Peate y gwaddol i'w fod. Gwelir fod y cyfeiriadau mynych am yr 'hen fro' yn britho'i farddoniaeth a'i ryddiaith fel ei gilydd, ffaith a awgrymir mai â chalon drom yr ymadawodd am Gaerdydd yn 1927 wedi iddo gael ei benodi i staff Adran Archeoleg yr Amgueddfa Genedlaethol.³³ Tristwch sefyllfa o'r fath yw mai darlun sefydlog ac Iwtopaidd o Lanbryn-mair ei blentyndod a grisialwyd yn y cof gan Peate. Fodd bynnag, nid oedd yr hen fro, fwy na'r un pentref na thref arall yng Nghymru, yn drech nag amser. Yr hyn y ceisiodd ei wneud oedd 'hanesoli' ei hiraeth am ddyddiau ei faboed; ac yn y pen draw trodd Peate yr hiraeth hwnnw yn gorff o syniadaeth a borthwyd gan Draddodiad Llanbryn-mair. Wedi dweud hynny, greddf curadur yw cadw a gwarchod, a thrwy ei oes

---

³¹ Iorwerth C. Peate, *Dyfodol ein Llenyddiaeth: Llenyddiaeth Gymraeg mewn "Cymdeithas Ddwyieithog"* (Llandybïe, 1962), t. 7.

³² Iorwerth C. Peate, *Syniadau* (Llandysul, 1969), t. 58.

³³ <http://yba.llgc.org.uk/cy/c6-PEAT-CYF-1901.html> (Cyrchwyd - 03/02/11).

ymdrechodd yn ddiflino i ddiogelu gwerthoedd y 'traddodiad' a oedd wedi'u hymgorffori yn ei bersonoliaeth ef. Yn yr un modd, gwelir mai greddf y curadur a'i harweiniodd fel bardd a llenor i greu amgueddfa o lenyddiaeth Gymraeg a cheisio rhwystro unrhyw ddatblygiad.

Cynorthwywyd Peate i lunio ei fyd delfrydol ei hun yn ei gyfansoddiadau lluosog, drwy fodolaeth y broc môr o gysyniadau a adawyd gan drai Traddodiad Llanbryn-mair. Rhoddai'r chwedl a oedd ynghlwm wrth y meddylfryd hwn ystyr i'w fod, a sail gadarn i'w argyhoeddiadau. Datblygodd hyn i fod yn amlycach fyth ym mlynnyddoedd ei alltudiaeth o'i hen fro. Ffrwyth llafur diwygiadau crefyddol a chymdeithasol y bedwaredd ganrif ar bymtheg, a gyflwynwyd gan y gweinidog radicalaidd Samuel Roberts (S.R.) oedd Traddodiad Llanbryn-mair mewn difrif. Ar lefel gwbl sylfaenol, 'traddodiad Anghydfurfiol, Radicalaidd a gwerinol'³⁴ ydoedd, wedi ei wreiddio'n ddwfn a chadarn ym moesau Mynydd Sinai. Bu'r meddylfryd yn hynod ddylanwadol yn ei dydd, gan esgor ar werin a roddai gryn bwyslais ar bwysigrwydd Rhyddid a Rheswm.³⁵ Ond er ei ddylanwad pellgyrhaeddol ar ddiwedd Oes Fictoria; yn anochel braidd, gwelwyd nad oedd prif gyneddfau'r traddodiad yn berthnasol i fwyafrif llethol y boblogaeth erbyn canol yr ugeinfed ganrif. Ond roedd ambell lenor ac academydd yn benderfynol na chât'r traddodiad drengi'n dawel a diffwdan. Ceir enghraifft o hyn gan W. J. Gruffydd, sy'n datgan fod Cymru'n colli'r traddodiad bod gan bawb yr hawl i feddwl drosto'i hun, a gosodir her ganddo i ni'r Cymry rwystro dirywiad y gwerthoedd hynny a grisialwyd yn Nhraddodiad Llanbryn-mair:

---

³⁴ Meic Stephens (gol.), *Cydymaith i Lenyddiaeth Cymru* (Caerdydd, 1997), t. 573.

³⁵ <http://yba.llgc.org.uk/cy/c6-PEAT-CYF-1901.html> (Cyrchwyd - 01/03/2011).

Rhaid i'r afiechyd hwn gerdded drwy'i gwrs a myned yn waeth cyn y bydd yn well. Yr unig gwestiwn ymarferol yw, a allwn ni yng Nghymru ac ym Mhrydain, drwy gymryd gofal ac ymeneinio ag ennaint cadwedigol Rheswm a Rhyddid, ddianc rhag hadau marwol yr haint hwn?³⁶

Yn 1969, cafwyd ymgais glodwiw gan Peate (a fu'n edmygydd mawr o'r ideoleg hon ar hyd ei oes) i roi cnawd ar esgyrn trwy greu gwedd ymarferol a chymdeithasol i Draddodiad Llanbryn-mair:

Ar un olwg, atitiwd meddwl ydyw, bywyd o amddiffyn yr adwy, amddiffyn rhag Seisnigrwydd, rhag Presbyteriaeth gul, rhag landlordiaeth ormesol, a rhag llyffetheiriau di-ri.³⁷

Rhaid cadw mewn cof mai adlewyrchiad o amcanion crefyddol a chymdeithasol diwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg a geir uchod. Yr oedd mwyafrif y brwydrau a enwir wedi eu hennill pan oedd Peate ond megis dechrau cropian! Gwerthoedd hen-ffasiwn, wedi eu treulio'n garpiau oedd pennaf nodweddion y traddodiad erbyn canol y ganrif, ac ni chyflawnodd Peate unrhyw gymwynas ag ef ei hun, na'r traddodiad yn ei bregethu a'i feirniadu parhaus o ffaeleddau ei gyfnod. Yn wyneb anallu'r 'traddodiad' a'i arweinyddion i adeiladu ar lwyddiannau diwygwyr cymdeithasol Oes Fictoria, bu farw meddylfryd a oedd mor annwyl i lengarwyr megis Peate. Bwrw heli i'r môr fu ei ymgais i geisio gwneud Traddodiad Llanbryn-mair yn berthnasol i gynulleidfa gyfoes.

Er hynny, erys y swmp o weithiau llenyddol gan lenorion megis Peate ac W. J. Gruffydd yn dystiolaeth gref fod ambell greadur ystyfnig yn mynnu dal ei grafangau'n dynn yn y gwerthoedd a gynrychiolid gan Draddodiad Llanbryn-mair. Gwreiddiwyd sail a chredoau Peate yn naear bro ei febyd, a gorchwyl amhosibl oedd eu hailblannu ym mhridd dieithr, dinesig a chosmopolitan Caerdydd. Dyma ddeuliaeth chwithig sy'n

---

³⁶ W. J. Gruffydd, 'Diorseddiad Rheswm', *Tir Newydd*, (Tachwedd, 1938), t. 22.

³⁷ Iorwerth C. Peate, *Syniadau* (Llandysul, 1969), t. 58.

brigo i'r wyneb yn dragywydd yn ei weithiau. Rhaid cyfaddef fod ymroddiad a theyrngarwch di-ildio gwŷr o'r fath at y gwerthoedd a ystumiodd eu brogarwch a'u gwladgarwch yn destun edmygedd a pharch. Fodd bynnag, dylid cyfaddef hefyd fod eu hunan-dyb wedi bod yn 'fendith' ac yn 'felltith' i dwf ac esblygiad llenyddiaeth Gymreig ar ddechrau'r ugeinfed ganrif. Ar yr un llaw, gellir cydnabod fod eu brwdfrydedd heintus dros werthoedd traddodiadol yr oes a'u magodd wedi profi'n hwb gwirioneddol i lenyddiaeth Gymraeg y cyfnod; yr oedd yn fodd o ffugio a chynnal y diwylliant Cymreig pan oedd ffactorau allanol megis rhu a rhaib y Rhyfel Mawr yn mygu pob agwedd ar Gymreictod. Roedd modd i'r genedl ymborthi ar yr hyder newydd hwn. Ond, ar y naill law, yr oedd yr ystyfnigrwydd a'r agwedd o 'amddiffyn yr adwy'³⁸ parhaus, yn llyffetheirio unrhyw gynnydd a datblygiad yn y byd diwylliannol Cymreig.

Ceisiodd Peate gyfiawnhau pwysigrwydd cenedlaethol y meddylfryd trwy dynnu ar linyddau teyrngarwch ei gyd-Gymry, ac apelio'n uniongyrchol at eu gwladgarwch. Ceir enghraifft berffaith o hyn mewn cymal a gyfyd i ben mewn sawl ysgrif o'i eiddo lle dywed na chyfyngir y meddylfryd i 'blwyf helaeth tua, tua dwy ar bymtheg a thri-ugain o filltiroedd sgwâr'³⁹ yn unig:

Y mae yma draddodiad a newidiodd wyneb cenedl y Cymry. Cyfoethogwch ef ac ychwanegwch ato yn eich dydd chwithau.⁴⁰

Afraid dweud fod gorliwio a chulni plwyfol yn hydreiddio ymresymiad o'r fath. Yn ychwanegol, o adnabod cyneddfau ceidwadol Peate, mae'n destun amheuaeth a oedd yn

---

³⁸ Iorwerth C. Peate, *Syniadau* (Llandysul, 1969), t. 58.

³⁹ R. Alun Evans (gol.), Bro a Bywyd: *Iorwerth C. Peate 1901 – 1982* (Abertawe, 1997), t. 7.

⁴⁰ Iorwerth C. Peate, 'Traddodiad Llanbryn-mair', *The Transactions of the Honourable Society of Cymmrodorion* (1954), t. 17.

awyddus mewn difrif i weld ychwanegiadau i'r traddodiad. Meddwl culfrydig a fyddai'n pwysleisio mai bro ei febyd yn Llanbryn-mair oedd 'calon' y traddodiad – ac mai'r ffaith honno a oedd i gyfrif am ei ddylanwad a'i hirhoedledd. Diau mai'r pennaf reswm tros ddylanwad Traddodiad Llanbryn-mair, oedd bod prif elfennau'r meddylfryd yn rhinweddau a nodweddai sawl plwyf gwledig Cymreig ar droad yr ugeinfed ganrif. Y gallu hwn i uniaethu â phrofiadau pobl ac ardaloedd eraill, ac nid cysylltiad clos ag un filltir sgwâr arbennig, oedd wrth wraidd llwyddiant a pharhad y ffenomen. Yr oedd mabwysiadu enw ar y meddylfryd hwnnw yn rhoi arwyddocâd a ffocws penodol i'r sawl a'i dilynai; ond eto yr oedd ei briodoli i Lanbryn-mair yn gosod ffiniau daearyddol pendant, gan gyfyngu ar ei ddylanwad a'i barhad. Yn gysylltiedig â hyn, trawiadol yw'r modd y mabwysiadwyd y term 'traddodiad' i bennu hyd a lled y ffenomen; drachefn, gwelir fod term o'r fath yn gosod cyfyngiadau amseryddol hefyd ar y meddylfryd. A chan mai Peate a fu'n bennaf gyfrifol am boblogeiddio Traddodiad Llanbryn-mair, ni ellir llai na meddwl fod trwch ei ysgrifau'n ymdrech ddifflino arall i geisio 'hanesoli' ei bresennol. O'i grynhoi, gwelir fod Traddodiad Llanbryn-mair, yn ymgorfforiad o'r gwrthwynebiad yn erbyn y prif broblemau a flingai aelwydydd y Gymru wledig ar droad yr ugeinfed ganrif.

Bron na ellir bathu'r term 'Obsesiwn Llanbryn-mair' yn hytrach na Thraddodiad Llanbryn-mair i ddirnad perthynas baradocsaid Peate â bro ei febyd. Ateir hyn yn y modd y gwelir fod y trafodion ynghylch y feddylfryd yn britho'i gyhoeddiadau amrywiol.⁴¹ Tybed ai ymgais sydd yma i geisio lliniaru mymryn ar yr hiraeth a deimla am yr hen fro, a'r 'cog bach' bellach wedi creu nyth iddo'i hun yn Rhiwbeina, Caerdydd?

---

⁴¹ Manteisiai Peate ar bob cyfle posibl i glodfori'r traddodiad arbennig hwnnw a ystumiodd ei fod – neilltuir pennod mewn cyhoeddiadau megis *Syniadau* (1969), ynghyd ag ambell erthygl, i'w drafod.

Atgoffir ni'n barhaus ym mhregethu ailadroddus ei ysgrifau ei fod yn 'frodor o Lanbryn-mair a hi yw rhuddin fy einioes';⁴² ac o'r herwydd, gellir tybio fod prif nodweddion y traddodiad wedi eu hymgorffori yng nghorpws eiddil Peate. Traddodiad Llanbryn-mair oedd ei ddeg gorchymyn a maniffesto ei fywyd; yng nghanol holl ansicrwydd ei gyfnod, y meddylfryd arbennig oedd yr unig wedd ddi-sigl a roddai sail i'w feirniadaeth lenyddol a chymdeithasol.

Arwyddocaol yn ogystal yw nodi mai datganiadau a dadleuon treuliedig ydyw'r rhai Peate. Er enghraifft, atgoffir ni'n barhaus nad oedd y traddodiad yn 'ddim yn y bôn ond ymlyniad di-ildio wrth elfennau sylfaenol Cristnogaeth';⁴³ amlygir fod 'benthyg' syniadau ac arddulliau yn nodwedd a amlygir yn ei lond llaw o weithiau llenyddol – boed y rheiny yn farddoniaeth neu'n rhyddiaith. Ceir yn ei waith hefyd yr 'unoliaeth ryfeddol ac obsesiynol'⁴⁴ sy'n cyd-fynd â'i ymlyniad di-ildio wrth werthoedd rhyw hen oes a fu. I raddau, defnyddiwyd Traddodiad Llanbryn-mair ganddo megis corff o athrawiaeth a'i galluogodd i gyfiawnhau ei hiraeth personol. Ar yr un pryd, dylid cadw mewn cof mai â thristwch mawr y gadawodd fro ei febyd i ddilyn gyrfa fel curadur yn yr Amgueddfa Genedlaethol yn Ebrill 1927.⁴⁵ Roedd dadlau'n groch gyda'r byd a'r betws, a chanu clod ei filltir sgwâr yn fodd o gelu'r chwithdod, yr hiraeth a'r ddeuoliaeth greulon a feddiannai ei fywyd.

Conglfaen beirniadaeth Peate, boed honno yn gymdeithasol neu'n llenyddol, yw'r trallod a'r gwae a ddaw o'r ymwybyddiaeth fod y Gymru yr oedd ef yn trigo ynddi yn prysur ddirywio. Oes o amheuan oedd oes Peate. Oes o fyw dan fygythiad beunyddiol y

---

⁴²Iorwerth C. Peate, *Syniadau* (Llandysul, 1969), t. 57.

⁴³ Iorwerth C. Peate, 'Traddodiad Llanbryn-mair', *The Transactions of the Honourable Society of Cymmrodorion*, (1954), t. 17.

⁴⁴ T. Robin Chapman, *Llên y Llenor: Iorwerth Peate* (Caernarfon, 1987), t. 30.

⁴⁵ Catrin Stevens, *Writers of Wales: Iorwerth C. Peate* (Cardiff, 1986), t. 15.

rhyfel niwclear. Oes oedd o ‘weld y diawl ar wegil chwyrn y gwynt’.⁴⁶ Ac oes o arbrofi llenyddol gwrthun, ble ‘ni pharchwyd ynddi *un* o reolau crefft a chelfyddyd iaith’.⁴⁷ Mewn cyhoeddiadau cynnar megis *Ym Mhob Pen...*(1948), yn ogystal â rhai diweddarach megis *Syniadau* (1969), tywysir ni ar daith gathartig yng nghwmni Peate, wrth iddo geisio dirnad ym mha fodd y dylai ymateb i’w argyfwng presennol a phersonol. Yn wyneb newidiadau o’r fath, yr oedd hi’n anorfod y byddai Peate yn teimlo awch gwirioneddol i ddal ei grafangau yn dynn yng ngwerthoedd ei orffennol. Hwyl oedd yr unig bethau y gellid eu hystyried yn sefydlog yn ei fywyd. Yn gysylltiedig â hyn, gwelir mai cenhedlaeth Peate oedd y gyntaf i ‘orfod’ wynebu’r trai ieithyddol a fyddai’n cyniwair y Cymry am ran helaethaf yr ugeinfed ganrif; afraid dweud fod yr ymwybyddiaeth fod y Gymraeg bellach ‘yn iaith leiafrifol (43.5%) yn ei gwlad ei hun am y tro cyntaf yn ei hanes’,⁴⁸ wedi bod yn loes calon i epiliaid troad y ganrif. Effaith ddomino’r fath sefyllfa chwithig oedd creu cenhedlaeth a oedd yn hynod sensitif ac effro i gyfnewidiadau ieithyddol, cymdeithasol a diwylliannol eu hoes. Mater o amser yn unig ydoedd hyd nes y byddai’r dadrith hwnnw’n troi’n dân gwyllt o wrthwynebiad i newidiadau yn y drefn; a daeth hynny yn bur amlwg yng Nghymru yn y protestiadau o’r chwedegau ymlaen.

Darlun o Gymru trwy niwl yr oesoedd a gafwyd gan Peate. Trwy gydol ei yrfa lenyddol ceisiodd ei orau glas i lapio ac anwylo’r darlun perffaith hwnnw o ddedwyddwch hafau tesog ei fagwraeth. Oedodd pendil cloc ar ei yrfa bersonol a phroffesiynol pan oedd yntau ar fin hel ei bac i ymgymryd â’i ddyletswyddau fel curadur

⁴⁶ Iorwerth C. Peate, *Canu Chwarter Canrif* (Dinbych, 1957), t. 66

⁴⁷ Iorwerth C. Peate, *Ym Mhob Pen...: Ysgrifau* (Aberystwyth, 1948), t. 97.

⁴⁸ Geraint H. Jenkins a Mari A. Williams, ‘Hynt yr Iaith Gymraeg 1900-2000: Rhagymadrodd’, yn Geraint H. Jenkins a Mari A. Williams (goln.), *‘Eu Hiaith a Gadwant’?: Y Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* (Caerdydd, 2000), t. 3.

cyntaf yr Amgueddfa Genedlaethol – profiad y rhwyg a'i gwnaeth yn llais y gorffennol yn y presennol. Yn ychwanegol, yr oedd ei reddf gadwraethol yn mynnu y dylid swcro'r hen ffordd Gymreig o fyw. Ystyr hyn i Peate oedd cenhadu dros rinweddau Traddodiad Llanbryn-mair wrth weddill Cymru. Nodwyd eisoes mai'r nodwedd amlycaf yng ngwaith Peate oedd ei ddadrith o weld cwmp yn safonau a moesoldeb yr oes newydd. Y pennaf dadrith a'r drasiedi fwyaf oedd nad oedd y darlun nefolaidd a luniodd Peate o fro ei febyd bellach yn berthnasol erbyn y pumdegau. Yn wyneb yr holl ddylanwadau newydd ac estron, yr oedd hi'n gwbl amhosibl i Lanbryn-mair barhau'n ddigyfnewid.

Er cryfed ei argyhoeddiadau, ceir elfen o gloffni ganddo ar adegau - fel pe bai'n cael ei orfodi i wynebu'r anocheladwy. Bellach ei 'unig lygedyn o obaith yw fod beirdd fel W. J. Gruffydd, T. H. Parry-Williams a'u tebyg yn dal i ganu'.⁴⁹ Canu crwth i fyddar oedd ceisio swcro Traddodiad Llanbryn-mair, a'r ffordd arbennig o fyw a gynrychiolai. Gweithred amhosibl yn ogystal oedd ymhelaethu ar y delfryd i greu Cymru gyfan a oedd cyn agosed â phosibl at fro ei febyd. Yn y pen draw, meddylfryd iwtopaidd a borthwyd gan lenorion megis Iorwerth Peate ac W. J. Gruffydd a'u tebyg oedd Traddodiad Llanbryn-mair; erbyn y pumdegau rhaid oedd cydnabod mai trefn rhagluniaeth a fyddai'n pennu terfyn unrhyw draddodiad neu ffenomen. Ni allai hen fro Llanbryn-mair na Chymru fod yn wystl gan amser. Afraid dweud mai gelyn pennaf Peate felly oedd treigl amser, yr hen elyn creulon a 'dry bob gwiw yn grin',⁵⁰ ac yn hynny o beth, ef oedd cynheiliad olaf y traddodiad.

Dryllio Delfryd Peate

---

⁴⁹ Iorwerth C. Peate, 'Cyflwr Barddoniaeth yng Nghymru', *Y Genhinen*, (Gaeaf 1950 – 1), t. 15.

⁵⁰ Iorwerth C. Peate, *Canu Chwarter Canrif* (Dinbych, 1957), t. 15.

Athroniaeth damaid yn rhy daclus oedd rhagdybiaeth Peate y gallai ei gyd-Gymry barhau i fyw mewn rhyw gocŵn o wlad, a glynu'n haearnidd yn yr hen ffordd draddodiadol a Chymreig o fyw, gan lwyr ddiystyru unrhyw ddylanwad estron ar noddfa'r fodolaeth baradwysaidd honno. Ond, boed hynny fel y bo, nid oedd dianc rhag y caswir fod digwyddiadau cymdeithasol gwlad – yn eu tro – yn siŵr o ddylanwadu ar sawl agwedd o fywyd beunyddiol cenedl, gan gynnwys ei barddas. Yn wir, mae modd dadlau fod gallu llenyddiaeth i esblygu, ac ymgynffwrdd â'r dylanwadau dieithr hyn yn gwbl hanfodol i barhad unrhyw ddiwylliant creadigol. Anallu'r hen i ymgodysu â'r gwirionedd creulon hwn a oedd i gyfrif am lawer o'r dryswch a'r diffyg cyfeiriad amlwg a welwyd mewn llenyddiaeth Gymraeg ar ddechrau'r pumdegau. Ni thâl inni felly feiddio ysgaru bywyd a llenyddiaeth oddi wrth ei gilydd, canys gwelir fod y ddau gyfrwng yn llwyr gyddibynnol y naill ar y llall. Cadarnheir hyn mewn erthygl gan newyddiadurwr praffaf y cyfnod, Edward Morgan Humphreys:

Ni all llenyddiaeth fod ar wahân i fywyd; bywyd beunyddiol y byd yw ei hanadl heinioes hi, ac mae meudwyaeth yn ei lladd.⁵¹

Nid bodau neu anfeidrolion yn trigo mewn gwagle yw beirdd felly ond, yn hytrach, unigolion o gig a gwaed sy'n ymateb yn synhwyrus i'r byd a'r amgylchiadau o'u cwmpas. Y gwir plaen amdani oedd nad oedd posib i fardd ffoi oddi wrth sgil-effeithiau sefyllfaoedd megis methdaliad y llywodraeth, parhad y system ddogni, na'r pryder parhaol ynghylch y rhyfel yng Nghorea.

---

⁵¹ Edward Morgan Humphreys, 'Llenyddiaeth a Bywyd', *Y Traethodydd*, Cyf. LXV, CCXCII, (1910), t. 49.

Ni waeth pa mor awyddus oedd Crwys i ddarlunio portread canmoliaethus o Gymru yn y gerdd ‘O Lanandras i Dyddewi’, ni ellir llai na theimlo rhyw chwithdod yn treiddio trwy’i alawon melodaidd wrth iddo ddisgrifio:

Gwlad a’i llethrau’n serth dan redyn,
Gwlad a’i mawn dan flodau llin
Gwlad â’i dyfroedd fel y llefrith,
Gwlad digonedd, gwlad y gwin...⁵²

Darlun lliwgar o sut yr *oedd* Cymru a geir yma gan y cyn-Archdderwydd yn hytrach na’r Gymru fodern, ddiwydiannol ble y mwmlwyd melodïau gafaelgar Hollywood yr un mor fynych ag y canwyd nodau atgofus ‘Hen Ferchentan’. Nid oes yma’r un gronyn o ymdrech i geisio amgyffred y realiti a saif tu ôl i’r ystrydebau treuliedig o’r wlad. Mewn difrif, yr oedd yr amryw broblemau a flingai hen Walia ar ddechrau’r pumdegau, gan gynnwys awch y Swyddfa Ryfel Brydeinig i feddiannu erwau o dir Cymru ar gyfer dibenion milwrol,⁵³ yn brawf fod Cymru ymhell o fod yn ‘wlad o laeth a mêl’. Anesmwythir ni braidd gan y cyfeiriad ymffrostgar o gyfoeth Cymru fel ‘gwlad digonedd’ – er iddi brofi peth sefydlogrwydd economaidd yn dilyn yr Ail Ryfel Byd, ni ellir gwadu i’r boblogaeth gael ei ‘phlagio’ gan argyfyngau economaidd y ddegawd, ac ni ddaeth unrhyw les o ymateb byrbwyll y wladwriaeth i ‘atal a symbylu’r economi bob yn ail’.⁵⁴ Yr oedd Crwys felly yn byw mewn paradwys ffŵl, a gwlad ffals oedd ei Gymru ef. Ond eto, ni ddylid hyrddio cerdd o’r fath yn gwbl ddiseremoni i ryw bwll du, diwaelod am na lwyddodd i greu darlun geirwir o’r oes. Er mor ymddangosiadol

---

⁵² Crwys, ‘O Lanandras i Dyddewi’, *Y Genhinen*, 1, (1951), t. 260.

⁵³ John Davies, *Hanes Cymru* (London, 1990), t. 569.

⁵⁴ John Davies, *Hanes Cymru* (London, 1990), t. 571.

wrthchwyldroadol a hen-ffasiwn y bo'r gerdd o ran ei themâu a'i harddull, mae'r ffaith fod Crwys yn ymwrthod â darlunio gwirioneddau'r pumdegau yn ddrych i agweddau negyddol a phesimistaidd y cyfnod. Ac o ailddarllen y gerdd yng ngoleuni'r awydd hwnnw i warchod y 'winllan a roddwyd i'n gofal', mae modd deall, a derbyn ei gymhelliad dros ysgrifennu yn y fath fodd. Yn hynny o beth, mae modd cydnabod fod Crwys, yn ogystal ag eraill a ganai gyda'r un llais, yn feirdd 'cymdeithasol' eu cenadwri. Gellir dadlau mai culni meddwl ar ran y beirdd a oedd i'w gyfrif am y fath ddisgwrs; teimlai llawer mai pennaf bwrpas barddoniaeth oedd trafod pynciau cyfyngedig ac addas. Adlewyrchid y duedd hefyd mewn llenyddiaeth ieithoedd eraill yn ogystal, fel yr ategir gan Henry Charles Duffin:

It is the function of poetry to keep us in touch with the world of the spirit of which the material world is an expression.⁵⁵

Darluniau digon dryslyd a gwrthgyferbyniol a gafwyd o'r bywyd beunyddiol Cymreig ar ddechrau'r 1950au. Arweiniodd y diffyg beirniadaeth a thrafodaeth gyffredinol ynglŷn â llenyddiaeth greadigol gyfoes, yn ogystal â'r prinder garw o golofnau barddol ymysg y cyfnodolion Cymreig, at y dryswch a fodolai ynghylch union gyfeiriad deallusol llenyddiaeth. Roedd cydfodolaeth y ddwy ysgol o feirdd yn peri dryswch i'r Gymru lengar. Ai campau arbrofol beirdd y genhedlaeth newydd a gyfansoddodd farddoniaeth mewn ffurfiau ac ar bynciau modern, ynteu ddiogelwch cyfarwydd yr hen do oedd yn rhoi'r gynrychiolaeth orau o gymdeithas a bywyd yn y pumdegau? Oherwydd absenoldeb hysbysfwrdd ar gyfer celfyddydau Cymraeg, mae'n rhaid troi'n golygon at astudiaethau anthropolegol yr oes; a thrwy hynny fe geisir darganfod pa garfan o feirdd a

---

⁵⁵ Henry Charles Duffin, *Walter de la Mare: A Study of his Poetry* (London, 1949), t. 5.

roes i ni'r portread tebycaf o'r 'wir Gymru' – a bwrw bod y fath beth yn bod. Ceir tystiolaeth gynnar fod y gymdeithas yng nghefn gwlad Cymru yn graddol newid, yn nisgrifiadau sylwgar Alwyn D. Rees, yn ei astudiaeth gynhwysfawr a thrylwyr ar blwyf Llanfihangel yng Ngwynfa, Sir Drefaldwyn yn *Life in a Welsh Countryside*.⁵⁶ Nodwedd fwyaf ysgytwol yr ymchwil gymdeithasol hon yw'r modd y llwydda Rees i ddryllio delfryd a bregethwyd gan Peate yn ddarnau mân. Nid oedd modd parhau i daflu llwch i lygaid cenedl bellach gyda rhyw ddelfrydau dall o *pura Walia*. Yn y cyswllt hwn, priodol fyddai dyfynnu gosodiad o eiddo Peate a'i cyfosod gyferbyn â dyfyniad o astudiaeth Rees – a chyda hynny, bydd modd tynnu sylw at unrhyw debygrwydd neu wrthgyferbyniad a geir yn yr ymresymiau. Disgrifiad iwtopiaidd a gafwyd gan Peate o'i annwyl Lanbryn-mair:

Cymdeithas uniaith Gymraeg a geid yn fy henfro yn nyddiau fy machgendod, ac yr oedd yn gymdeithas gadarn.⁵⁷

Ar y llaw arall, crynodeb ddigon gwrthgyferbyniol ac amrwd a gafwyd gan yr anthropolegwr, a thrawiadol yw'r cyswllt a wneir rhwng profiad Cymreig y pumdegau a'r profiad rhyngwladol:

... the little community of Llanfihangel, though accepting current values and becoming part of the contemporary economic system, is already in the initial stages of the social atomisation which is general in Western Civilisation.⁵⁸

---

⁵⁶ Er i'r gwaith maes creiddiol gael ei gwblhau yn ystod hafau 1939 ac 1940, dylid cofio fod Alwyn D. Rees wedi bod yn preswyllo am gyfnodau yn 1944, 1945 ac 1946 er mwyn cwblhau ei ymchwiliadau. Gellir tybio felly iddo fod yn llygad-dyst i'r newidiadau cymdeithasol a flagurodd yn ddiweddarach.

⁵⁷ Iorwerth C. Peate, *Rhwng Dau Fyd: Darn o Hunangofiant* (Dinbych, 1976), t. 27.

⁵⁸ Alwyn D. Rees, *Life in a Welsh Countryside: A Social Study of Llanfihangel yng Ngwynfa* (Cardiff, 1951), t. 168.

Prin y gellir darllen detholiad o'r fath heb deimlo prudd-der, oherwydd mae diwylliant yr hen Gymru yn prysur mynd i fod yn rhan o beiriant unffurf, digymeriad y gwareiddiad Gorllewinol. Tristwch y sefyllfa oedd bod Cymru ar ei hennill yn sgil datblygiadau technolegol ac economaidd wedi diwedd yr Ail Ryfel Byd, ond daeth y cynnydd hwnnw ar draul cyfoeth ei diwylliant cynhenid. Dylid cofio hefyd mai ugain milltir yn unig sy'n gwahanu'r ddau blwyf Llanfihangel yng Ngwynfa a Llanbryn-mair; ac o'r herwydd gellir tybio fod y profiadau cymdeithasol y ddau Lan yn eithaf tebyg. Rhaid derbyn fod i astudiaeth anthropolegol Rees ei gwendidau (er enghraifft, ei duedd o lunio cyffelybiaethau gydag amgylchiadau cymdeithasol ryw hen oes aur a fu),⁵⁹ ond wedi dweud hynny, mae'r gwaith yn awgrymu fod dylanwadau estron yn prysur ddylanwadu a newid cymunedau gwledig a Chymraeg eu hiaith erbyn dechrau'r pumdegau.

Rhoddir inni yn *Life in a Welsh Countryside* gipolwg ar drai'r diwylliant traddodiadol Cymreig, ble'r ymfalchiwyd gynt mewn Eisteddfod, Noson Lawen a chwrdd gweddi; daeth llanw'r dylanwadau Eingl-Americanaidd newydd megis ton tsunami i Gymru o'r tu draw i Fôr yr Iwerydd. Cydfodolai'r ddau ddiwylliant yn ddigon rhadlon a heddychlon ar ddechrau'r pumdegau; ond gyda threigl y blynyddoedd, trodd yr hen arferion a gofleidiwyd gynt yn anacroniaeth o ganlyniad i fywiogi tempo'r bywyd beunyddiol.⁶⁰ Gwelwyd y duedd hon ar ei hamlycaf ymysg ieuenctid Llanfihangel. Hwyl, yn anad yr un categori oedran arall a oedd ddigon agored a rhyddfrydig i gofleidio ffresni'r holl gysyniadau a gysylltwyd â'r diwylliant newydd. O dyrchu'n ddyfal rhwng y llinellau, gwelir fod y llanciau a'r llancesi hyn wedi cyrraedd croesffordd arwyddocaol

---

⁵⁹ Trefor M. Owen, 'Community Studies in Wales: An Overview', yn Ian Hume; W. T. R. Pryce, *The Welsh and their Country: Selected Readings in the Social Sciences*, (Llandysul, 1986) t. 99.

⁶⁰ Trefor M. Owen, 'Community Studies in Wales: An Overview', yn Ian Hume; W. T. R. Pryce, *The Welsh and their Country: Selected Readings in the Social Sciences*, (Llandysul, 1986) t. 166.

yn eu bywydau; ac roedd mynegi diddordeb yn y cyfryngau Eingl-Americanau yn fodd iddynt ffurfio eu hunaniaeth eu hunain, a diffinio eu hunain trwy greu gagendor rhyngddynt a byd oedolion. Dichon fod y ffaith i Rees neilltuo pennod gyfan yn dwyn y teitl 'Youth' i drafod yr amryfal ddylanwadau ar fywydau'r genhedlaeth hon, yn brawf diamheuol fod seiliau diwylliant yr hen Gymru yn prysur siglo megis Tŵr Babel.

Glynodd Rees yn dynn wrth ei ddyletswyddau fel anthropolegydd drwy ddewis peidio â darlunio rhyw Dir Na nÓg o fro ei astudiaeth. Gwelir fod y tyndra rhwng y gorffennol a'r presennol, rhwng yr hen emynau a'r caneuon poblogaidd, rhwng yr etifeddiaeth a'r dylanwadau newydd a chyffrous – yn bur amlwg ymhlith ieuenctid Llanfihangel yng Ngwynfa (efallai fod y tyndra hwn yn fwy amlwg pan ystyriwn mai hon oedd bro mebyd yr emynyddes Ann Griffiths). Nodwyd gan John Rowlands mai cenedl hunangyfiawn a rhagrithiol ym ni'r Cymry, cenedl sy'n 'llawer rhy barod i guro ei chefn ei hun', a thrwy ddefnyddio nodau cenedl 'Gwlad y Gân', 'Cymru Ddirwestol' a 'Gwlad y Menig Gwynion'; ceisir diystyru'r gwirionedd ein 'bod yn pydru wrth y gwraidd'.⁶¹ Ond, yn ddigon diddorol, ymwrthodwyd â'r duedd hon yn ymchwil Rees - fel y tystia ymateb y llanciau i ddirwest. Nid oedd hi'n hawdd i'r ifanc flaguro gyda phwysau llethol y cyfrifoldeb a oedd ynghlwm wrth deitlau o'r fath yn gorwedd yn drwm ar eu hysgwyddau. Nid ar hap y dewiswyd cynnwys cymal sy'n ymdrin â hoffter yr ifanc o bryfocio'u cyd-bentrefwyr hŷn chwaith. Unwaith eto, gellir tybio mai ymdrech i wrthryfela oedd y cymhelliant y tu ôl i'r fath ymddygiad:

---

⁶¹ R. Gerallt Jones (gol.), *Fy Nghymru i: Nifer o Agweddau Personol ar Gymru a Chymreictod Hanner Ffordd Trwy'r Ugeinfed Ganrif* (Dinbych, 1961), t. 137.

...the youth group derives considerable amusement from ridiculing and embarrassing its elders and indulging in practical jokes.⁶²

Daw'r un duedd i'r amlwg yng nghyfrwl feiddgar Beirdd Cadwgan hefyd, wrth iddynt hwythau ddilorni eu cyndeidiau llenyddol gyda'u dyrnaid o gerddi parodiol. Tinc y dychanwr sydd i'w chlywed yn y gerdd 'Hanfod' gan D. R. Griffiths a genir yn null T. H. Parry-Williams:

Beth ydwyt ti a minnau, Dai,
Ond nerfau tost mewn tipyn clai ?

Beth yw ymennydd, er ein ffws,
Ond ychydig bach o ffosfforws ?⁶³

Efallai mai pennaf gwendid Rees a Peate fel ei gilydd oedd iddynt ragdybio fod eu plwyfi dewisedig yn ficrocosm o'r macrocosm o fywyd diwylliannol y genedl Gymreig ar ddechrau'r pumdegau. Nid ardaloedd gwledig fel Llanbryn-mair a Llanfihangel yng Ngwynfa ble yr arddelwyd y Gymraeg fel mamiaith oedd magwrfa llenorion y to newydd, ond yn hytrach, magwyd y to newydd, unigolion fel J. Gwyn Griffiths a Pennar Davies yng nghymoedd diwydiannol y de, mewn 'rhyw bowlen fach o ddyffryn rhwng ymylon du y pîn'.⁶⁴

Gagendor y Cenedlaethau a Thwf y Diwylliant Technolegol Trefol

---

⁶² Alwyn D. Rees, *Life in a Welsh Countryside: A Social Study of Llanfihangel yng Ngwynfa* (Cardiff, 1951), t. 83.

⁶³ D. R Griffiths (gol), *Cerddi Cadwgan* (Abertawe, 1953), t. 34.

⁶⁴ Alan Llwyd a Gwynn ap Gwilym (goln.), *Blodeugerdd o Farddoniaeth Gymraeg yr Ugeinfed Ganrif* (Llandysul, 1978), t. 139.

Maes brwydr go ffyrnig fu blynyddoedd cynnar y pumdegau yng Nghymru – gornest yr hen yn erbyn yr ifanc, trefn a greddf, caethiwed a rhyddid, y ddyletswydd i gydymffurfio a'r demtasiwn i beidio – ac ar y tir neb llenyddol, gornest rhwng Rhamantiaeth delynegol a Moderniaeth arbrofol a chwyldroadol. Ac yn sicr mae'r pendilio dryslyd rhwng yr amryfal elfennau hyn yn eglur yng nghynnyrch beirdd megis Gwilym R. Jones. Ganed ef yn 1903, ac felly roedd yn 47 oed erbyn 1950; neu, o'i gyffredinol, yn ganol oed. Gellir damcaniaethu o'r herwydd ei fod yn sefyll ar 'dir neb' llenyddol - gyda'r beirdd Rhamantaidd ar y naill ochr, a Beirdd Cadwgan ar yr ochr arall.

Fe gymerwyd yn rhy ganiataol o lawer mai ffenomen a ysgytiodd y gymdeithas yn y chwedegau gyda'r holl sôn am hipiaid, Woodstock, The Summer of Love a Mudiadau Iawnderau Dynol oedd Gagendor y Cenedlaethau (*Generation Gap*). Ond, realiti'r sefyllfa yw bod bwlch cymdeithasol rhwng y cenedlaethau yn codi i ben ym mhob oes;⁶⁵ ond, gwelir fod graddfa a dwyster y croestynnu yn llwyr ddibynnol ar elfennau allanol megis sefyllfa economaidd y genedl. Nid mater o hap a damwain felly fu cyhoeddi arsylwad coeth o'r tueddiadau a'r arferion newydd hyn mewn erthygl gan y cymdeithasegydd a'r demograffydd Americanaidd Kingsley Davis yn 1940. Yn ei erthygl hynod ddylanwadol, ceir ymgais i fynd at wraidd y cyfnewidiadau cymdeithasol drwy ymchwilio i elfennau megis yr ymrafael am awdurdod a'r gwahaniaethau ffisegol rhwng yr ieuanc a'u rhieni. Tra arwyddocaol yn ogystal yw'r cysylltiad a wneir yn yr erthygl rhwng datblygiad diwydiannau ac economi'r Gorllewin, a'r ymestyniad amlwg a welwyd yn y bwlch. Yn sicr, gosodwyd yma'r duedd ar gyfer gweddill yr ugeinfed

---

⁶⁵ Gerhad Falk a Ursula A. Falk, *Youth Culture and the Generation Gap* (New York, 2005), t. 52.

ganrif.⁶⁶ Ni fathodd y term ‘Gagendor y Cenedlaethau’, ond mae ei ddarganfyddiadau yn nodweddu’r ffenomen:

Extremely rapid change in modern civilization, in contrast to most societies, tends to increase parent-youth conflict, for within a fast-changing social order the time-interval between generations, ordinarily but a mere moment in the life of a social system, become historically significant, thereby creating a hiatus between one generation and the next.⁶⁷

Ond, a bod yn deg, profodd Cymry’r pumdegau drawsnewidiadau hynod chwim a chwyldroadol – a gorchwyl anodd oedd ceisio gwneud pen a chynffon o’r fath chwirligwgan o brofiadau. Cefnogir hyn gan ddadleuon Francis Fukuyama, a noda fod profiadau dirdynnol yr ugeinfed ganrif wedi ein gwneud yn besimistiaid o’r radd flaenaf.⁶⁸ Profwyd stormydd tanllyd uffern mewn dau ryfel diarbed (*total war*), ble aberthwyd cynifer â 40,000 o lanciau Cymru yn y lladdfa gyntaf, a 15,000 yn yr ail.⁶⁹ Profwyd dirwasgiad hirfaith a blinderus a ddechreuodd yn 1925, gan chwilfriwio economi Cymru, ac effaith ddomino hynny oedd siglo ‘ffydd y Cymry yn eu cymdeithas, eu sefydliadau a’u dyfodol’.⁷⁰ Bu adflas y dicter a’r euogrwydd hwnnw yn cyniwair am genedlaethau. Yng Nghymru, profwyd chwalfa na welwyd mo’i thebyg yn 1939 wrth i bedwar cant o drigolion Mynydd Epynt ym Mhowys gael eu hyrddio o’u cartrefi er mwyn bodloni awch y Swyddfa Ryfel am dir fel maes ymarfer;⁷¹ a thaniwyd fflamau cenedlaetholdeb modern yng nghoelcerth Penyberth gan y drindod ddewr yn 1936. Yn rhyngwladol, profwyd twf a datblygiadau anhygoel mewn symudoledd a thrafnidiaeth;

---

⁶⁶ Robert Kastenbaum (gol.), *Encyclopedia of Adult Development* (Phoenix, 1993), t. 1.

⁶⁷ Kingsley Davis, ‘The Sociology of Parent-Youth Conflict’, *American Sociological Review*, Vol. 5, No. 4, (Aug. 1940), t. 523.

⁶⁸ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York, 2006), t. 3.

⁶⁹ John Davies, *Hanes Cymru* (London, 1990), t. 545.

⁷⁰ John Davies, *Hanes Cymru* (London, 1990), t. 500.

⁷¹ John Davies, *Hanes Cymru* (London, 1990), t. 545.

gwelwyd ‘gwawr a machlud gwladwriaethau totalitaraidd’;⁷² a chafwyd un o benodau tywyllaf yn hanes dynolryw gyda hil-laddiad chwe miliwn o Iddewon yn ffyrnau nwy’r gwerysilloedd difodi yn yr Almaen. Ond, rywsut, dwyseir cymhlethdod y profiadau hyn mewn gwlad sydd â diwylliant lleiafrifol. Mewn amgylchiadau o’r fath, bydd awydd gan y genedl honno i ganfod ‘bwch dihangol’ i wneud synnwyr o sefyllfa ddirywiedig y presennol. Gyda threigl blynnyddoedd yr ‘Oes Faw’,⁷³ tueddid i gyd-gysylltu’r profiadau amrywiol uchod gyda’r frwydr ffyrnig am einioes y Gymraeg a’i diwylliant. O gysidro’r holl ddigwyddiadau a ysgwydodd Cymru i’w seiliau yn ystod hanner cyntaf yr ugeinfed ganrif, y wyrth fwyaf erbyn 1950 oedd bod Cymru a’i hiaith a’i diwylliant wedi llwyddo i oroesi o gwbl. Y ffenomen fwyaf anghredadwy, mae’n debyg, yw bod holl brofiadau a phoenedigaeth hanner cyntaf y ganrif wedi esgor ar ystyr o berthyn i gymuned a chenedl a feddai ar hanes a gwerthoedd unigryw.⁷⁴

Wedi bustachu byw trwy brofiadau dirdynnol hanner cyntaf y ganrif, y mae modd dadlau mai yn ystod y pumdegau cymharol heddychlon y daeth y cyfle cyntaf i’r Cymry roi mymryn o drefn ar eu pendro. Wedi ffrwyno eu hawen gyhyd, daeth y cyfle i ran y genhedlaeth newydd i dorri eu cwys eu hunain, a throï egin eu profiadau yn gynnyrch creadigol. Yn hynny o beth, gellir tybio i lenyddda brofi’n gaffaeliad i feirdd megis Euros Bowen a Waldo Williams, gan fod yr awyrgylch diwylliannol newydd wedi bod yn fodd o garthu llenyddiaeth Gymraeg o’i hochain dolurus a thelynegol – a chwistrellu egni a

---

⁷² Geraint H. Jenkins a Mari A. Williams, ‘Hynt yr Iaith Gymraeg 1900-2000: Rhagymadrodd’, yn Geraint H. Jenkins a Mari A. Williams (goln.), *‘Eu Hiaith a Gadwant’?: Y Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* (Caerdydd, 2000), t. 1.

⁷³ Mewn pennod yn *Syniadau* (1969), cyfeiria Iorwerth C. Peate at yr oes fodern newydd gyda’i hamrywiol ddylanwadau diethr fel yr ‘Oes Faw’ – a thrwy gyfeiriadaeth o’r fath, amlygir eu hofnau a’u casineb o ddyfodiad y byd newydd.

⁷⁴ Kenneth O. Morgan, *Rebirth of a Nation: A History of Modern Wales* (Oxford, 1982), t. 240.

dealltwriaeth o'r newydd iddi. Nid yw'n destun rhyfeddod ychwaith mai yn y pumdegau gostegol y dechreuodd carfanau llenyddol megis Beirdd Cadwgan ddangos eu dannedd.

Yn gefnlen berffaith i'r cwbl, cafwyd twf anhygoel yn y diwylliant technolegol, trefol; ac mae'n arwyddocaol mai cwm glofaol y Rhondda oedd milltir sgwâr magwraeth holl gyfranwyr y gyfrol *Cerddi Cadwgan*.⁷⁵ Disgrifir hwy yn ddigon diddorol a phriodol gan M. Wynn Thomas fel 'a collection of seeming oddballs and exotics'.⁷⁶ Wrth i ddyfodiad ffatrioedd tunplat y de diwydiannol brofi'n fanged poblogaeth,⁷⁷ gwelwyd ei sgil-ffeithiau hefyd ar gysylltiadau a symudoledd y rhanbarth.⁷⁸ Gellir cymryd felly y byddai rhai fel Pennar Davies a D. R. Griffiths wedi profi dylanwad y gwerthoedd a'r dechnoleg newydd yn gynt o lawer na beirdd a drigai yng nghilfachau pellennig Eryri. Roedd profiad beirdd y genhedlaeth hon yn dra gwahanol i brofiad eu rhagflaenwyr – dyma Gymry a faged yn 'Red Rhondda',⁷⁹ a Saesneg oedd iaith gyntaf nifer ohonynt. Yn hynny o beth, mae lle i gredu na fyddai'r gagendor a'r croestynnu rhwng y beirdd mor amlwg pe byddent yn byw mewn cymunedau llai datblygedig.⁸⁰ Er hynny, gwelir fod ambell ddyfais darlledu wedi llwyddo i dreiddio i'r mwyafrif o aelwydydd Cymru (boed hynny mewn ardal wledig neu boblog). Gallai ambell gyfrwng groesi cyfyngiadau'r rheilffyrdd a'r priffyrdd. Yr oedd y set radio, yn anad yr un cyfrwng technolegol arall, yn ymgorfforiad o'r modd y gallai'r dechnoleg a'r datblygiadau newydd fygwth

---

⁷⁵ D. R. Griffiths (gol.), *Cerddi Cadwgan* (Abertawe, 1953).

⁷⁶ M. Wynn Thomas, *Corresponding Cultures: the two Literatures of Wales* (Cardiff, 1999), t. 95.

⁷⁷ Yn Kenneth O. Morgan, *Rebirth of a Nation* (Oxford, 1982), t. 312 – ceir ddynodiad o effaith y fath ddatblygiad ar Faes Glo y De – 'By 1949, 179 new factories had been opened in various parts of south Wales, of which 112 were government-sponsored. The demand for building space and surplus factory sites in south Wales from industrialists and manufactures was almost overwhelming until the early fifties'.

⁷⁸ Yn Geraint H. Jenkins a Mari A. Williams, 'Hynt yr Iaith Gymraeg 1900-2000: Rhagymadrodd', yn Geraint H. Jenkins a Mari A. Williams (goln.), *'Eu Hiaith a Gadwant'? : Y Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* (Caerdydd, 2000), t. 6 – sonia'r awduron '...erbyn 1938 yr oedd 55,000 o gerbydau trwyddedig yn ne Cymru' – ni ellir llai na meddwl i'r twf hwn barhau ar hyd y 1940au a'r 1950au.

⁷⁹ Gweler, H. W. J. Edwards, *The Good Patch* (London, 1938), t. 89.

⁸⁰ Kingsley Davis, 'The Sociology of Parent-Youth Conflict', *American Sociological Review*, 5 (1940), t. 535.

cadarnleoedd naturiol y diwylliant Cymraeg. Trodd y gyda'r nosau o ymrysona'n ddiddig ar garreg yr aelwyd, yn nosweithiau o glustfeinio ar synau myglyd *Workers' Playtime* a *Life with the Lyons*. Rhyw gledd deufin o brofiad fu poblogrwydd y dechnoleg newydd yng Nghymru felly. Ar yr un llaw, yn dilyn arfer blynyddoedd y rhyfel o wrando'n rheolaidd ar ddarpariaeth gynhwysfawr o fwletinau newyddion, llwyddwyd i ehangu gorwelion y genedl Gymreig.⁸¹ Ond, cynnydd ar draul y diwylliant cynhenid ydoedd hwn, canys yr oedd monopoli'r Gorfforaeth Brydeinig dros y gwifrau yn fodd o ddylanwadu 'ar feddwl ac arferion y genedl'⁸² – paentiwyd pob Cymro, Sais ac Albanwr yn unffurf â'r un brwsh, a rhwystrwyd hwy oll rhag meiddio dangos eu lliwiau lleol. Gwelir y dylanwad hwn ar y diwylliant Cymraeg a Chymreig yn y gerdd 'Haf Bach Mihangel', wrth i Saunders Lewis fynegi ei ansicrwydd ynghylch unffurfiaeth radio yn ystod y rhyfel:

Nid oes neb yn dweud ei feddwl, nid oes neb
Yn meddwl, brolia'r llais yn y blwch
Ein llynges *ni*, ein llu awyr *ni*,
A ninnau'n amheus gredu mai ni yw ni...⁸³

Ategir y ddadl hon hefyd yn narganfyddiadau'r ddau ysgolhaig, David Cardiff a Paddy Scannell:

The original idea of public service broadcasting rested on the intentions of democratizing culture and politics by offering a new mass audience access to forms and processes from which it had previously been

---

⁸¹ Geraint H. Jenkins a Mari A. Williams, 'Hynt yr Iaith Gymraeg 1900-2000: Rhagymadrodd', yn Geraint H. Jenkins a Mari A. Williams (goln.), *'Eu Hiaith a Gadwant?': Y Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* (Caerdydd, 2000), t. 6.

⁸² Geraint H. Jenkins a Mari A. Williams (goln.), *'Eu Hiaith a Gadwant?': Y Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* (Caerdydd, 2000), t. 6 a 303.

⁸³ Saunders Lewis, *Byd a Betws* (Aberystwyth, 1942), t. 26.

excluded. It aimed to raise the level of taste, information and understanding and so to make all members of society more actively responsive to, and responsible for, the nation's culture and politics.⁸⁴

Bellach, drwy signalau'r diwifr, gallai'r dylanwadau estron dreiddio'n ddwfn i bellteroedd y 'Fro Gymraeg';⁸⁵ ni weithredai Clawdd Offa na'r un ffin anweledig neu weledig arall yn forglawdd digon cadarn i rwystro llif y mewnlifiad a'i ddylanwadau.⁸⁶ Roedd hunllef Cantref Gwaelod yn bygwth eto.

O edrych yn arwynebol ar dapestri'r genedl Gymreig yn ystod y pumdegau, fe ddaw i'r amlwg fod edafedd y brodwaith cynhenid yn araf ddatod. Caiff y twf ei grisialu gan ym mhryderon D. Tecwyn Lloyd wrth iddo ddatgan:

Mewn gwareiddiad lle gwnaethpwyd cynnydd mor aruthrol mewn techneg a pheiriannaeth, fe atomeiddwyd personoliaeth dyn: clymwyd ei egnïon wrth getyn llai a llai megis ar y *conveyor belt*; fe dynnwyd ei ymysgaroedd allan a'i wacáu: aeth cyfanrwydd hanfodol ei personoliaeth yn deilchion ac fe gyplyswyd y teilchion hynny wrth y peth hwn ac arall heb sicrhau bod yno gystlltiad bywydol a chyfannol rhwng y teilchion hynny â'i gilydd.⁸⁷

Eironi a thristwch y sefyllfa yw bod y to hŷn - boed hynny o ddewis neu o ganlyniad anwybodaeth lwyr - yn grediniol eu bod parhau i feddu ar y ddawn i ganu â llais bywiog a chyfoes. Gweddnewidiwyd cymdeithas Cymru yn gyfan gwbl cyn i'r prydyddion hyn sylweddoli na allent ddychwelyd drachefn i ryw 'Narnia o Gymru'⁸⁸ wedi profiadau dau ryfel byd a dirwasgiad. Ni'n synnir ni felly gan anocheledd ymateb amddiffynnol y

---

⁸⁴ David Cardiff a Paddy Scannell, 'Broadcasting and National Unity', *Impacts & Influences: Essays on the Media Power of the Twentieth Century*, (London, 1987), t. 158.

⁸⁵ H.y. yr ardaoedd ble y siaredir y Gymraeg. Bathwyd y term wedi iddo gael ei ddefnyddio gan Owain Owain yn rhifyn Ionawr 1964 o gylchgrawn *Tafod y Ddraig*.

⁸⁶ Geraint H. Jenkins a Mari A. Williams, 'Hynt yr Iaith Gymraeg 1900-2000: Rhagymadrodd', yn Geraint H. Jenkins a Mari A. Williams (goln.), *'Eu Hiaith a Gadwant?': Y Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* (Caerdydd, 2000), t. 6.

⁸⁷ D. Tecwyn Lloyd, *Erthyglau Beirniadol* (Llandysul, 1946), t. 86.

⁸⁸ T. Robin Chapman, 'Heb Ddim Paent nac Ymdrech i Orliwio': Darllen *Hen Wyneb* D. J. Williams fel Hanes', *Cof Cenedl XXII* (Llandysul, 2007), t. 132.

beirdd hŷn i'r trawsnewidiadau a'u hwynebant - a gorchwyl amhosibl fyddai ceisio 'moderneiddio' safbwyntiau a chysyniadau creadigol y Telynegwyr. Cynnyrch digwyddiadau ei oes yw bardd, a byddai 'moderneiddio' gyfwerth ag ymwadu ei hun oddi wrth ei orffennol, a'r holl brofiadau a ystumiodd ei fod.⁸⁹ Greddf pob llenor yw ymateb yn greadigol i'r digwyddiadau hynny a lwyddodd i dynnu tannau crwth ei awen; a llain o dir digon moel ac anffrwythlon fyddai tiriogaeth llenyddiaeth Gymraeg heb y dylanwadau deallusol hyn. O'i aralleirio ryw ychydig - ymhle y byddai'r tân ym mol R. Williams Parry heb weithredoedd y drindod ddewr ym Mhenyberth? Y mha le y byddai awen W. J. Gruffydd heb ddiddordeb morbid ei oes mewn marwolaeth a marwoldeb? A beth fyddai'r cymhelliant creadigol i T. H. Parry-Williams pe na bai wedi cael ei ysgaru mewn modd mor ddisymwth oddi wrth 'llymder anial byd di-goed'.⁹⁰ bro ei febyd? Er bod barddoniaeth dechrau'r pumdegau yn ymddangos yn dipyn o lobsgôws pan ystyriwn yr holl wrthgyferbyniadau a fodolai o ran oedran, themâu, ac arddulliau ei llenorion, nid oes gwadu i'r croestynnu esgor ar gyfoeth o gynnyrch llenyddol. Y mae'n dra nodedig fod beirdd y ddwy garfan – y Telynegwyr a'r Modernwyr – wedi glynu'n driw i'w profiadau personol, ynghyd â gofynion llenyddol eu hoes. Y mae'r frwydr rhyngddynt felly'n un amgyffredadwy, gan mai'r duedd ymysg beirdd yr hen do oedd anghofio am ddelfrydau barddol blynyddoedd eu glaslencyndod, anghofio am *fin de siècle* yr hen gyfnodau llenyddol ac anghofio cyffro'r dröedigaeth o ganfod eu llais trwy'r 'arbrofion

---

⁸⁹ Kingsley Davis, 'The Sociology of Parent-Youth Conflict', *American Sociological Review*, 5 (1940), t. 525.

⁹⁰ Gwynn ap Gwilym a Alan Llwyd (goln.), *Blodeugerdd o Farddoniaeth Gymraeg yr Ugeinfed Ganrif* (Llandysul, 1987), t. 57.

chwyldroadol'.⁹¹ Cefnogir y ddamcaniaeth hon gan D. James Jones (Gwenallt). Gellir tybio mai â'i dafod yn ei foch y mentrodd bryfocio beirdd 'Oriel yr Anfarwolion':

Cofir adeg yng Nghymru pan oedd beirniadu llym collfarnol arnynt hwythau.⁹²

Er hynny, gweddus yw gosod y datganiad hwn yn ei gyd-destun amseryddol a llenyddol; canys fe amddifadwyd Gwenallt rhag Cadair Eisteddfod Genedlaethol Treorci 1928, am fod ei bryddest 'Y Sant' wedi glynu yn rhy haearnidd wrth y 'ffasiwn o ganu i nwydau'r cnawd'.⁹³ Diau y byddai datgan ei gefnogaeth ar goedd i'r beirdd ieuanc wedi bod yn fodd o liniaru mymryn ar y chwerwder a deimlodd yntau yn 1928, ac atgoffa'r henwyr am beidio â bod mor rhagrithiol canys buont hwythau, unwaith, yn yr un cwch â beirdd Cadwgan.

Cymru, Prydain a'r Angry Young Men

Fel y cydnabuwyd eisoes, digon tymhestlog fu'r berthynas rhwng y to hŷn a'r to iau yn y blynyddoedd yn union wedi'r Ail Ryfel Byd. Yn nedwyddwch sefydlogrwydd a heddwch y pumdegau, teimlid bod llai o bwysau ar aelodau'r gymdeithas i gyd-dynnu er budd a chynnydd y genedl. Yng nghyswllt barddas yr oes, roedd yr un anghydfod i'w weld yn agweddau gwrthgyferbyniol y beirdd ynghylch presenoldeb a ffurf cenedlaetholdeb yn eu gwaith. Roedd cenedlaetholdeb y genhedlaeth newydd yn fwy eangfrydig. Tueddai i wyro oddi wrth gamwri'r gorffennol ac arddel yn fwy hyderus obeithion y dyfodol. O ganlyniad i'r amryfal drychinebau gwleidyddol, ynghyd â

---

⁹¹ D. J. Jones, 'Rhai Tueddiadau ym Marddoniaeth Ddiweddar Cymru', *Y Traethodydd*, CX (1955), t. 79.

⁹² D. J. Jones, 'Rhai Tueddiadau ym Marddoniaeth Ddiweddar Cymru', *Y Traethodydd*, CX (1955), t. 79.

⁹³ Eisteddfod Genedlaethol Cymru, *Cyfansoddiadau Buddugol Eisteddfod Genedlaethol Frenhinol Cymru, Treorci, 1928* (Pwyllgor yr Eisteddfod Genedlaethol, 1928), t. 12.

dylanwad cenedlaetholdeb niweidiol ar lenyddiaeth blynyddoedd cynnar yr ugeinfed ganrif,⁹⁴ tuedd i osgoi'n fwriadol y Cymreictod ymfflamychol a hyrwyddid gan feirdd fel Gwenallt a'i debyg. Y syniad o ymrafael rhwng dwy ffordd o fyw, rhwng dedwyddwch ddoe a dadrith heddiw, yw gwraidd y meddylfryd hwn gan Gwenallt. Yn amlach na pheidio yn ei gerddi gwelwn ef yn ffieiddio diffygion y ffordd newydd o fyw, a cheir enghraifft o hynny yn 'Rhydcymerau':

Ac erbyn hyn, nid oes yno ond coed,
A'u gwreiddiau haerllug yn sugno'r hen bridd:
Coed lle bu cymdogaeth,
Fforestydd lle bu ffermydd,
Bratiaith Saeson y De lle bu barddoni a diwinydda
Cyfarth cadnoid lle bu cri plant ac ŵyn.⁹⁵

Dengys y cyfuniad o wrthgyferbyniadau a'r defnydd o'r ferf 'bod' mai perygl sydd ynghlwm wrth y ffordd newydd o fyw sydd yma. Pryderai Gwenallt fod cynlluniau'r Comisiwn Coedwigaeth i blannu erwau o goed yn paratoi'r ffordd ar gyfer y trydydd rhyfel, ac y byddai hynny yn ei dro yn arwain at edwiniad pellach ym myd crefydd a Chymreictod yng nghefn gwlad. Soniwyd eisoes fod yr ofn ac ansicrwydd ynghylch datblygiadau a ddilynodd yr Ail Ryfel Byd wedi peri annifyrrwch i Iorwerth Peate yn ogystal (gweler is-bennod 'Iorwerth Peate a Llanbryn-mair - 'Rhuddin fy Einioes'). Ond yr hyn sy'n drawiadol yng nghanadwri Gwenallt yw'r gwylltineb sy'n hydreiddio trwy rai o'i gerddi; er enghraifft, yn 'Cymru', dewisodd bortreadu'r wlad mewn ffordd waradwyddus:

---

⁹⁴ Yn Malcom Anderson, *States and Nationalism in Europe Since 1945* (London, 2000), t. 2, nodir – "The overwhelming influence of nationalism in the nineteenth and first half of the twentieth century seemed self-evidently disastrous, and European societies, it was assumed, had developed 'post-national' attitudes".

⁹⁵ D. Gwenallt Jones, *Eples* (Llandysul, 1951), 22.

Er mor annheilwng ydwyt ti o'n serch
Di, butain fudur y stryd â'r taeog lais...⁹⁶

Adleisir y dadrith a'r gwylltineb hwn ymhellach mewn cerddi eraill o'i eiddo yn ogystal:

Gorwedd llwch holl saint yr oesoedd
A'r merthyron yn dy gôl,
Ti a roddaist iddynt anadl
A chymeraist hi yn ôl.⁹⁷

Ond nid rhyw ddarluniau gwaradwyddus o Gymru fel 'putain' a gafwyd gan feirdd ffyddiog y to iau a ddaeth i'r amlwg yn y pumdegau. Mynegent, yn hytrach, ymdeimlad o ffydd, gobaith a chariad tuag at eu cenedl, sy'n deillio o'r wyrth o 'ddarganfod' eu Cymreictod. Trawiadol iawn hefyd mai fel gwraig gyfreithlon o Gymraes y portreadir Cymru gan Bobi Jones, a gwneir hynny mewn rhan helaeth o'i gerddi drwy berson Beti, ei wraig - roedd ei phriodi hi 'gyfystyr â phriodi Cymru, ac mae'r briodas hon hithau yn ailenedigaeth arall yn ei fywyd.'⁹⁸ Cenedlaetholdeb cadarnhaol a gafwyd gan yr unigolion hyn felly, a grisielir mewn cerddi megis 'Cymru 1967' gan Bobi Jones, sy'n dathlu'r Ddeddf Iaith Newydd:

Yn sydyn rydyn ni yn bobl, wedi perswâd
Y canrifoedd na ddylen ddim ond hwp o'n pen
Ym mhoced y glôb ...⁹⁹

---

⁹⁶ Alan Llwyd a Gwynn ap Gwilym (goln.), *Blodeugerdd o Farddoniaeth Gymraeg yr Ugeinfed Ganrif* (Llandysul, 1987), t. 97.

⁹⁷ Gwenallt, 'Cymru', *Y Fflam*, 5 (1948), t. 37

⁹⁸ Alan Llwyd, 'Bobi Jones', yn Robert Rhys (gol.), *Y Patrwym Amryliw: Cyfrol 2* (Caerdydd, 2006), t. 58.

⁹⁹ Elwyn Edwards (gol.), *Cadwn y Mur: Blodeugerdd Barddas o Ganu Gwladgarol* (Abertawe, 1990), t. 133.

Cam gwag fyddai cymryd yn ganiataol fod profiad rhyfel yn sicr o arwain at ddatblygiadau, boed llesol neu niweidiol, ym mywyd beunyddiol y cenhedloedd hynny a gyfranogodd i'r ymladdfa. Er gwaethaf buddugoliaeth lluoedd Prydain a'r cynghreiriaid yng ngwanwyn 1945, nid oes gwadu fod y dryswch celfyddydol, ynghyd ag arafwch unrhyw ddatblygiad cyrhaeddbell ym myd llenyddiaeth yn arwydd diamheuol fod rhwymau cymdeithas yn araf ddatod. Yn wyneb realiti colledion yr Ail Ryfel, gorchwyl chwithig oedd i'r Cymry honni eu bod yn perthyn i ymerodraeth gref, orchestol a chyfiawn. Nid yw'n destun rhyfeddod chwaith fod y brwydro didrugaredd wedi esgor ar yr awydd i warchod, amddiffyn a diogelu'r gwareiddiad cynhenid Cymreig. Gwelir fod holl ansicrwydd a dryswch y blynyddoedd cynnar o heddwch lliwio barddas yn ogystal, oblegid yr oedd bodlonrwydd y prydyddion i aros yn eu hunfan ac ailgylchu'r un hen awen yn arwydd truenus fod y traddodiad barddol wedi cyrraedd rhyw ddrysfa ddeallusol. Ategir y duedd hon yn ymresymiad Alwyn D. Rees yn ei sylwebaeth dreiddgar ar argyfwng ei oes:

Ymddengys ein bod wedi cyrraedd cyfnod amgueddfaol yn hanes Celfyddyd, fel y cyraeddasom gyfnod hunangofiant dysg.¹⁰⁰

Realiti creulon y sefyllfa oedd na allai egin unrhyw ddatblygiad fwrw ei wraidd mewn hen bridd llygredig ble'r amddifadwyd y blaguryn o unrhyw faeth a chynhaliaeth greadigol. Hwyrach felly fod rhyw gnewyllyn o wirionedd ym mhroffwydoliaeth ddychrynlyd yr hanesydd ac Oswald Spengler, a ddywedodd mai'r bedwaredd ganrif a'r bymtheg oedd gaeafddydd gwareiddiad y Gorllewin, ac mai cyfnod o gelfyddyd wag,

---

¹⁰⁰ Alwyn D. Rees, *Adfeilion* (Llandybïe, 1943), t. 41.

efelychiadol a diystyr a ddilynai wrth i'r momentwm diwylliannol gael ei atal gan elyn amser.¹⁰¹

Ond, o astudio broc môr y cyhoeddiadau a'r cyfnodolion a adawyd ar ôl wedi ystorm y pumdegau, amlygir nad oedd y gagendor cymdeithasol a deallusol rhwng y cenedlaethau, mor flaenllaw ac a fu yn ystod cyfnodau eraill yn yr ugeinfed ganrif. Er enghraifft, ni phrofwyd yr elyniaeth danllyd a'r pegynu bwriadol i'r un graddau yn y pumdegau ag mewn cyfnodau diweddarach megis y chwedegau aflonydd pan oedd yr hen a'r ifanc yn fodau estron a chwbl wrthgyferbyniol i'w gilydd.¹⁰² I raddau, mae cynnyrch creadigol *Cerddi Cadwgan* a gyhoeddwyd yn 1953 yn adlais o'r agwedd ledgyfaddawdus hon o ran aelodau ieuengaf cymdeithas. Ar yr un llaw, gwelir fod ambell *enfant terrible* megis Gareth Alban Davies wedi bod yn ddigon beiddgar i fentro beirniadu safonau dirywiedig llenyddiaeth ei oes gan ddatgan:

I'm golwg i, dwli yw'r sôn a fu mai telynegol yw'r Awen Gymreig. Pam y dylai Awen cenedl ogwyddo at unrhyw ffurf neilltuol oherwydd grym tywyll y gwaed? Y bardd sy'n ei phennu ac nid ei hiliogaeth.¹⁰³

Ond, wedi dweud hynny, nid oes gwaadu fod y beirdd dan sylw wedi gwneud ymdrech ymwybodol i adnabod a chydabod eu lle yn y traddodiad barddol hynafol y perthynent iddo. Ymhellach, roeddynt yn ddigon hirben i gydnabod y cyfyngiadau a chyfleoedd yn deillio o berthyn i draddodiad o'r fath – a chrisielir hyn yn nadleuon ystyriol Rhydwen Williams:

---

¹⁰¹ <http://www.fordham.edu/halsall/mod/spengler-decline.asp> (Cyrchwyd - 23/05/2011).

¹⁰² Jonna Bourke, *Working-class Cultures in Britain 1890-1960: Gender, Class and Ethnicity* (London, 1994), t. 56, nodir – 'The seeds for the 'generation gap' – a creation of the years after the Second World War – were planted in these years. By the 1960s Michael Schofield could say without fear of contradiction that: 'There are clear signs of alienation between the young people of today and the adult generations.' People began wondering what had 'gone wrong'.'

¹⁰³ D. R. Griffiths (gol.), *Cerddi Cadwgan* (Abertawe, 1953), t. 6.

Ystyriaf y mesurau traddodiadol yn fendith ac yn felltith. Hwy a roes ddisgleirdeb i'n llên; hwy a roes ddirywiad. Disgleirdeb Dafydd ap; dirywiad ap Dafydd.¹⁰⁴

O'i grynhoi, amlygir fod rhyw fath o fwlch cymdeithasol rhwng yr hen a'r ieuanc yn elfen weladwy ym mhob oes, ac ym mhob gwlad; ond, yn ddigon naturiol, mae union faint y gagendor yn llwyr ddibynnol ar yr amryfal amodau allanol sy'n herio'r genedl. Hynodrwydd llenyddiaeth Gymraeg ers yr Ail Ryfel Byd yw bod naws neu deimlad gwahanol yn perthyn i bob degawd; ac yn anochel, bydd yr elfennau allanol yn sicr o ddylanwadu ar faint y gagendor. A bydd hyn yn ei dro yn dylanwadu ar ein llenyddiaeth. Daw'r duedd hon i'r amlwg wrth inni fwrw golwg haniaethol dros lenyddiaeth ail hanner yr ugeinfed ganrif. Yn sgil degawdau o oruchafiaeth Telynegwyr a'u hobsesiwn afiach â hiraeth, cafwyd tro ar fyd yn y pumdegau. Daeth to newydd o feirdd i arbrofi'n feiddgar gyda naws, ffurf ac ymddangosiad allanol eu cerddi. Yna, yn y chwedegau, ymgnawdolwyd yr ymateb Cymreig i ansicrwydd a materoliaeth yr oes, gan yr adfywiad yn y canu caeth 'canys yr oedd y gynghanedd yn gynhenid i'r iaith Gymraeg, ac roedd ei rythmau cadarn yn ffordd o bwysleisio'r neges wleidyddol'.¹⁰⁵ Tro'r 'Bardd Gwlad' oedd hi i feddu'r llwyfan llenyddol y saithdegau, a chafwyd cytgord perffaith rhwng y traddodiadol a'r cyfoes yng nghreadigaethau cain beirdd megis Dic Jones; ac yna, wrth i ddwrn haearnaidd Thatcheriaeth wasgu'n dynn yn ystod yr wythdegau, daeth dyletswydd ar y beirdd hwythau i fod yn fwy politicaidd yn eu hymateb i'r wasgfa. Yna, er gwaethaf y môr o ansicrwydd, ffarweliwyd â'r hen ganrif gyda llawenydd, gobaith a gorfoledd gan lenorion *fin-de-siècle* - fel y crisialwyd yn her ac optimistiaeth beirdd buddugol Cwm Rhymni yn 1990. Diddorol yn ogystal yw astudio tebygrwydd delweddau a syniadaeth

¹⁰⁴ D. R. Griffiths (gol.), *Cerddi Cadwgan* (Abertawe, 1953), t. 7.

¹⁰⁵ Dafydd Johnston, *Llenyddiaeth Cymru* (Caerdydd, 1998), t. 126

beirdd y pumdegau gyda chenhedlaeth Myrddin ap Dafydd ac Iwan Llwyd ar droad y nawdegau. ‘Baban newydd-anedig oedd y Gymraeg’¹⁰⁶ i Bobi Jones, a gwelir fod gobaith a her cyfnod newydd yn perthyn i’w ganu. Tebyg hefyd yw’r cysyniadau a fynegir gan Myrddin ap Dafydd yn ei awdl fuddugol ‘Gwythiennau’, ble ceir delweddau pwerus o faban yn dysgu siarad, a hynny yn y Gymraeg: ‘iaith ei fam yw ei ramant’. Dau gyfnod a dau drobwynt llenyddol, ond gwelir fod symbol y baban yng ngherddi’r beirdd hyn wedi rhoi chwistrelliad o fywyd a gobaith y gellir adennill y Gymraeg drwy ymdrech y genhedlaeth nesaf o Gymry ieuanc. Dyma enghraifft o ddadeni mewn llenyddiaeth - ‘canu i fywyd ac nid i farwolaeth; i ddechrau pethau, nid i’w diwedd.’¹⁰⁷

Yn amlach na pheidio, egwyddor beirniadaeth lenyddol mewn cenedl leiafrifol yw swcro rhyw fymryn ar y diwylliant cynhenid mewn ymgais *avant-dernière* i geisio gwarchod gweddillion ei chelfyddyd. Yn eu hymdrech i gyflawni’r gorchwyl hwnnw, diystyrid gwerth a dylanwad unrhyw fudiad llenyddol arall ar y diwylliant traddodiadol. Ond hurtrwydd llwyr fyddai dehongli barddoniaeth Gymraeg y pumdegau fel ynys mewn môr o ddieithrwch. Yn hytrach, o edrych ar y tirlun llenyddol rhyngwladol yn ei gyfanrwydd, gwelir fod tebygrwydd amlwg rhwng yr ymryson Cymreig – a grisialwyd gan weithgarwch beirdd Cylch Cadwgan – a thueddiadau mudiadau llenyddol eraill y cyfnod megis yr Angry Young Men yn Lloegr a’r Beat Generation yr Unol Daleithiau. Ac er i Dafydd Johnston ddatgan fod i ‘foderniaeth Gymraeg ei chymeriad a’i hegri arbennig ei hun, oherwydd y cyswllt agos â chrefydd a chenedlaetholdeb’,¹⁰⁸ nid oes gwadu fod bodolaeth llenorion gwrthryfelgar mewn cenhedloedd eraill yn brawf diamheuol fod ymateb Cymry ieuainc y pumdegau yn gysylltiedig â’r adwaith

---

¹⁰⁶ Alan Llwyd, ‘Bobi Jones’, yn Robert Rhys (gol.), *Y Patrw Amryliw: Cyfrol 2* (Caerdydd, 2006), t. 55.

¹⁰⁷ D. Tecwyn Lloyd, ‘Cyfansoddiadau Cwm Rhymni’, *Barn*, 332 (1990).

¹⁰⁸ Dafydd Johnston *Llenyddiaeth Cymru* (Caerdydd, 1998), t. 144.

cedlaethol i amgylchiadau cymdeithasol a gwleidyddol yr oes. Er enghraifft, yr oedd gwrthryfel y Beat Poets yn arwydd fod pobl ieuainc yr Unol Daliaethau hwythau, yn dechrau syrffedu ar gydymffurfiaeth a materoliaeth y cyfnod.¹⁰⁹

Ond, ni ddylid camddeall hyn yn nhermau efelychu tueddiadau llenyddol cenhedloedd eraill; yn hytrach, gwelir fod union natur ac amseru'r gwrthryfeloedd yng Nghymru, Lloegr, Ffrainc a'r Unol Daleithiau, yn awgrym go gryf fod yr ymryson yn rhan o brofiad celfyddydol-cyfrannol mwyafrif y cenhedloedd a gyfrannodd at ymdrechion y Cynghreiriaid yn ystod yr Ail Ryfel Byd. Yn ddigon naturiol, tueddai'r gwrthryfel gymryd ffurf wahanol ym mhob gwlad. Yng Nghymru a Ffrainc er enghraifft, cyfyngwyd y datblygiadau i gelfyddyd barddoniaeth, tra dylanwadodd y newidiadau ar sbectrwm llenyddol ehangach yn achos Lloegr. Ond yn ei hanfod, ni ellir llai na theimlo mai siom a dadrithiad ar ran yr ieuanc oedd sail y croestynnu llenyddol yn y gwledydd dan sylw. Disgwyliai Cymry'r pumdegau brofi'r un gollyngdod seicolegol ac a gafwyd yn ystod y dauddegau a'r tridegau yn dilyn infferno'r Rhyfel Mawr; ond gadawyd hwy yn hesb o unrhyw ddatblygiad pellgyrhaeddol, ac argoelai'r dyfodol llwm a thlawd wrth i diriogaeth lenyddol Cymru bellach droi'n ddiffaith. Er hynny, rhaid cydnabod fod yna ryw awydd cyffredinol i weld cynnydd ac adferiad yn perthyn i'r blynyddoedd gosteg hynny yn dilyn trybestod yr Ail Ryfel Byd, fel yr ategir mewn araith a draddodwyd gan y gwladweinydd Harold Macmillan yn Bedford yn 1957:

Let us be frank about it: most of our people have never had it so good.¹¹⁰

---

¹⁰⁹ Gerd-Rainer Horn, *Spirit of '68* (Oxford, 2007), t. 17.

¹¹⁰ Dyfynnwyd yn Alan Sinfield (gol.), *Society and Literature, 1945 – 1970* (London, 1983), t. 2.

Ond geiriau unochrog a blodeuog a gafwyd yma gan y prif weinidog. Er i economi Prydain brofi llewyrch na welwyd mo'i debyg yn y blynyddoedd cynnar wedi 1945, ni phrofwyd effaith ddomino'r cynnydd hwnnw ym mhob agwedd ar fywyd. Yn nryswch y blynyddoedd wedi'r Ail Ryfel Byd, nid oedd golwg o'r 'genhedlaeth newydd' o feirdd a fyddai'n barod i dderbyn a throsglwyddo baton ras gyfnewid y traddodiad barddol Cymraeg.

O ystyried y simsanrwydd gwleidyddol a lyffetheiriai fywyd beunyddiol ym Mhrydain wedi diwedd yr Ail Ryfel Byd,¹¹¹ nid oes lle i synnu fod sawl tebygrwydd i'w weld rhwng gweithgarwch y llenorion Cymreig, a chenadwri'r beirdd, nofelwyr, dramodwyr a'r athronwyr Seisnig a fedyddiwyd fel yr Angry Young Men gan newyddiadurwyr ymyrgar Stryd y Fflyd. A phetaem yn oedi am ennyd uwchben y cnwd o weithiau a adawyd gan y ddau fudiad llenyddol dan sylw, fe'n harweinir i gredu fod amgylchiadau penodol mewn bodolaeth ym Mhrydain y pumdegau, a bod y fath awyrgylch wedi troi'r maes chwarae llenyddol yn anialwch. Er gwaethaf atsain bonllefau buddugoliaethus dydd Cadoediad ar 8 Mai 1945, chwithig yw darganfod mai dathliadau byrhoedlog a chyfyng eu dylanwad oedd chwifio'r coch, glas a gwyn. Oblegid, yn gynnar wedyn, daeth rhyw awyrgylch fwl, drymaidd ac annifyr a sugnodd bob diferyn o'u bri a'u hafiaith. Yn anochel bron, amlygwyd yr awyrgylch bruddglwyfus a chlawstraffobig hon ym mhrinder cynhaeaf llenyddol dechrau'r pumdegau. Efallai mai'r

---

¹¹¹ Yn Ronald Carter a John McRae (goln), *The Routledge History of Literature in English* (London, 1997), t. 365, nodir – “The ending of the Second World War did not bring with it stability. The world had moved into an Atomic age with the dropping of bombs on Hiroshima and Nagasaki in 1945.” Gweler hefyd, <http://www.guardian.co.uk/books/2002/sep/01/historybooks.features> (Cyrchwyd - 01/06/2011), nodir – “The early Fifties were a time in search of a wake-up call... There were no voices which seemed to take post-war life as it was – gritty, represses, overwhelmingly provincial, even in London suburbia – and make something vibrant of it.”

prif faen tramgwydd i lawer bardd oedd nad oedd cyfrwng addas ar gael i gyhoeddi eu cynnyrch llenyddol. Caiff hyn ei gefnogi gan eiriau Alun Llywelyn-Williams:

Ond yr oeddem yn teimlo fod hyd yn oed *Y Llenor* braidd yn gyfyng ei welediad ac nad oedd yn estyn cyfle'n ddigon aml i drafod ar ei dudalennau agweddau newydd ar feddwl ac ar syniadau llenyddol a chelfyddydol a oedd yn bwysig ym marn a phrofiad y rhai ifanc.¹¹²

Mewn gwirionedd, yr oedd hi bron yn amhosibl i lenor ieuanc flaguro dan y fath amgylchiadau, a pha ryfedd felly i ambell lanc fudo dramor er mwyn drachtio mymryn o ysbrydoliaeth optimistaidd y Cyfandir:

One thing was obvious: the literary scene in France was far livelier than in England...Whereas the British saw the war as an exhausting struggle that had drained energies and finally lost them an empire, the French still felt the sheer relief of being rid of the Nazis.¹¹³

O'i aralleirio, awgryma Wilson nad oedd y tir celfyddydol ym Mhrydain yn ddigon bras i borthi'r llenorion ieuanc a ddeuai i'w blodau ar ddechrau'r pumdegau.

Gwelir mai un o baradocsau hynaf y berthynas rhwng bywyd a llenyddiaeth yw y gall rhywbeth sy'n rhinwedd mewn un fod yn fagl i'r llall;¹¹⁴ a daw'r gwirionedd hwnnw i'r amlwg pan ystyrir y diffyg egni sy'n nodweddu llenyddiaeth Cymru a Lloegr wedi buddugoliaeth y Cynghreiriaid yn 1945. Ond er gwaethaf pesimistiaeth ymddangosiadol y pumdegau, does ond angen inni fwrw golwg ar greadigaethau beirdd megis Philip Larkin,¹¹⁵ er mwyn cadarnhau fod yna ysfa gref ymysg y llenorion ieuanc i

---

¹¹² Alun Llywelyn-Williams, *Gwanwyn yn y Ddinas: Darn o Hunangofiant* (Dinbych, 1975), t. 100.

¹¹³ Colin Wilson, *The Angry Years: The Rise and Fall of the Angry Young Men* (London, 2007), t. 7.

¹¹⁴ John Rowlands, *Ysgrifau ar y Nofel* (Caerdydd, 1992), t. 109.

¹¹⁵ Gweler y gerdd 'Mr Bleany' yn, Edward Lucie-Smith (gol.), *British Poetry Since 1945* (Harmondsworth, 1970), tt. 127 – 8. Mae modd dadlau fod y prif gymeriad, Mr Bleany yn ymgorfforiad o undonedd a diflastod y gymdeithas y trigai Philip Larkin ynddi. Hefyd, ar lefel drosiadol mae'r henwr yn

brofi rhyw fath o ddiwygiad llenyddol. Ac o roi gwedd Gymreig ar bethau, dengys Alun Llywelyn-Williams fod y Cymry hwythau yn gadarn eu hargyhoeddiad fod eu traddodiad barddol wedi cyrraedd rhyw *ad nauseam* erbyn canol y ganrif. Ceir awgrym lled gynnil yn hunangofiant Alun Llywelyn-Williams, *Gwanwyn yn y Ddinas* nad oedd rhai elfennau ar yr hen drefn Gymreig o lenyddia yn apelio at ei genhedlaeth ef – nid oedd y gynghanedd, yr awdl, ynghyd â ffurfiau hynafol eraill bellach yn ddigonol yn y Gymru oedd ohoni.¹¹⁶ Ni liniarwyd dim ar yr holl ddryswch diwylliannol gan amharodrwydd y to hŷn i gynnig arweiniad, ynghyd â meithrin dawn a chreadigrwydd yr ieuanc. Y mae modd dadlau fod sefyllfa o'r fath wedi dwysau awydd y to iau i weld newidiadau chwyldroadol a chyhaeddbell ym myd celfyddyd.

Mae'n ddigon hawdd gweld fod seiliau athronyddol yr awch i brofi rhyw ddiwygiad diwylliannol yn amlwg ym manifesto'r llenorion y tu draw i Glawdd Offa yn ogystal.¹¹⁷ Sefyllfa hynod anobeithiol yw hi pan fo amgylchiadau cymdeithasol a gwleidyddol gwlad yn llwyddo i grogi creadigrwydd ei llenorion ieuainc. Ac er gwaethaf brwdfrydedd heintus yr Angry Young Men, gresyn yw gorfod cofnodi mai derbyniad digon oeraidd a thila a gafwyd i'w hymdrechion i dorri eu cwys eu hunain. Crisialwyd y siomedigaeth hon yn atgofion Colin Wilson:

---

symbol o ofnau'r bardd ynghylch syrffed henaint, a'r ofnadwyaeth y bydd yn gael yr hen fyd hwn heb adael ei ôl arno.

¹¹⁶ Alun Llywelyn-Williams, *Gwanwyn yn y Ddinas: Darn o Hunangofiant* (Dinbych, 1975), t. 93.

¹¹⁷ Gweler, Humphrey Carpenter, *The Angry Young Men: A Literary Comedy of the 1950s* (London, 2002), t. 183. Mae Angus Wilson mewn rhifyn o'r *Observer* yn nodi - "...nobody under fifty...can sincerely feel content with the present state of the arts. We are all waiting for something great to turn up. And in our discontent we are often led to speculate whether England's artistic death does not reflect a wider sterility in the social and political structure of the country...Much of their picture is pure myth but it responds to our present discontents..."

When I came to London in 1951, determined to become a writer, the literary landscape looked oddly bleak. The war had been over for six years, but there was still no sign of the kind of new generation that had emerged after the First World War.¹¹⁸

Dwyseir ein siom wrth iddi ddod i'r amlwg mai nad eithriad mo'r anecdod uchod, a bod dadrithiad yn rhan o brofiad cyffredin mwyafrif aelodau'r Angry Young Men. Ond eto, camgymeriad fyddai rhoi'r holl fai am y llonyddwch llenyddol ar gulni'r Telynegwyr a'r to hŷn o lenorion Lloegr. Rhaid cydnabod fod agwedd fohemaidd-hamddenol y Modernwyr wrth iddynt eistedd yn ôl yn hamddenol yn disgwyl am eu diwygiad, yn llawn mor niweidiol. Yn y cyswllt hwnnw, mae'n debyg mai un o nodweddion tristaf y pumdegau oedd bod yr holl gylchoedd llengar – boed Delynegwyr neu Fodernwyr, Cymry neu Saeson - yn gwbl grediniol y byddai hanes yn ei ailadrodd ei hun, ac y deuai ryw ddydd adfywiad llenyddol a ymdebygai i'r hyn a brofwyd rhwng 1919 a 1939. Y caswir yw nad oes fawr o obaith i'r un gelfyddyd pan fo'r artist yn ddigon bodlon ar *ddisgwyl* am ddatblygiadau. Nid oes modd cynnal diwylliant ar ddisgwyliadau yn unig; ambell dro, rhaid *gorfodi* 'r newidiadau ar ddiwylliant gwlad.

Ond, yn ganmil pwysicach efallai, gwelir fod natur dawedog y celfyddydau ym Mhrydain yn y blynyddoedd cynnar hynny yn codi cwestiynau creiddiol am gymhellion llenorion dros lenydd. Ni ellir llai na meddwl fod yr absenoldeb, neu'r diffyg ymwybyddiaeth o'r cymhelliannau creadigol hynny wedi cyfrannu mewn rhyw fodd neu'i gilydd at ddirywiad a dryswch llenyddiaeth y pumdegau. Awgrymwyd gan Sartre fod yr unigolyn – boed yn ymwybodol neu anymwybodol – yn pennu ei gymhelliant ei hun dros lenydd. O'i aralleirio, y mae gan bawb ei ysgogiad dros fynd ati i greu:

---

¹¹⁸ Colin Wilson, *The Angry Years: The Rise and Fall of the Angry Young Men* (London, 2007), t. 1.

defnyddir y grefft gan ambell un fel modd o ddianc oddi wrth greulondeb y presennol; try eraill lenyddiaeth yn arf i orchfygu gelynyon materol neu ysbrydol eu hoes.¹¹⁹ Nid oes gwadu fod y celfyddydau yng Nghymru a Lloegr wedi cyrraedd croesffordd erbyn canol yr ugeinfed ganrif. Ar y naill law, ceisiai llenorion hynaf cymdeithas, unigolion megis R. Williams Parry ddal eu crafangau'n dynn wrth yr hen werthoedd diwedd Oes Fictoria; ond ar y llaw arall, gwelir fod y Modernwyr hwythau wedi mentro i'r llwyfan llenyddol gyda'r bwriad o ddryllio portreadau paradwysaidd eu cyndeidiau o ryw 'fro rhwng môr a mynydd heb arni staen na chraith'.¹²⁰ Ond, o ddychwelyd at ddamcaniaeth John-Paul Sartre am ennyd, mae modd dadlau fod y mân gecru a'r diffyg pendantrwydd ynghylch cyfeiriad deallusol celfyddyd wedi achosi *stalemate* llenyddol; ac yng nghanol y fath ddryswch, mae'n bur debygol fod y carfanau cecrus wedi anghofio eu cymhelliannau gwreiddiol dros fynd ati i greu.

Cam gwag fyddai cymryd yn ganiataol y byddai amodau gwleidyddol ac economaidd ffafriol y pumdegau wedi caniatáu'r un math o ollyngdod emosiynol ac a gafwyd wedi'r Rhyfel Byd Cyntaf. Nid oes modd rhagdybio ychwaith y byddai cadoediad yn arwain at gynhaef llenyddol a ymdebygai i'r hyn a gafwyd rhwng 1918 ac 1939. Do, profodd trigolion Prydain ychwaneg o golli gwaed a phoen meddwl gyda dyfodiad rhyfel diymatal arall ar ddiwedd y tridegau – ond cofier i'r frwydr honno gael ei hymhladd mewn modd cwbl wrthgyferbyniol i'r Rhyfel Byd Cyntaf - boed hynny ar y Ffrynt Gorllewinol neu gartref. Ac afraid dweud nad oedd ffyniant economaidd a llewyrch cymdeithasol y pumdegau yn cynnig yr un cymhelliant creadigol i'n llenorion. Bellach nid oedd disgwyl iddynt erfyn am gael dianc a theimlo 'chwa i'w suo, o

---

¹¹⁹ Jean-Paul Sartre, *"What is Literature?" and Other Essays* (London, 1950), t. 48.

¹²⁰ R. Williams Parry, *Cerddi'r Gaeaf* (Dinbych, 1953), t. 2.

Garnfadryn ddistaw, bell',¹²¹ na mynegi eu llid ar bob 'benadur gwlad, cynghorwr plwy', arglwydd yr aur a thorwr glo'.¹²² Felly, o osod profiadau llenyddol y ddau ryfel byd ochr yn ochr â'i gilydd, efallai y byddai'n decach dweud fod profiad yr adferiad yn ehangach ei ddylanwad ar y cyfryngau creadigol na phrofiad yr ymladdfa ei hun. Dyma'r cyfnod pan fo cenedl ar ei mwyaf bregus, a'r cyfle delfrydol felly i symbylu newidiadau sylfaenol i fywyd beunyddiol y genedl. Cefnogir y ddadl estynedig hon gan ddarganfyddiadau D. Tecwyn Lloyd:

Cyni'r dirwasgiad fu'r allwedd i ddatgloi llifddorau'r digofaint ac enbydrwydd profiad ac enbydrwydd profiad a gadwesid o'r golwg ar ddiwedd y rhyfel. Pe cawsid trefn a digonedd rhwng 1928 a 1939, mae'n bosibl na cawsid nemor ddim llenyddiaeth am y Rhyfel Mawr; neu o leiaf buasai ei naws yn gwbl wahanol.¹²³

Methiant cywilyddus fu ymgais y Rhyddfrydwyr i gadw'u haddewidion a chreu'r 'homes fit for heroes' yn dilyn uffern y caledi materol ac emosiynol y Rhyfel Mawr. Dysgodd y Blaid Lafur wersi amhrisiadwy o smonach eu rhagflaenwyr fel ac y gwelir o'u hymdrech i sefydlu Gwasanaeth Iechyd Gwladol yn 1948 a thrwy ffurfio'r Wladwriaeth Les effeithlon i gynorthwyo pob rhan o gymdeithas; ond mae lle i gredu fod y gwelliannau yn amgylchiadau mwyafrif y dosbarthiadau cymdeithasol wedi cael effaith ddamniol ar naws, natur a maint y cynhaef llenyddol ym Mhrydain. Nododd D. Tecwyn Lloyd mai problem fwyaf prydidd y Rhyfel Mawr oedd darganfod 'ffurf a mynegiant argyhoeddiadol',¹²⁴ yn ogystal â darganfod ieithwedd a fyddai ddigon addas i wneud cyfiawnder ag erchyllter eu profiadau. Mae lle i gredu mai'r prif faen tramgwydd i

---

¹²¹ Alan Llwyd a Gwynn ap Gwilym (goln.), *Blodeugerdd o Farddoniaeth Gymraeg yr Ugeinfed Ganrif* (Llandysul, 1987), t. 79.

¹²² Alan Llwyd a Gwynn ap Gwilym (goln.), *Blodeugerdd o Farddoniaeth Gymraeg yr Ugeinfed Ganrif* (Llandysul, 1987), t. 34.

¹²³ D. Tecwyn Lloyd, *Llên, Cyni a Rhyfel a Thrafodion Eraill* (Llandysul, 1987), t. 37.

¹²⁴ D. Tecwyn Lloyd, *Llên, Cyni a Rhyfel a Thrafodion Eraill* (Llandysul, 1987), t. 38.

lenorion yr Ail Ryfel Byd fu ailddarganfod y cymhelliant hwnnw. Byddai'n rhaid i'r llenorion ieuanc fentro i diriogaeth lenyddol ddieithr iawn er mwyn ailddarganfod y 'peth' anweledig hwnnw a fyddai'n llwyddo i ailgynnau'r hen dân eirias o farwydos eu celfyddyd. Ceisiodd yr Angry Young Men ddarganfod eu hawen a bod yn wahanol i'w cyndadau llenyddol, trwy geisio adlewyrchu bywyd beunyddiol y dosbarth gweithiol yn eu cyfansoddiadau (e.e. yn *Look Back in Anger* gan John Osborne). Ond eironi'r sefyllfa hon oedd bod yr arf i gyflawni hynny h.y. addysg ddosbarth canol, yn eu gorfodi i ymbellhau oddi wrth wraidd eu cymhelliant creadigol. Ond o roi gwedd Gymreig ar bethau, gwelir mai eu cefndir di-Gymraeg mewn ardaloedd dinesig neu ddiwydiannol a wnaeth feirdd Cylch Cadwgan yn wahanol. Ac yn wir, roedd cefndir o'r fath yn destun gwawd gan ambell feirniad llenyddol mwy ceidwadol y pumdegau.

Gwagle a diffyg cyfeiriad, dyna ddwy broblem greiddiol a wynebai llenorion fel yr Angry Young Men a beirdd Cylch Cadwgan yn y blynyddoedd cynnar wedi'r Ail Ryfel Byd. Byrdwn pennod nesaf y traethawd ymchwil fydd archwilio'r modd yr aeth llenorion y pumdegau ati i ddygymod ac ymdrin â'r problemau hyn. Un o brif nodweddion beirdd Rhamantaidd yn ystod hanner cyntaf yr ugeinfed ganrif oedd yr awydd i 'ysgytio' eu cynulleidfa, boed hynny drwy ddarlunio dadfeiliad crefydd, datgelu erchyllterau'r ddau ryfel byd neu trwy ddatgan a chwyno am ddirywiad yr iaith Gymraeg. Erbyn y 1950au felly, braidd yn ddibwrpas oedd i lenorion fynd ati'n fwriadol i ysgytio eu cynulleidfaoedd. Yr hyn oedd angen ei wneud fodd bynnag oedd carthu llenyddiaeth Gymraeg oddi wrth yr hen ddylanwadau a'r themâu treuliedig hynny a oedd yn fagl iddi, fel bod y farddoniaeth yn adlewyrchiad o'r cyfnod y trigai'r beirdd ynddo. Caiff hyn ei

grynhoi gan eiriau Bobi Jones yn ei ymddiddan gyda T. Glynne Davies mewn rhifyn o'r *Fflam* yn 1950:

... os oes unrhyw ansoddair y gellir ei gymhwyso i'n cenhedlaeth ninnau, "cymedrol" ydyw, hwyrach cenhedlaeth, y fwyaf cymedrol yng Nghymru erioed...Nid oes neb yn medru ysgytio'r cyhoedd llenyddol heddiw, fel y gwnâi Gruffydd ac S.L., fe ddywedir, bymtheng mlynedd yn ôl. Y mae'r genhedlaeth ifanc yn weddol dyner at yr hen rai, a'r hen rai heb ddigon o hyder ganddynt i brotestio rhagor. Fe eill llenor feithrin ei brofiadau'n gyfan heb anesmwytho na chodi gwrychyn. Geill fagu agwedd gadarnhaol at fywyd. Ac nid yw'n gorwneud o ran direidi. Cafodd iechyd newydd.¹²⁵

Yr oedd gan Bobi Jones felly adnabyddiaeth a gweledigaeth glir i farddoniaeth Gymraeg, ac yn y bennod nesaf, eir ati i ymchwilio sut aeth Bobi Jones ati i ddygymod â'r gwagle celfyddydol a fodolai yn y blynyddoedd cynnar wedi'r Ail Ryfel Byd, wrth iddo fynegi 'agwedd gadarnhaol at fywyd', a chariad di-dor at y Gymru, y Gymraeg a'i holl drysorau.

---

¹²⁵ Bobi Jones a T. Glynne Davies, 'Trafod Simboliaeth', *Y Fflam*, 9 (1950), t. 34.

Pennod 2 - Bobi Jones a'r Pumdegau

Cyflwyniad

Yng ngwaith Bobi Jones, fe deflir pelydryn o oleuni drachefn ar gyfnod yn ein hanes a saif o hyd braidd yn anghofiedig. Dadleuir yn y bennod hon fod Bobi Jones yn ymgorfforiad o'r prif newidiadau a gafwyd yng Nghymru yn dilyn yr Ail Ryfel Byd, ac amlygir hyn pan welir fod themâu a natur ei gerddi yn gorgyffwrdd â rhai o newidiadau neu'r cysyniadau newydd hynny. Er enghraifft, ceir agwedd fwy goleuedig o lawer ganddo at argyfwng Cymreictod y pumdegau – ac i raddau, mae hyn yn nodweddu'r don newydd o feirdd a ddaeth i'r amlwg yn dilyn y rhyfel, a cheir trafodaeth ynghylch hyn yn yr is-bennod, 'Llais Newydd'. Heb os, bardd a lwyddodd i gynhyrfu'r dyfroedd llenyddol yng Nghymru yw Bobi Jones, ac un a fu hefyd yn dân ar groen nifer o'i ragflaenwyr. Ond er gwaethaf ei ymdrech ddiflino i ddysgu'r Gymraeg a dod yn rhan o'r diwylliant a gynrychiolai, dibrisiwyd ef gan sawl beirniad am amryw resymau – ei 'dywyllwch', ei ddiffyg parch, ei efengyliaeth, ac wrth gwrs, ei gefndir di-Gymraeg. Daeth y feirniadaeth hon yn gymharol gynnar yn ystod ei yrfa fel bardd, fel a ddaw i'r amlwg yn yr adolygiad isod o'i gyfrol gyntaf:

Canu tywyll yw'r rhan fwyaf o gynnwys y gyfrol hon...ni ellir maddau'r tywyllwch hwnnw sy'n gynnrych niwlogrwydd meddwl ac ailerwch crefft, a rhaid dweud mai dyna geir yn aml yn *Y Gân Gyntaf*. Y mae'r mwyafrif o'r cerddi hyn yn dywyll am eu bod yn gwbl bersonol ac anhreuliedig, ac am fod eu harddull yn chwithig o anghymreig...O ganlyniad, y mae ei orwelion a'i apêl yn gyfyng, gyfyng.¹²⁶

Ymhellach, ceir beirniadaeth anuniongyrchol o gyfeiriad Iorwerth C. Peate yn ogystal wrth iddo ddynodi pennod yn ei gyfrol *Ym Mhob Pen*, i ddilorni 'Y Bardd Tywyll':

---

¹²⁶ Ffeste, 'Cân Gyntaf Bobi Jones', *Yr Aroleswr*, 3 (1958), t. 42.

Eithr ysywaeth aeth moli'r tywyllwch hwn yn ffasiwn am dro: gelwir y sawl ohonom a brotestia yn 'geidwadwyr'. Ond ni chynhyrchir llenyddiaeth fawr er hynny.¹²⁷

Awgryma'r dyfyniadau hyn fod Bobi Jones, ynghyd â beirdd eraill ei genhedlaeth wedi gorfod ymdrechu'n galed i ennill eu plwyf ymysg Cymry llengar y 1950au – nid oedd yr amodau hyn yn ffafriol o bell ffordd, fel yr atgyfnerthir gan sylw Alan Llwyd:

Mae'n un o'n beirdd mwyaf oll, yn ddi-ddadl, ac mae'n syndod cyn lleied o drafod a fu ar ei waith hyd yn hyn. Mae'n un o'n llenorion dycnaf yn ogystal. Gweithiodd yn galed i adennill y dreftadaeth goll, a gweithiodd yn galetach fyth i'w gwarchod ar ôl ei hennill.¹²⁸

Ar un wedd, mae'r ymchwil hon yn ymgais i unioni peth ar y cam a wnaed â Bobi Jones a'i waith. Yn y bennod sy'n dilyn, fe ddefnyddir ei *bersona* a'i gynnyrch llenyddol er mwyn ceisio cyfleu'r newidiadau nodedig a fu ym marddas Gymraeg yn y cyfnod wedi'r rhyfel. Yn ychwanegol, mae gyrfa lenyddol Bobi Jones fel pe bai'n cwmpasu cyfnod y maes astudiaeth; ac mae'r penderfyniad i'w ddewis fel prif ffocws rhan nesaf yr ymchwil yn ein galluogi i ymdrin â nodweddion sy'n gyffredin yng ngwaith beirdd eraill ei genhedlaeth hefyd. I ddibenion yr astudiaeth hon byddwn yn canolbwyntio yn bennaf ar y cerddi a ymddengys yn *Y Gân Gyntaf* (1957), a gyfansoddwyd yn ystod yr Ail Ryfel Byd neu yn y blynyddoedd yn union ar ei ôl. Dyma gyfrol a ddaeth yn ddirybudd, buddugoliaeth bywyd tros angau yw'r athrawiaeth gyffredin sy'n llifeirio trwy'r gyfrol, fel yr ategir gan eiriau John Emyr:

It has often been stated that Bobi Jones's first collection of poetry, *Y Gân Gyntaf*, is characterized by a youthful zest and daring. These poems impress us still with their uninhibited air of freedom and joyful

---

¹²⁷ Iorwerth C. Peate, *Ym Mhob Pen...: Ysgrifau*, (Aberystwyth, 1948), t. 98.

¹²⁸ Alan Llwyd, 'Môr Cymreig fy Mawl: Golwg ar Farddoniaeth Bobi Jones', yn Alan Llwyd, *Rhyfel a Gwrthryfel: Brwydr Moderniaeth a Beirdd Modern* (Llandybie, 2003), t. 649.

celebration of life ... They are full of atmosphere of laughter and discovery, their fresh lively rhythms and newly-minted metaphors and similes re-creating, with jazz-like energy ...¹²⁹

Y mae'r awyrgylch gadarnhaol a buddugoliaethus hon yn gosod y cywair yn berffaith ar gyfer gweddill gyrfa lenyddol Bobi Jones - yr un themâu, ieithwedd a'r ysfa i arbrofi a geir mewn llawer o'i ganu aeddfed yn ogystal. Ond o roi'r esgid ar y droed arall am ennyd ac ystyried y modd y disgrifiwyd y *Cerddi'r Gaeaf* (1952) R. Williams Parry, yn 'glasur cyn ei gyhoeddi',¹³⁰ y mae'n gwbl ddealladwy pam y gwelwyd *Y Gân Gyntaf* fel cyfrol o waith a oedd yn chwa o awyr iach. Yn anad dim arall felly, newydd-deb *Y Gân Gyntaf* oedd ei phennaf rinwedd. Defnyddiodd fawl fel amddiffynfa rhag y negyddiaeth a'r dryswch a flingai ei oes. Iaith a phrydyddiaeth oedd ei arfau pennaf yn erbyn y gerwinder diwylliannol a fygai eraill o'i gwmpas. Mae bodolaeth canu o'r fath yn drawiadol tu hwnt pan ystyrir amgylchiadau'r cyfnod a'r sialensiau a wynebai bardd o Gymro wedi'r Ail Ryfel Byd.

Egyr y drafodaeth gyda'r is-bennod 'Ymgeisio'r Awen', ble y disgrifir y dryswch diwylliannol, gwleidyddol a chymdeithasol a adawyd ar ôl yn dilyn distryw'r Ail Ryfel Byd; a byrdwn y rhan yma o'r traethawd fydd gosod barddoniaeth Bobi Jones yn ei chyddestun. Yng nghwrs y gwaith ymgeisir ar ateb sawl cwestiwn allweddol, megis - i ba effaith y dylanwadodd sefyllfa o ryfel a heddwch ar lenyddiaeth Gymraeg? Wrth geisio ateb, dylid osgoi cymarebau ystrydebol gyda'r Rhyfel Byd Cyntaf. Y gwir amdani yw fod profiad y Ffrynt Cartref, yn enwedig y *Blitz*, dogni a bodolaeth rhaglen nodedigion yn golygu fod cysgod yr Ail Ryfel Byd dros bob aelwyd yng Nghymru. Dibwrpas felly fyddai astudio barddoniaeth y pumdegau, a Bobi Jones yn benodol gan ddisgwyl ymateb

---

¹²⁹ John Emyr, *Writers of Wales: Bobi Jones* (Cardiff, 1991), t. 26 – 7.

¹³⁰ Saunders Lewis, 'Cerddi'r Gaeaf', *Lleufer*, 9, Rhif 1 (1953), t. 27.

tebyg i'r hyn a welwyd yn y dauddegau a'r tridegau yng Nghymru. Mewn difrif, roedd y genedl wedi ei llorio, a gwelwyd effaith ddomino hynny ar y diffyg cyfeiriad a'r gwagle a nodweddai lenyddiaeth Gymraeg yn y cyfnod cynnar hwnnw wedi 1945. Yn y bennod hon yn ogystal, manylir ar y meini tramgwydd eraill a geisiodd faglu'r llenorion a ddaeth i'r amlwg yn y cyfnod. Er enghraifft trafodir beirniadaeth lem ambell hen gronc o feirniaid a awgrymodd mai da o beth fyddai i'r beirdd ieuanc newydd dewi:

Rhwydd hynt i'r llanciau 'fwrw eu crwyn' llencynnaidd ond fe fyddai'n garedicach â hwy ac yn llai poenus i'r cyhoedd pe gwneleant hynny yn y dirgel.¹³¹

Rhyfeddod cenhedlaeth Bobi Jones yw iddynt lwyddo a pharhau i lenyddiaeth yng ngwyneb yr holl anawsterau sy'n gefnlen i'w cerddi.

Bydd lle amlwg hefyd yn y traethawd i bresenoldeb y *genre* mawl ym marddoniaeth beirdd cenhedlaeth Bobi Jones. Dylid cofio fod hon yn nodwedd a wnâi eu cerddi yn dra gwahanol i rai o eiddo eu rhagflaenwyr, yn enwedig pan ystyrir fel y llyffetheiriwyd cerddi'r Telynegwyr gan eu defnydd o hiraeth (gweler pennod 1). Mewn byd wedi mynd â'i ben iddo, a phan oedd meddylwyr mawr Cymru a'r byd yn rhagfynegi diwedd cyfnod ym myd celfyddyd, y mae'n dra arwyddocaol fod Bobi Jones, Euros Bowen a'u tebyg wedi dewis glynu'n dynn yn y traddodiad mawl. Yng nghwrs y gwaith fe geisir darganfod beth oedd cymhelliant y beirdd hyn dros gofleidio'r *genre* mawl yn eu cerddi. Bydd y rhan yma o'r traethawd yn dod i'r casgliad waeth pa mor newydd, 'tywyll' ac arbrofol yr ystyriwyd barddoniaeth y genhedlaeth hon o feirdd, mae eu hymlyniad wrth y *genere* mawl yn brawf diamheuol o'u hymwybyddiaeth a'u parch at y traddodiad barddol hynafol roeddynt yn rhan ohono.

---

¹³¹ Iorwerth C. Peate, 'Cyflwr Barddoniaeth yng Nghymru', *Y Genhinen*, 1 (Gaeaf 1950 – 1), t. 11.

Bydd yr is-bennod olaf, ‘Ailenedigaeth, Atgyfodiad a Thröedigaeth’, yn canolbwyntio ar dair thema sy’n rhan ganolog o gynnyrch llenyddol Bobi Jones, a thrwy drafod gweithiau beirdd megis Waldo Williams, gwelir fod yr un duedd i’w gweld ym mhrydyddiaeth beirdd eraill ei gyfnod. Eir ati i gyflawni hyn trwy fwrw golwg cyffredinol ar gynnyrch llenyddol Bobi Jones trwy astudio pa ddelweddau a ddefnyddir ganddo yn ei gerddi i gyfleu’r profiad o ailenedigaeth. Manylir hefyd ar y tröedigaethau personol hynny (er enghraifft, crefyddol, dod yn Gymro), gan ymchwilio i’r modd mae’r profiadau hynny wedi dylanwadu ar ei gynnyrch creadigol. Buddugoliaeth bywyd dros angau yw pennaf cenadwri Bobi Jones, a thrwy ei ailddiffinio’i hun yn barhaus gydol ei yrfa, llwyddodd yntau i ddod yn ymgorfforiad o’r atgyfodiad a welwyd mewn llenyddiaeth Gymraeg yn y blynyddoedd cynnar yn dilyn yr Ail Ryfel Byd.

Ymgeisio’r Awen

‘What do we do now, now that we’re happy?’¹³²

Cyfnod o ddryswch fu’r blynyddoedd cynnar yn dilyn distryw yr Ail Ryfel Byd. Dyma fyd wedi mynd â’i ben iddo – byd llymdra a dogni, a byd ansicrwydd beunyddiol. Hwyrach fod Prydain wedi ennill y rhyfel, ond methiant llwyr fu’r heddwch, a buan iawn daeth pobl i sylweddoli fod heddwch yn dod â myrdd o drafferthion i’w ganlyn. Mae cwestiwn Estragon yn *Waiting for Godot* uchod yn crisialu’r ddrysfa gymdeithasol a diwylliannol oedd yn cyniwair trwy genedl i’r dim. Nodwyd unwaith gan Franklin D. Roosevelt fod yr ymdeimlad o hapusrwydd yn deillio o gyrhaeddiad - ¹³³ hynny yw, o fynd â’r maen i’r wal a chyrraedd nod penodedig. Ond er hynny, rhaid cofio fod yr

---

¹³² Samuel Beckett, *Waiting for Godot* (London, 1971), t. 62.

¹³³ Donald Day (gol.), *Franklin D. Roosevelt, My Own Story: From Private and Public Papers* (New York City, 1951), t. 153.

atgofion a'r *profiadau* sy'n rhan o'r daith droellog honno i ganfod rhyw gyflwr o hapusrwydd, yn hollbwysig hefyd. Y rhain, yn ddi-os sy'n gweithredu fel dolen gyswllt rhwng y nod a'r cyrhaeddiad – a thrwy hynny'n cyfiawnhau'r hapusrwydd.

Pennaf faen tramgwydd pobl yn dilyn yr Ail Ryfel Byd oedd mai pethau cas a chwerw oedd yr *atgofion* a'r *profiadau* a fu'n rhan o'r daith. Surwyd dathliadau Dydd Cadoediad wrth i bawb oedi am ennyd, ac edrych ar y distryw o'u cwmpas - 1939 i 1945 - y sylweddoliad dychrynlyd o fwystfileiddiwch dyn. Y mae'n gwbl amhosib i ni heddiw amgyffred a chreu synnwyr o'r atgofion a'r profiadau a blagiai'r sawl a oroesodd y gyflafan ar y Ffrynt Cartref neu ar faes y gad. Er enghraifft, rhwygwyd teuluoedd, ac achoswyd penbleth a phryder difrifol i rieni o ganlyniad i'r fath gynlluniau argyfwng ag *Operation Pied Piper*: y rhaglen ymgilio fwyaf yn hanes Prydain, ac un a arweiniodd at newidiadau cymhleth o ran y boblogaeth yng Nghymru. Profwyd arswyd beunyddiol oddi uchod dan warchae'r *Blitz*, a gweddnewidiwyd trefi a dinasoedd cyfan gan rym y peledu - ac yn anochel braidd, dinistriwyd sawl annedd cyfarwydd a fyddai wedi cynnig nodedd i bobl yn awr eu trallod. Dioddefodd sawl canolfan ddiwydiannol yng Nghymru dan law'r cyrchoedd awyr Almaenig - ac un o'r lleoliadau a ddioddefodd waethaf oedd Caerdydd: cartref Bobi Jones. Er nad oes llawer o gyfeiriadau at y rhyfel yn ei waith, defnyddiodd y ddelwedd o'r wraig wallgof i bortreadu gwallgofrwydd y cwbl - cymhariaeth o fyd plentyn yw hon, ac un sy'n ein hatgoffa ni o ddiniweidrwydd Bobi yng nghanol yr holl ddiawlineb. Ac yn goron ar y cyfan, bu mwyafrif y genedl ar eu cythlwng o Fedi 1939 tan 1954 dan bolisi dogni llym. Ac wedi'r brwydro mwyaf costus a'r mwyaf eang yn hanes diweddar y byd, a fu'n gyfrifol am farwolaeth oddeutu 60

miliwn o bobl, gyda 15,000 o rheiny'n Gymry, pa syndod na allai pobl ddirnad y cyflwr chwerw-felys hwn o hapusrwydd?

Wedi dadrith, digalondid a dadfeiliad hanner cyntaf yr ugeinfed ganrif, roedd y Cymry, fel y gellid tybio, wedi eu llorio'n feddyliol ac yn gorfforol gan holl drawma a'r chwyrligwgan o emosiynau. Daeth pryderon yn ogystal am gyflwr Cymru a'i diwylliant, a dechreuodd ambell sylwebydd o'r cyfnod ymholi sut y gellid sicrhau y byddai Cymru fyw yn dilyn yr ysgytwad:

Os rhaid, felly, i Gymru fyw, y mae'n rhaid iddi fod yn dragwyddol ddyfeisgar i lunio patrymau newydd...*Creu yw unig sicrwydd parhad*...Yr amgueddfa ydyw ysbyty afiechydon cenedl; ni bydd neb oddi eithr ei fod eisoes o ran corff neu feddwl yn afiach yn sôn am 'gadw' ei iechyd.¹³⁴

Mae golwg ar gyfnodolion a chyhoeddiadau Cymreig y cyfnod cynnar yn dilyn yr Ail Ryfel Byd yn dangos yn bur amlwg fod y llenorion hwythau wedi eu hysgytio a'u drysu'n lân gan y myrdd o brofiadau. Crisielir y sefyllfa ffwmdrus hon yn y cyfnodolion llenyddol Cymreig a oedd mewn print. Hynny yw, er gwaethaf bodolaeth cyfnodolion fel *Y Genhinen*, ac er gwaethaf bodolaeth yr Eisteddfod Genedlaethol fel sefydliad a weithredai fel ffenestr siop i lenorion, prin y gellir dweud fod strwythur llenyddol cryf a threfnus yn ei le i gynnal y traddodiad llenyddol.¹³⁵ Y gwir amdani oedd fod y wasg Gymreig wedi dechrau gwegian cyn gwawr y pumdegau, ond gellir dadlau iddi ddod i ben erbyn 1952 rhwng tranc *Y Fflam* a'r *Llenor*. Yn aml, mygwyd amrywiaeth y cerddi unigol gan natur ddigyswllt y canu'n fwy cyffredinol. Roedd y sefyllfa hon yn arwydd o'r dryswch a'r diffyg cyfeiriad a lyffetheiriai gynnyrch llenyddol y cyfnod. Yn gysylltiedig â hyn, daeth awgrym fod natur negyddol beirniadaeth y cyfnod yn rhwystro

---

¹³⁴ D. Tecwyn Lloyd, *Erthyglau Beirniadol* (Llandysul, 1946), t. 13.

¹³⁵ R. Gerallt Jones, 'Llenyddiaeth Gymraeg oddi ar 1914', yn Geraint H. Jenkins a Mari A. Williams (goln.), *'Eu Hiaith a Gadwant?': Y Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* (Caerdydd, 2000), tt. 384 -5.

llenorion newydd rhag mentro i'r maes. Awgrymwyd gan D. Meurig Rhys fod angen cymryd camau radical i ddelio â'r prinder ysgrifenwyr yn y Gymraeg:

Teimlaf yn aml mai peth da fyddai esgymuno o'r wasg Gymraeg am un pum mlynedd bob beirniadaeth ar ramadeg neu arddull Gymraeg.¹³⁶

Ni liniarwyd yr un gronyn ar y sefyllfa ychwaith gan ddyfodiad damcaniaethau meddylwyr ac athronwyr megis Theodor W. Adorno ac Alwyn D. Rees, a bregethai ei bod hi'n ddiwedd cyfnod yn Ewrop, a'u bod bellach wedi 'cyrraedd cyfnod amgueddfaol yn hanes Celfyddyd, fel cyraeddasom gyfnod hunangofiant dysg'.¹³⁷ Diddorol yw nodi fod y wasg Gymreig wedi cydio yn yr ansefydlogrwydd cymdeithasol a fodolai hefyd – a gwelwyd fod hadau'r ymdeimlad o ansicrwydd a diffyg cyfeiriad wedi eu hau ymhell cyn dydd y cadoediad, fel y tystia geiriau ymholgar y gwleidydd Llafur, Jim Griffiths:

AFTER THIS – WHAT? That is the question that is being apprehensively asked by millions of people all over the world. And in no part of the world is it being more anxiously asked than in Wales...And as the war draws nearer to its climax, and peace begins to look near, people will go on asking more insistently and loudly – After this – what?¹³⁸

Pwysigrwydd dysgu gwersi o'r heddwch a ddilynodd y Rhyfel Byd Cyntaf, a thaer ymbiliaeth i beidio ag ailadrodd y fath gamgymeriadau eto drachefn yw sail dogma'r gwleidydd yn yr erthygl hon. Ond er y cyfatebiaethau, dylid cadw mewn cof fod union amgylchiadau a natur y brwydro yn y ddau ryfel byd yn dra gwahanol, ac o'r herwydd, yr oedd natur yr heddwch a'i dilynodd yn dra gwahanol hefyd. Ymgais i geisio amgyffred

---

¹³⁶ D. Meurig Rhys, 'Dyddiadur', *Y Genhinen*, 1 (1950-1), t. 50.

¹³⁷ Alwyn D. Rees, *Adfeilion* (Llandybïe, 1943), t. 41.

¹³⁸ Jim Griffiths, 'Wales, after the War', *Wales*, 3.1 (July, 1943), tt. 7-10.

yr ‘erchyllter bwystfilaidd na welwyd ei debyg o’r blaen’¹³⁹ a gafwyd wedi’r Rhyfel Byd Cyntaf, gan ddysgu delio ag atsain ddychrynlyd ‘gwaedd y bechgyn lond y gwynt / A’u gwaed yn gymysg hefo’r glaw’,¹⁴⁰ chwedl R. Williams Parry. Ond, erbyn yr ail laddfa, roedd y drwg eisoes wedi’i wneud. Roedd ffynonellau creadigol y Telynegwyr gynt wedi’u disbyddu’n llwyr; ac o ganlyniad, trodd sawl bardd at grefydd a gwleidyddiaeth er mwyn ceisio cael ystyr i’r dryswch. Ateir hyn gan ddamcaniaeth R. Gerallt Jones:

Datblygodd llawer o ysgrifennu Cymraeg i fod yn fwy agored wleidyddol a chenedlaetholgar ac ymhlith y beirdd a ddaeth i’r amlwg ar ôl yr Ail Ryfel Byd, gwelwyd amryw ohynynt yn datgan eu ffydd unwaith eto ....¹⁴¹

Gwelir fod yr ymwybyddiaeth frawychus hon ei bod hi’n ddiwedd cyfnod yn bwrw ei chysgod ar brydyddiaeth y cyfnod yn ogystal. Daw hyn i’r amlwg yng nghyfansoddiad di-flewyn-ar-dafod James Kitchener Davies:

Madruddyn ac ymennydd yw gwely dawn
A dylni i ymrain a hilio gwŷn
A thranc ...

Ni phery cenhedloedd tros glic y cloc,
Syrrh ymerodraethau dic doc, dic doc.¹⁴²

Yn y tawelwch llethol wedi peledu diddiwedd y bomiau, gorfodwyd y Cymry i lyncu moddion go chwerw. Fe’u gorfodwyd i dendio a mwytho clwyfau gwlad ar ei gwely angau, a gorfodwyd hwy i wynebu’r siom, y colledion, a’r chwalfa gymdeithasol a ddaeth

---

¹³⁹ D. Tecwyn Lloyd, *Llên, Cyni a Rhyfel* (Llandysul, 1987), tt. 17 – 8.

¹⁴⁰ Alan Llwyd a Gwynn ap Gwilym (goln.), *Blodeugerdd o Farddoniaeth Gymraeg yr Ugeinfed Ganrif* (Llandysul, 1987), t. 55.

¹⁴¹ R. Gerallt Jones, ‘Llenyddiaeth Gymraeg oddi ar 1914’, yn Geraint H. Jenkins a Mari A. Williams (goln.), *‘Eu Hiaith a Gadwant’?: Y Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif*, (Caerdydd, 2000), t. 392.

¹⁴² J. Kitchener Davies, ‘Ing Cenhedloedd’, *Y Fflam*, Cyf. 1, Rhif 1, (Nadolig, 1946), tt. 44 – 5.

o ganlyniad i'r brwydro. Prif broblem llenorion y cyfnod oedd y gwagle deallusol a ddaeth yn dilyn yr Ail Ryfel Byd, a chyda tranc sawl llenor ar ddechrau'r ddegawd, nid oedd neb i osod agenda i'r rhai a adawyd ar ôl. Ond er bod problemau cyffelyb yn blingo awen greadigol sawl cenedl arall ar draws Ewrop a'r byd, chwyddwyd yr ing yng Nghymru o ganlyniad i'r parhad yn nirywiad yr iaith Gymraeg. Gwelir y sgil-effeithiau hynny ar y Gymraeg wrth astudio ffigurau'r cyfrifiad. Rhwng cyfrifiad 1931 a 1951, cafwyd lleihad o 20% yn y nifer a fedrai'r iaith.¹⁴³ Nid oedd yr hen strwythurau a fu yno gynt yn cynnal y diwylliant Cymreig, bellach yn ddigon gwydn i wrthsefyll ystormydd geirwon yr ugeinfed ganrif. Ym mhrinder ystod eang o ddarllenwyr Cymraeg naturiol, gorfodwyd y beirdd i ganfod idiom a chywair newydd i'r canu.

Llais Newydd

O ganol marwydos llenyddiaeth hanner cyntaf yr ugeinfed ganrif – o ganol llwch dadfeiliad y trefi a'r dinasoedd wedi'r *Blitz* Almaenig – allan o waedd ddychrynlyd dioddefaint – llamodd athrylith aflonydd o fardd megis ffenics a gosod her i genhedlaeth newydd o Gymry ieuanc. Enw'r llanc hwnnw o lenor oedd Robert Maynard Jones, neu Bobi Jones, a rhoi iddo'i *bersona* barddol. Ond er bod modd ei ystyried yn *enfant terrible* llenyddol y cyfnod, ni ellir diystyru ei gyfraniad amhrisiadwy fel un o lenorion mwyaf diwyd a'r chynhyrchol y traddodiad barddol modern. Yn ôl Alan Llwyd, mae'r 'profiad o ddarllen barddoniaeth Bobi Jones fel y profiad o gerdded i mewn i amgueddfa gelf enfawr, ysblennydd'.¹⁴⁴ Ef, yn anad neb arall, oedd y prescriptiwn perffaith er mwyn adfer llenyddiaeth Gymraeg o'r clwyf a'i blingai cyhyd. Rhaid cyfaddef mai un o

---

¹⁴³ John Davies, *Hanes Cymru* (London, 1990), t. 587.

¹⁴⁴ Alan Llwyd, 'Bobi Jones', yn Robert Rhys (gol.), *Y Patrwam Amryliw: Cyfrol 2*, (Caerdydd, 2006) t. 40.

ryfeddodau mwyaf y sefyllfa yw mai geiriau Cymro ail-law yw ei gyfoeth o gyfansoddiadau. Wrth ddarllen ei gynnyrch llenyddol, fe fydd yn rhaid i'r darllenydd ei atgoffa'i hun yn fynych mai geiriau Cymro ail-iaith yw ei linellau coeth a synhwyrus. Wrth astudio Cymru'n drwyadl daeth Bobi Jones i wybod fwy na neb amdani – ei hiaith, ei llên a'i hanes – ‘dyma ddyn sy'n genedl’.¹⁴⁵ Gweithgaredd hynod ddiddorol yn ogystal yw olrhain datblygiad a thrawsffurfiant anhygoel ei farddoniaeth – o ddyddiau cyfansoddi'r dysgwr yn ‘Y Gân Gyntaf’ (1957),¹⁴⁶ ble'r ymdrochodd yn y ‘môr Cymreig’ – i ddyddiau cyfansoddi ei wrth-awrgerdd epig ac ysgytiol, *Hunllef Arthur* (1986). Dyma gerdd sy'n gyforiog o'n methiannau ni fel cenedl: clymir y gorffennol a'r presennol o aflwyddiant y Gododdin yng Nghatraeth, i ‘iaith yr Ugeinfed Syrcas’, lle nad yw'r trigolion yn hidio'r un botwm corn am gyflwr truenus eu cenedl. Yn wir, mae perthynas ryfeddol ac unigryw Bobi Jones â'r Gymraeg yn destun chwilfrydedd llwyr i'r sawl sy'n mynd ati i ddatrys a dehongli ei waith. Dyma briodas lenyddol sy'n llwyddo i gael y gorau o'r ddau sy'n rhan o'r cyfeillgarwch. O ddysgu a meistroli'r Gymraeg, datblygodd Bobi Jones i fod yn Gymro llawnach a thrwy hynny ailfeddiannodd yr ‘etifeddiaeth goll, a'i hailfeddiannu yn ei chyflawnder’.¹⁴⁷ Ond mae hon yn berthynas ddwyffordd, ac nid adennill un siaradwr Cymraeg ymroddgar yn unig a wnaed gan dröedigaeth lenyddol Bobi Jones – cafwyd, yn hytrach un a ymdaflodd ei hun yn gorff ac enaid i holl weithgarwch y bywyd llenyddol a chelfyddydol Cymreig – un a fu wrthi'n ddygn trwy

¹⁴⁵ Alan Llwyd, ‘Môr Cymreig fy Mawl: Golwg ar Farddoniaeth Bobi Jones’, yn Alan Llwyd, *Rhyfel a Gwrthryfel: Brwydr Moderniaeth a Beirdd Modern* (Llandybïe, 2000), t. 400.

¹⁴⁶ Diddorol yw ymchwilio i gymhellant Bobi Jones dros ysgrifennu'r gerdd arbennig hon. Yn, Alan Llwyd, ‘Môr Cymreig fy Mawl: Golwg ar Farddoniaeth Bobi Jones’, yn Alan Llwyd, *Rhyfel a Gwrthryfel: Brwydr Moderniaeth a Beirdd Modern* (Llandybïe, 2000), t. 412, nodir i'r gerdd gael ei chyfansoddi yn ystod ei flwyddyn gyntaf yn y brifysgol yn Nghaerdydd wedi'r profiad perlesmeiriol o freuddwydio yn y Gymraeg am y tro cyntaf. Mae gweithred anymwybodol o'r fath yn awgrymu fod Bobi Jones yn dod yn Gymro llawnach gydag adnabyddiaeth o'i Gymry, a threigl y blynyddoedd.

¹⁴⁷ Alan Llwyd, ‘Môr Cymreig fy Mawl: Golwg ar Farddoniaeth Bobi Jones’, yn Alan Llwyd, *Rhyfel a Gwrthryfel: Brwydr Moderniaeth a Beirdd Modern* (Llandybïe, 2000), t. 369.

gydol ei yrfa lenyddol a phroffesiynol i ehangu peuoedd yr iaith – boed hynny trwy lenyddiaeth, beirniadaeth lenyddol neu’i waith diflino i gymell eraill i ddysgu’r Gymraeg trwy Gymdeithas y Dysgwyr. Llwydda Alan Llwyd i grisialu maint anferthol ei gariad at y byd newydd Cymreig hwn:

Brwydrodd yn daer i ennill ei etifeddiaeth goll yn ôl, ac fe lwyddodd y tu hwnt i bob disgwyl. Nid ei hennill yn ôl yn unig a wnaeth, ond ei meddiannu yn ei chrynswth, ac ar ôl ei meddiannu, ei hailddiffinio a’i hailddechongli.¹⁴⁸

Y mae Bobi Jones yn fardd a chanddo hunaniaeth hynod baradocsaidd. Magwyd ef ar aelwyd Saesneg ei hiaith, ond dewisodd Bobi ymdrochi yn y Gymraeg a’r holl ddiwylliant oedd ynghlwm â hi. Ond eto, llwydda’r fath wrthgyferbyniad i roi iddo bersbectif helaethach o rinweddau a ffaeleddau Cymru wedi’r rhyfel. Â Dafydd Johnston ymhellach, gan awgrymu y gallai’r ffaith fod y Gymraeg yn ail iaith i Bobi Jones fod yn fanteisiol, gan iddi ei alluogi i ysgrifennu a chyfansoddi ‘gyda ffresni dilyffethair a’r ymroddiad sy’n deillio o’r dröedigaeth’. Cyflëir yr ‘hunaniaeth ddeuol’ hon mewn modd hynod gelfydd yn y gerdd ‘Cynulliad o Ddaroganau Myrddin’ a ysgrifennwyd ar achlysur sefydlu’r Cynulliad draw ym Mae Caerdydd. Gall fod yn finiog eithriadol ei dafod ar brydiau, a chollfernir y sawl sy’n temtio tranc yr iaith drwy’i marwnadu cyn ei marw:

Marw

am y filfed waith

fel pe baen ni’n licio’r busnes...¹⁴⁹

---

¹⁴⁸ Alan Llwyd, ‘Môr Cymreig fy Mawl: Golwg ar Farddoniaeth Bobi Jones’, yn Alan Llwyd, *Rhyfel a Gwrthryfel: Brwydr Moderniaeth a Beirdd Modern* (Llandybïe, 2000), t. 369.

¹⁴⁹ Alan Llwyd, ‘Môr Cymreig fy Mawl: Golwg ar Farddoniaeth Bobi Jones’, yn Alan Llwyd, *Rhyfel a Gwrthryfel: Brwydr Moderniaeth a Beirdd Modern* (Llandybïe, 2000), t. 398.

Ond er gwaethaf y sylwadau deifiol, y mae'n bur ymwybodol fod ei genedl druan yn goddef gorthrwm y taeog – a hynny mewn difrif sy'n gyfrifol am y seicoleg negyddol y mae Bobi Jones yn ei dychanu yn y gerdd:

Daw'n rhwydd i'r gwledydd rhydd
Ffieiddio hon yn faw. Ond faint
Wyddan nhw am y glanhau ethnig hamddenol,
Y canrifoedd o unffurfio araf...¹⁵⁰

Mewn awyrgylch o Seisnigrwydd, ar aelwyd Saesneg ei hiaith y magwyd Bobi Jones, amgylchfyd tra gwahanol i 'hagrwch serchog Parry-Williams'¹⁵¹ - y fro a luniodd yrfa lenyddol rhai o'i gyfoeswyr. Y mae'n rhaid llwyr-ddeall goblygiadau magwraeth Seisnig o'r fath ar ei bersonoliaeth cyn y medrwn ddechrau deall a dadansoddi ei farddoniaeth. Chwedl ei hunangofiant:

Dau deulu wedi cefnu ar eu hiaith, ar hanfod eu gwlad, ac ar eu hanrhydedd oedd gennyf. Dyma, o leiaf i'r anghyfarwydd a'r arwynebol, oedd ansawdd hil ... Bradwyr (a bod yn llythrennol fanwl) fu fy nheulu ers dwy genhedlaeth o leiaf. Ac yn awr, dyma fi. Y golledig, yn fy nhro yn cyrchu er mwyn eu bradychu hwythau, yn gyd-fradwr.¹⁵²

Dadwneud y brad, dyna oedd ei her a'i gamp; ond roedd cam beiddgar o'r fath yn destun cryn bryder i greadur sensitif megis Bobi Jones, gan y byddai'n golygu bradychu ei deulu a'i wreiddiau. Ond o ymchwilio i fagwrfa a chefnidiroedd beirdd a llenorion eraill o genhedlaeth Bobi Jones, gwelir bod y frwydr fewnol hon rhwng eu cyfrifoldeb i'w Cymru, a'u dyletswyddau i'w tylwyth, yn frwydr y bu'n rhaid i sawl un ymgodymu â

---

¹⁵⁰ Alan Llwyd, 'Môr Cymreig fy Mawl: Golwg ar Farddoniaeth Bobi Jones', yn Alan Llwyd, *Rhyfel a Gwrthryfel: Brwydr Moderniaeth a Beirdd Modern* (Llandybie, 2000), t. 399.

¹⁵¹ Bobi Jones, *O'r Bedd i'r Crud: Hunangofiant Tafod* (Llandysul, 2000), t.12.

¹⁵² Bobi Jones, *O'r Bedd i'r Crud: Hunangofiant Tafod* (Llandysul, 2000), t. 32.

hi.¹⁵³ Yn wir, roedd hyn yn ran o brofiad cyffredin sawl llenor arall a ddaeth i'r amlwg ar ddechrau'r pumdegau; er enghraifft, magwyd Pennar Davies ar aelwyd Saesneg ei hiaith yn Aberpennar, ond ymdaflodd ei hun i warchod gwerthoedd crefyddol a diwylliannol Cymru yn ddiweddarach yn ei fywyd. Dewis meddiannu'r Gymraeg yn ei holl ogoniant fu hanes Bobi Jones hefyd, a daeth hithau, yn araf i'w lwyr feddiannu yntau. Ac yng ngwefr y dröedigaeth ieithyddol honno, agorwyd y drws ar fyd newydd, Cymreig a lliwgar i'r cyw-fardd o Gaerdydd; ac mae'n gwbl ddealladwy o'r herwydd fod y weithred o farwnadu'r Gymraeg yn gwbl wrthun i Bobi Jones – caiff y fuddugoliaeth o ddarganfod yr iaith hynafol hon ei chrynhai gan Alan Llwyd:

Os oedd marwolaeth yr iaith yn peri pruddglwyf i eraill, yr oedd yn her ac yn hwyl i'r bardd hwn. Daeth i de angladd y Gymraeg gan dybio mai parti pen-blwydd ydoedd, a gyda balŵn yn ei law yn lle torch.¹⁵⁴

Yn wir, daw'r agwedd gref a chadarnhaol hon at yr iaith i'r amlwg yng nghynnyrch llenyddol llawer o'i gyfoeswyr yn ogystal. Ac er mor fychan yr ymddangosai eu hymdrechion unigol – gyda'i gilydd, yn eu cyfanrwydd, roeddynt yn cynrychioli'r adfywiad rhyfeddol yn yr iaith Gymraeg yn y blynyddoedd cynnar yn dilyn yr Ail Ryfel Byd. Yn wir, gellir cysidro'r cyfnod rhwng diwedd yr Ail Ryfel Byd ac ymddangosiad y Beirdd Gwlad ar ddechrau'r chwedegau ymysg y cyfnodau mwyaf cyffrous, cynhyrchiol a chwyldroadol yn hanes diweddar llenyddiaeth Cymru; ac roedd ymddangosiad Bobi Jones a'i griw gyfystyr â rhoddi chwistrelliad o fywyd a newydd-deb i gorpws llesg y traddodiad barddol Cymreig. Ond yn anochel braidd, fe fyddai'r broses o buro a choethi'r farddoniaeth yn golygu cryn ymdrech ac aberth gan lenorion a llengarwyr fel ei

---

¹⁵³ Magwyd Pennar Davies ac Alun Llywelyn Williams ill dau ar aelwydydd Saesneg eu hiaith, ac atgoffir ni'n aml gan Bobi Jones fod Iolo ac Islwyn, fel yntau, wedi gorfod adennill yr iaith.

¹⁵⁴ Alan Llwyd, 'Bobi Jones', yn Robert Rhys (gol.), *Y Patrwm Amryliw: Cyfrol 2* (Caerdydd, 2006), t. 56.

gilydd, ac fe ddeuai manteision *ac* anfanteision o ganlyniad i'r deffroad llenyddol. Ar yr un llaw, esgorodd natur arbrofol canu'r cyfnod ar ehangu ffiniau a gweledigaeth greadigol ac ieithyddol y beirdd; hynny yw, ni chyfyngwyd yr un prydydd i themâu neu arddulliau penodedig yn y cyfnod hwn. Caiff y duedd hon o arbrofi ag holl arfau technegol ac arddulliol y Gymraeg eu hamlygu ym mhrydyddiaeth sawl aelod o Gylch Cadwgan, a sawl bardd unigol arall fel Euros Bowen. Aeth y bardd dychmygus hwn i gryn drafferth i heio'r *status quo*, gan ymddieithrio'i hun oddi wrth y brif ffrwd Rhamantaidd a thraddodiadol o gyfansoddi - ffrwyth llafur yr arbrofi bwriadol oedd dyfeisiadau amgen megis yr ugeined - mesur a allai Euros Bowen ei ddefnyddio a'i ystumio yn ei farddoniaeth ei hunan hefyd. Ond, ar y llaw arall, ni ellir llai na gresynu fod y broses ddyrys hon o arbrofion technegol wedi bod yn faen tramgwydd i'r traddodiad yn ogystal. Nid oes gwadu fod eu cynnyrch ymysg y farddoniaeth fwyaf heriol yn hanes diweddar ein llenyddiaeth greadigol - dyma ganu sy'n her i ddulliau confensiynol o ysgrifennu ac o ddarllen yn y Gymraeg. Dyma ganu hefyd sy'n mynnu dycnwch, meddwl agored a dyfalbarhad. Gresyn mewn difrif mai ymateb digon oeraidd a gafodd Bobi Jones a'i genhedlaeth wedi'r rhyfel – ond efallai fod yr holl arbrofi wedi ymddieithrio ambell un. Gall cyflawniad y farddoniaeth fod yn destun baglu iddi hefyd.

Pobl a Lleoedd

'Gwynfyd bardd yw bod yn ei oes', medd yr hen ddihareb; ac er nad oes modd dadlau mai Bobi Jones yw llenor dycnaf ein traddodiad barddol modern - teimlir ei fod, i raddau helaeth, wedi ei esgeuluso 'a'i led-anwybyddu gan genhedlaeth o feirniad na allent

ddirnad a chyd-weld â'i safbwyntiau llenyddol'.¹⁵⁵ Ond camgymeriad fyddai rhoi'r bai'n gyfan gwbl ar feirniaid diog neu anwybodus; mae Bobi Jones yn fardd anghyffredin o doreithiog; ac o'r herwydd, mae'n fardd sy'n gofyn llawer gan ei ddarllenwyr. Cyhoeddodd werth '1,387 o dudalennau o farddoniaeth, a channoedd ar gannoedd o gerddi',¹⁵⁶ a dichon fod mawredd ac amrywiaeth cynnyrch fel hwn, yn ddigon i arwain at ryw gamdreuliad llenyddol, a hynny cyn cychwyn ar yr orchwyl o ddadansoddi'r farddoniaeth! Gêm beryglus i fardd yw cyfansoddi'n ormodol felly - a gellir dadlau mai dyma bennaf *faux-pas* Bobi Jones. Fe arweiniodd menter o'r fath at ddieithrio llawer o'i gynulleidfa. Felly, er gwaethaf ei holl gyraeddiadau a'i ddawn, y gresyn yw mai pethau digon prin fu dadansoddiadau o'i farddoniaeth; ond gobeithir y bydd yr astudiaeth fer hon yn cyfrannu rhyw ychydig at lenwi'r bwlch deallusol, canys fel y nodwyd gan Eleri Hedd James: 'Daeth yn hen bryd i Bobi Jones dderbyn ei sylw haeddiannol.'¹⁵⁷

Yn achos bardd, llenor ac academydd mor doreithiog â Bobi Jones, gorchwyl hynod heriol yw ceisio trefnu a didoli ei weithiau i bentyrrau bychan taclus. Mae'n gynnyrch anferth sy'n mynnu taclusrwydd a meddwl trefnus. Felly, ymhle y dylid dechrau dadansoddi'r cyfoeth o gerddi, arddulliau a themâu a ymddengys rhwng cloriau *Y Gân Gyntaf*? Cafwyd rhaniad diddorol, ond digon tebyg gan sawl beirniad, gan gynnwys Alan Llwyd a John Emyr. Ynddynt cyflwynir y syniad o ddarllen barddoniaeth Bobi Jones 'fel y profiad o gerdded i mewn i amgueddfa gelf enfawr, ysblennydd'.¹⁵⁸ Rhennir yr amgueddfa honno'n ddwy oriel ragorol: 'Oriel y Portreadau' ac 'Oriel y

---

¹⁵⁵ Eleri Hedd James, *Casglu Darnau'r Jig-so: Theori Beirniadaeth Lenyddol R. M. (Bobi) Jones* (Caerdydd, 2009), t. 13.

¹⁵⁶ Alan Llwyd, 'Môr Cymreig fy Mawl: Golwg ar Farddoniaeth Bobi Jones', yn Alan Llwyd, *Rhyfel a Gwrthryfel: Brwydr Moderniaeth a Beirdd Modern* (Llandybïe, 2003), t. 400 – 1.

¹⁵⁷ Eleri Hedd James, *Casglu Darnau'r Jig-so: Theori Beirniadaeth Lenyddol R. M. (Bobi) Jones* (Caerdydd, 2009), t. 15.

¹⁵⁸ Alan Llwyd, 'Bobi Jones', yn Robert Rhys (gol.), *Y Patrwm Amryliw: Cyfrol 2* (Caerdydd, 2006), t. 40.

Tirluniau'. Trwy droedio coridorau'r orielau hyn deuir i lwyr adnabod y gŵr eiddil a saif tu ôl i'r garnedd o gyhoeddiadau. Canolbwyntio ar farddoniaeth y pumdegau trwy lygaid, neu o safbwynt ysgrifbin Bobi Jones a wna'r bennod hon, ac er mai trafod yr amrywiol agweddau a oedd yn gwneud ei waith yn wahanol i rai o eiddo'i ragflaenwyr a wna'r is-benodau, gwelir eu bod hefyd yn gweddu i'r rhaniad naturiol hwn. Hynny yw, y mae modd categoreiddio'r rhannau sy'n dwyn y teitlau isod i 'Oriel y Portreadau':

- Bobi Jones a'r Fenyw wedi'r Ail Ryfel Byd
- Mawl a Bobi Jones
- Bardd y Pegynau ac Iwerddon

Tra fod modd gosod y rhannau sy'n dilyn i 'Oriel y Tirluniau':

- Canu Mimetig
- Blynyddoedd Plas Ystrad
- Gwanwyn Nant Dywelan
- Ailenedigaeth, Atgyfodiad a Thröedigaeth

Dechreuir y dadansoddi drwy ganolbwyntio ar bobl oherwydd yn llinell agoriadol ei gerdd 'Y Lleoedd a Gerais' nodir yn gadarn:

Ail i bobl yw lleoedd.¹⁵⁹

O ddewis y trywydd hwn, bydd modd cyffwrdd â'r themâu a'r arddulliau cyffredin sy'n gwneud gwaith y genhedlaeth hon o feirdd wedi'r Ail Ryfel Byd mor neilltuol. I grynhoi mae'r cysyniad o bobl a lleoedd yn elfennau cwbl greiddiol i gerddi Bobi; ac o gyfuno'r

---

¹⁵⁹ Bobi Jones, *Casgliad o Gerddi* (Llandybïe, 1989), t. 105.

elfennau hyn, ceir goleuni ar elfen hollbwysig arall, sef cenedlgarwch Bobi Jones. Pobl a lleoedd yn ddi-os, sy'n rhoi ystyr a sylfaen i'w syniad personol ef o Gymreictod.

Bobi Jones a'r Fenyw wedi'r Ail Ryfel Byd

Prin fod lle i ddadlau na fu'r can mlynedd gynhyrfus rhwng 1900 a 1999, yn gyfnod o drawsffurfiadau trawiadol o ran statws a safle cymdeithasol a domestig y fenyw yng Nghymru. Cyfyng a chul oedd gorwelion y ferch ar drothwy'r ugeinfed ganrif – yr aelwyd deuluol oedd ei phriod le, ac o'r herwydd ni allai ond meddwl amdani ei hun yn nhermau ei dyletswyddau domestig.¹⁶⁰ Daw'r gogwydd hwn i'r amlwg mewn sawl erthygl yn nhudalennau *Y Gymraes* yn negawdau cyntaf y ganrif. Dichon fod erthyglau a ddygai'r fath benawdau â 'Sut i gadw dillad haf?' a 'Sut i gael cartref dedwydd?', hynny yw, gorchwylion a gyfyngwyd i rannau helaeth i bedwar mur y cartref, yn awgrym cryf mai yno oedd eu priod le. Cynghori merched Cymru ar faterion megis ymddygiad a moesoldeb oedd prif amcan *Y Gymraes*, ac mae modd dadlau fod y gerdd 'Tŷ Glan' [*sic*] a gyhoeddwyd yn rhifyn Hydref 1902, yn adlewyrchu safbwynt y cylchgrawn ynghylch dyletswyddau'r ferch yn yr uned deuluol, ynghyd â phwysigrwydd cadw aelwyd lân a byw bywyd di-fai:

Fy nghyngor i yw byw yn bur,

A gado'r gau, a dweud y gwir;

Beth bynnag f'o, boed hyn yn glir -

tŷ glan.¹⁶¹

---

¹⁶⁰ Deirdre Beddoe, *Out of the Shadows: A History of Women in Twentieth-century Wales* (Cardiff, 2000), t. 182.

¹⁶¹ Anhysbys, 'Tŷ Glan' [*sic*], *Y Gymraes*, Cyf. VI, 73 (Hydref 1902), t. 152.

Trawiadol iawn yn ogystal yw'r modd y llwydda'r bardd i gyplysu cyflwr *materol* yr aelwyd ddi-fai â chyflwr *ysbrydol* dilychwin y wraig sy'n tendio arni. Yn ystod cyfnod cylchgrawn *Y Gymraes* hefyd, gwelir fod mwyafrif y menywod yng Nghymru wedi ymddarostwng a chydymffurfio â'r *status quo* mai pennaf dyletswydd y wraig yw mowldio'i theulu yn uned o gadernid a pherffeithrwydd - yn Deulu Bach Nantoer, fel petai. Ac ni waeth pa mor arloesol yr ystyrir Brenhines ein Llên, Kate Roberts, prin y gellir gwadu ei bod hithau hefyd wedi glynu'n dynn wrth y norm, gan iddi lenyddu'n fenywaidd, gan ddefnyddio themâu benywaidd - yn union fel y disgwyliid iddi ei wneud. Y mae modd cefnogi'r ddamcaniaeth hon drwy daro golwg ar y gyfrol *Erthyglau ac Ysgrifau Llenyddol Kate Roberts* ble nodwyd:

Dylai fod ganddi [y ferch] foddion cynnal ei theulu a chael tipyn o foethau iddi hi ei hun, heb fyned allan i weithio, fel y medro hi wneud y peth pwysicaf a harddaf mewn bywyd - codi teulu a gwneud cartref iddynt, ac mae hynny'n weithred ysbrydol.¹⁶²

Go brin fod pethau mor ymddangosiadol ddu-a-gwyn â hyn; a go brin chwaith y byddai Kate Roberts (neu unrhyw ferch arall o'r un anian â hi), wedi bod yn gwbl fodlon gyda threfniant patriarchaidd fel yr uchod. Ond erbyn y pumdegau fodd bynnag, roedd y rhod yn dechrau troi, a cheir arwyddion clir o wrthdaro rhwng hen ddaliadau'r gymdeithas gul y trigai'r fenyw ynddi, a'r dyhead newydd hwnnw yn nyfnder ei chalon i fentro am y tro cyntaf, o'r gegin i'r gweithle. Bellach, roedd y darlun dedwydd hwnnw o berffeithrwydd domestig Nantoer yn dechrau dadfeilio braidd dan demtasiwn oes newydd y nwyddau traul (fel y trafodwyd eisoes ym Mhennod 1). Roedd y wladwriaeth yn bur ymwybodol o'r aflonyddwch a fyrlymai oddi tan y wyneb, a chafwyd ymateb llym i'r sefyllfa yn fuan

---

¹⁶² David Jenkins (gol.), *Erthyglau ac Ysgrifau Llenyddol Kate Roberts* (Abertawe, 1978).

wedi dydd cadoediad. Nid yw'n fawr o gyd-ddigwyddiad felly fod swm y cymorthdaliadau oedd ar gael i feithrinfeydd Prydain wedi ei haneru yn 1945, cyn ei ddileu yn gyfan gwbl erbyn 1946; effaith ddomino y fath gwtogi oedd gorfodi'r awdurdodau lleol i gau'r meithrinfeydd, a oedd yn ei dro yn gorfodi'r wraig i fagu.¹⁶³ Cafwyd ambell ymgais o gyfeiriad academyddion i annog y fenyw i aros gartref hefyd, ac mae modd dadlau fod cyhoeddi astudiaethau *The Common Sense Book of Baby and Child Care* Benjamin Spock yn 1946 a *Child Care and the Growth of Love* John Bowlby (1953) wedi bod yn ddull tra chyfrwys o gyflawni eu nod, canys byddai cyhoeddiadau o'r fath wedi bod yn sail i lawlyfrau magu. Yn y llyfrau hyn, pwysleiswyd pwysigrwydd y cysylltiad rhwng lles meddwl plant, a'u perthynas gyda'u rhieni – hynny yw, theori ymlyniad. Nid yw'n destun syndod felly fod nifer o ferched yn teimlo rhyw euogrwydd a dyletswydd emosiynol i aros gartref pan ystyrir effaith a dylanwad damcaniaethau megis:

For the moment it is sufficient to say that what is believed to be essential for mental health is that the infant and young child should experience a warm, intimate and continuous relationship with his mother, or permanent mother substitute, in which both find satisfaction and enjoyment.¹⁶⁴

Ond mewn degawd a oedd yn frith o ddeuliaethau, ac mewn oes pan gâi'r ferch ei phlagio yn barhaus gan atyniadau technoleg ac oes y nwyddau traul, gwelir bod y pumdegau wedi bod yn gyfnod pan ddechreuodd y fenyw ailystyried ei rôl yn yr uned deuluol. Trwy hynny hefyd, ciliodd unrhyw euogrwydd a deimlai o fynd allan i ennill ei thamaid gan y ffaith y byddai'n lleddfu baich ariannol yr aelwyd. A chyda threigl y blynyddoedd, cafwyd cynnydd cadarnhaol ym mywyd beunyddiol y ferch - am y tro

---

¹⁶³ Martin Pugh, *Women and the Women's Movement in Britain 1914-1959* (London, 1992), t. 286.

¹⁶⁴ Richard Bowlby, Pearl King, *Fifty Years of Attachment Theory* (London, 2004), t. 4.

cyntaf, roedd modd iddi geisio'i rhyddid drwy fentro o'r gegin i'r gweithle. Gwelwyd y duedd hon ar ei hamlycaf ym myd gwleidyddiaeth, ac erbyn misoedd cyntaf y mileniwm newydd, yr oedd mwyafrif benywaidd yng nghabinet Cynulliad Cenedlaethol Cymru - dyma orchest anhygoel yn enwedig pan ystyriwn mai dyma'r cabinet cyntaf o'i bath yng Ngorllewin Ewrop.¹⁶⁵ Ond rhaid ystyried y newidiadau cadarnhaol hyn mewn cyddestun ehangach, canys gwelir fod y cynnydd a'r gwelliannau lu ym mywydau menywod, yn cyd-redeg yn ddestlus â diwygiadau cymdeithasol eraill. Mae'r twf yn yr hawliau a pharch tuag at leiafrifoedd ethnig yn enghraifft berffaith o hyn, canys yr oedd Deddf Dinasyddiaeth Brydeinig (1948) yn caniatáu i ddinasyddion y Gymanwlad a'u teuluoedd i fyw a gweithio ym Mhrydain - a heb os, mae'r cynnydd ym mhoblogaeth lleiafrifoedd ethnig Prydain o gwta 100,000 yn 1951 i 4,039,000 erbyn 2000 yn dystiolaeth o lwyddiant y ddeddfwriaeth. Rhaid ystyried y datblygiadau dramatig ym maes iechyd a lles cymdeithasol ym Mhrydain hefyd; er enghraifft roedd Datganiad y Cenhedloedd Unedig ynghylch Hawliau'r Anabl yn hwb aruthrol i'r rai dan anfantais, oblegid yr oedd yn hyrwyddo integreiddio'r anabl i bob agwedd o fywyd cymdeithasol ac economaidd y genedl. Mae hyn oll yn dystiolaeth gref i gefnogi'r ddadl fod yr ugeinfed ganrif wedi gweld cynnydd aruthrol yn y parch a ddengys dyn at ei gyd-ddyn - daeth yr agwedd oleuedig hon yn amlycach fyth wrth i'r ganrif fynd rhagddi.

Ac yntau'n Gristion ac yn Efengylwr o argyhoeddiad, nid yw'n destun syndod felly fod arlliw o themâu dyngarol i'w gweld yn y swp o gerddi portread o eiddo Bobi Jones. Fe deimla ddyletswydd tuag at Grist a'i gyd-ddyn, ac o'r herwydd fe gaiff gryn

---

¹⁶⁵ Deirdre Beddoe, *Out of the Shadows: A History of Women in Twentieth-century Wales* (Cardiff, 2000), t. 183

drafferth i'w 'gadw ei hun ar wahân i'r bobl y mae'n eu portreadu'.¹⁶⁶ Safodd Bobi Jones yn erbyn y llif, ac yn gwbl gadarn ei argyhoeddiadau - defnyddiwyd ganddo holl arfau'r traddodiad mawl Cymreig, nid yn unig i glodfori menywod, ond i roi iddynt hefyd y parch yr oeddynt yn deilwng ohono. Bardd beiddgar yw Bobi, a theg fyddai dadlau na fyddai pawb yn mentro cyfansoddi cerdd o fawl i butain, yn enwedig felly yn ei gyfrol gyntaf o farddoniaeth. Ond fel y sefydlwyd eisoes, nid yw Bobi Jones fel pawb arall - nid yw'n gweld y byd yn ddu ac yn wyn, canys iddo ef, mae'r byd i gyd fôr o liwiau llachar a chyffrous. Mae'n bur debyg mai hyn sydd i'w gyfrif am yr agwedd oleuedig a thosturiol a ddengys tuag y prif gymeriad yng nghwrs y gerdd nodedig, 'Portread o Butain'. Beirniadaeth ar gymdeithas a geir yma gan Bobi Jones; hynny yw, amodau ac agweddau llygredig cymdeithas sydd i'w beio am ddifwyno'r druan yn y gerdd - yr amodau hyn sydd i'w cyfrif am iddi golli ei 'chalon 'lawr drain yn y dref'.¹⁶⁷ Gwelir yn ogystal fod modd categoreiddio'i gerddi sy'n ymwneud mewn rhyw fodd â merched. Fel y soniwyd eisoes, ceir ganddo amrywiol gerddi portread sy'n cyfeirio'n uniongyrchol at ferched penodol megis 'Portread o Leian', 'Portread o Fam' a 'Rhiannon'. Gwna ymdrech i ddod i adnabod gwrthrychau ei fawl eu rhinweddau a'u gwendidau, a gellir dadlau mai portread o'i berthynas ef â'r merched a geir yn y cerddi hyn. Trawiadol hefyd yw nifer y cerddi y gellir eu priodoli i'w gymar-oes Beti, er enghraifft 'I Beti'n Feichiog', 'Y Byd a Beti' ac 'I'm Cariad', a gwelir fod sawl cyfrol o farddoniaeth wedi eu cyflwyno iddi yn ogystal. Dyma ganu serch sy'n ganu o'r galon, a dengys hyn fod y profiad personol o fod mewn cariad wedi dylanwadu ar un o themâu amlwg ei

---

¹⁶⁶ Alan Llwyd, 'Bobi Jones', yn Robert Rhys (gol.), *Y Patrwam Amryliw* (Caerdydd, 2006), t. 46.

¹⁶⁷ Bobi Jones, *Y Gân Gyntaf* (Aberystwyth, 1957), t. 14.

farddoniaeth. Mae ei briodas â Beti yn bartneriaeth ar fwy nac un ystyr, y mae hi'n rhan o'i Gymreictod, ei grefydd a'i awen, fel y tystiolaethir gan eiriau John Emyr:

As wife, mother and homemaker, she was to provide a faithful, warm and intelligent base and support for all his academic and literary activities, a 'help meet' in every sense.¹⁶⁸

Ond yng ngwaith Bobi Jones hefyd, ceir sawl cyfeiriad anuniongyrchol at ferched yn ogystal; yn enwedig yn y cerddi hynny sy'n trafod ei berthynas gyda Cymru a'r Gymraeg, a gwelir ei fod (yn debyg iawn i'r bardd Saesneg Milton) wedi ysgrifennu ambell gerdd yn cyfarch yr Awen.¹⁶⁹ Trawir ni yn syth gan ddirgelwch ei berthynas â Chymru gan y portreadir hi'n aml fel cymeriad aflonydd, tymhestlog a byw, a cheir cadarnhad o hynny yn ei hunangofiant, *O'r Bedd i'r Crud*:

Hen wrach weddol niwrotig oedd yr atyniad newydd....Dechreuais ymhoffi ynddi fwyfwy wrth ymroi ymhlith ei phobl...Hen wrach lafar iawn oedd hi yr oedd ganddi achau go gywrain....Yr oeddwn wedi syrthio mewn cariad â Hen Wrach anghyfrifol na byddai byth yn gollwng gafael arnaf. Fy ail wraig.¹⁷⁰

Yn wir, o astudio'r myrdd o gyfeiriadau at ferched a geir ym marddoniaeth Bobi Jones - boed ferched hudol, neu'n ferched o gig a gwaed - bron na ellir cyfeirio ato fel 'Casanova Cymraeg yr Ugeinfed Ganrif'. O beth tybed a barodd iddo ysgrifennu a chyhoeddi cerddi sy'n clodfori menywod yn y fath fodd? Gellir dadlau mai greddf *l'enfant terrible* ynddo a barodd iddo ddyrchafu'r carfanau a ddilornwyd gan weddill cymdeithas (ceir trafodaeth bellach ynghylch hyn yn 'Mawl a Bobi Jones'). Tebygol iawn yn ogystal fod ei fagwraeth a dedwyddwch carreg yr aelwyd wedi cael effaith ddomino ar ei agwedd at

---

¹⁶⁸ John Emyr, *Writers of Wales: Bobi Jones* (Cardiff, 1991), t. 13.

¹⁶⁹ Dewi Stephen Jones, *Llên y Llenor: Bobi Jones: y Farddoniaeth Gynnar* (Caernarfon, 1997), t. 99.

¹⁷⁰ Bobi Jones, *O'r Bedd i'r Crud: Hunangofiant Tafod* (Llandysul, 2000), t. 94.

ferched, a chaiff hyn ei grisialu yn nhudalennau ei hunangofiant wrth iddo hel atgofion am ei dad:

Ond yr hyn sy'n aros yn atgof croyw a byw iawn ac ysgytwol amdano na alla i byth ymwared ag ef, ac na alla i byth feddwl am fy nghartref ar wahan iddo, yw ei gariad cwbl angerddol a hollol benysgafn tuag at fy mam.¹⁷¹

Gellir tybio felly fod agweddau'r tad wedi colli eu lliw ar y mab, fel y gwelir yn ddiweddarach yn ei gerddi am 'Beti' ei wraig ei hunan.

Mawl a Bobi Jones

To write poetry after Auschwitz is barbaric.¹⁷²

Dyma un o'r datganiadau enwocaf a mwyaf ysgytwol o eiddo'r athronydd Almaenig Theodor W. Adorno. Dyma hefyd ddatganiad sy'n gosod tynged frawychus-farwol ar farddoniaeth ar draws cyfandir Ewrop wedi'r Ail Ryfel Byd. Efallai fod mymryn o ormodiaith ynghlwm wrth y dyfyniad; ond nid yw hynny gyfystyr â dweud nad effeithiwyd y farddoniaeth gan danchwa profiadau Auschwitz a'r Ail Ryfel Byd. Y gwir yw na fyddai barddoniaeth yn yr un wlad a gymerodd ran yn y rhyfel yr un peth yn sgil cyflafan y siambrau nwy. Pa ddiben oedd i fardd ganu am 'Felin Trefin', 'Y Cudyll Coch' neu 'Glychau'r Gog', tra oedd yr atgofion am bechodau adfydus dyn yn boenus o fyw yn y cof? Yr her i feirdd wedi'r Ail Ryfel Byd oedd canfod idiom newydd er mwyn sicrhau na fyddai eu celfyddyd yn syrthio i gyflwr o fudandod wedi'r ysgytwad. Ymateb o chwerwder a gwylltineb a gafwyd gan rai, fel y gwelwyd yng ngweithiau'r Angry

---

¹⁷¹ Bobi Jones, *O'r Bedd i'r Crud::Hunangofiant Tafod* (Llandysul, 2000), t. 36.

¹⁷² Christopher Craig Brittain, *Adorno and Theology* (New York, 2010), t. 183.

Young Men yn Lloegr, y Beat Generation yr Unol Daleithiau, a chan fudiad yr Oulipo yn y 1960au yn Ffrainc (fel y trafodwyd yn y bennod gyntaf). Ond cafwyd tro pifod ar bethau yng Nghymru pan wrthododd y beirdd ildio i'r negyddiaeth a lyffetheiriai lenyddiaeth cenhedloedd eraill. Hanfod beirdd Cymru yn anad dim arall oedd 'adnewyddu, yn ysbrydol ac yn genedlaethol';¹⁷³ a gwelir fod Bobi Jones, yntau, wedi ymateb i'r alwad pan edrychir ar ei feiddgarwch a'i optimistiaeth yng ngherdd agoriadol *Y Gân Gyntaf*, sydd hefyd yn dwyn yr un teitl:

Angau, 'rwyf ti'n fy ofni i
Am fy mod yn ifanc
Am fod fy ngwaed yn telori wrth wthio 'ngwythiennau ...

Trwy gyfarch y bwgan tywyll ei hun, y mae Bobi Jones yn llwyddo i ymwrthod yn llwyr â phesimistiaeth eraill, gan ddatgan yn groyw fuddugoliaeth bywyd tros angau - er gwaetha'r rhyfel, er gwaetha'r caledi, mae Bobi'n donig, ac mae ei obaith yn llifeirio. Roedd yna dân eirias yn llosgi ym moliau beirdd ieuainc y genhedlaeth wedi'r rhyfel, yr oedd eu brwdfrydedd yn heintus, a'r her fwyaf i gynulleidfa lengar eu cyfnod oedd sicrhau na fyddai eu dyfeisgarwch a'u creadigrwydd yn ofer.

Ond aeth Bobi Jones gam sylweddol ymhellach na'i gyfoeswyr, gan chwalu damcaniaeth ddychrynlyd Adorno yn deilchion. Nid barddoni'n unig a wnaeth wedi erchyllterau Auschwitz, ond moli.¹⁷⁴ Mawl yn nannedd yr oesoedd ydoedd: clodforodd ei gyd-ddyn pan oedd Caerdydd ei fagwrfa yn chwalfa:

---

¹⁷³ Dafydd Johnston, *Llenyddiaeth Cymru* (Caerdydd, 1998), t. 114.

¹⁷⁴ Alan Llwyd, 'Môr Cymreig fy Mawl: Golwg ar Farddoniaeth Bobi Jones', yn Alan Llwyd, yn *Rhyfel a Gwrthryfel: Brwydr Moderniaeth a Beirdd Modern* (Llandybïe, 2003), t. 431.

Bomiwyd Caerdydd droeon yn ystod y Rhyfel, a gollyngwyd un bom yn ymyl cartref y teulu. Maluriwyd ffenestri'r tŷ fwy nag unwaith, a dinistrwyd llechi'r to. Gwelodd farwolaeth a dinistr o'i amgylch.¹⁷⁵

Dylai fod yn chwerw. Dylai yntau fod wedi tyngu 'melltith mwy' ar 'Benadur gwlad, cynghorwr y plwy', Arglwydd yr aur, a thorrrwr glo'. Ond *dewis* peidio wnaeth Bobi Jones; a *dewis* yn hytrach, weld daioni yn ei gyd-ddyn. Yng nghanol y drin, fe ddarganfyddodd rym a nerth yn y pethau bychain fel gofalgarwch oesol a didwyll y fam wrth iddi sefyll 'yn dwym uwchben apêl y baban / Gan chwilota am gariad yn rhyfeddodau'i gorff', yn y gerdd 'Portread o Fam'.

Ond er i lawer ystyried Bobi Jones yn fardd arbrofol a chwyldroadol mae ei ddefnydd o fawl fel *genre*, a'i benderfyniad i glodfori trwy gyfrwng ei gerddi portread, yn ei wneud yn drybeilig o draddodiadol yn ogystal. Y mae modd cefnogi'r ddamcaniaeth hon pan ystyrir y defnydd a wnaed o arfau llenyddol Beirdd yr Uchelwyr rhwng cloriau *Y Gân Gyntaf*. Ymddengys y tueddiadau hyn yn gryf yn y gerdd 'Glaw', sy'n fynegiant o'i ryfeddod o'r amgylchfyd byw, organig sydd o'i gwmpas ym Mhlas Ystrad. Heb os nac oni bai, yr oedd y lleoliad a'r cyfnod hwn ym Mhlas Ystrad yn gynhyrchiol iawn pan ystyrir gyrfa lenyddol Bobi Jones. Diau fod ymddangosiad y deildy fel motiff, a'r defnydd o ddyfalu wrth ddisgrifio dagrau'r glaw yn y pennill olaf, yn brawf diamheuol a'i fedrusrwydd fel bardd:

Ffenestri yw'r glas pan fo sêr y glaw
Eirin-suddog ar war yn gollwng eu llenni.
Pan fo'i löynnod yn disgyn fel syniadau gwynion
Onid peth i ddynion eraill ydyw marw?

---

¹⁷⁵ Alan Llwyd, 'Môr Cymreig fy Mawl: Golwg ar Farddoniaeth Bobi Jones', yn Alan Llwyd, *Rhyfel a Gwrthryfel: Brwydr Moderniaeth a Beirdd Modern* (Llandybïe, 2003), t. 430.

Y mae'r cyffyrddiadau arddullol hyn hefyd yn ein hatgoffa o dechneg Dafydd ap Gwilym; ac o ddewis eu hadleisio, fe ddengys Bobi Jones barch ac ymwybyddiaeth o'r traddodiad mawl hynafol y mae'n rhan ohono. Yn wir, rhwng yr amryfal gyfeiriadau at y deildy, y dyfalu, ynghyd â'r corpws eang o ganu serch i'w briod, Beti – bron na ellir ei lysenwi'n ail-Ddafydd ap Gwilym! Ond erys un cwestiwn sylfaenol ar ôl i'w ateb : beth tybed oedd cymhelliant Bobi Jones dros fabwysiadu'r canu mawl fel *genre* yn ei waith? Rheidrwydd, mewn difrif, fyddai ymchwilio i'r dylanwadau cadarnhaol a chynnar hynny yn ei yrfa lenyddol; ac roedd ei athro Cymraeg yn Ysgol Uwchradd Cathays, W. C. Elvet Thomas ymysg y cymeriadau hynotaf a mwyaf dylanwadol ar y Bobi Jones ieuanc. Ceir cronicl atgofus o'r gwersi dedwydd hynny yn ei hunangofiant:

... mawr oedd y lle i fawl, mawl i Gymru, mawl i iaith, mawl i hanes cywrain ein cyndadau yn rhediad herciog ei wersi. Hyd yn oed os oedd rhai hadau o anhygoeidd llai nag unplyg yn dechrau llithro i mewn i'n hymateb i'w osodiadau ysgubol am gampau aruchel llenyddiaeth Gymraeg, doedd yna ddim amheuan gynnwys ni byth bythoedd ynghylch ei serchiadau.¹⁷⁶

Ni ellir llai na meddwl mai o fewn muriau'r ystafell Gymraeg honno, dan arweiniad y dewin, Elvet Thomas , 'that much abused defender and champion of Welsh culture',¹⁷⁷ yr heuwyd had egwyddorion mawl Bobi Jones. Crynhoir dylanwad pellgyrhaeddol yr athro ar y disgybl disglair hwn gan eiriau John Emyr, wrth iddo ddisgrifio'r rhodd a roddodd Elvet Thomas i Bobi Jones wrth addysgu iddo'r Gymraeg:

It was this teacher who gave him back what was rightfully his – the vibrant, historical language in the context of the totality of life in this part of the world.¹⁷⁸

---

¹⁷⁶ Bobi Jones, *O'r Bedd i'r Crud: Hunangofiant Tafod* (Llandysul, 2000), t. 61.

¹⁷⁷ John Emyr, *Writers of Wales: Bobi Jones* (Cardiff, 1991), t. 41.

¹⁷⁸ John Emyr, *Writers of Wales: Bobi Jones* (Cardiff, 1991), t. 10.

Yn ychwanegol, gellir ystyried bod dychwelyd *ad fontes*, at Aneirin a Thaliesin, at ddeunydd crai ac un o gonglfeini'r traddodiad barddol, yn rhan o'i ymchwil oes i ddarganfod ac adnabod Cymru - ei etifeddiaeth goll. Trwy ddychwelyd at y gwreiddiol gall ddod i adnabod Cymru'n well. Nid arbrofi'n rhemp ac ymffrostgar a wna Bobi Jones trwy'i ddefnydd o'r *genre* mawl ychwaith; y mae ganddo ddealltwriaeth lawn o'r cyfrifoldebau a'r dyletswyddau a ddaw o etifeddu'r traddodiad hynafol. Nid bardd yr ystradebau mo Bobi o gwbl ychwaith. Gwrthododd gael ei gaethiwo gan y *status quo* llenyddol, a gwthiodd y cwch i'r dŵr trwy gyhoeddi cyfrol gyntaf hynod arbrofol. Ond eto, gwnaeth hynny o fewn fframwaith pendant gan fynegi ei deyrngarwch i un o gonglfeini'r traddodiad barddol. Trwy brydyddiaeth y genhedlaeth hon o feirdd, rhoddwyd parhad a mynegiant modern i'r mawl; mae eu gwaith yn brawf bod y traddodiad mawl yn gyfrwng hoenus a byw. Hynny yw, er bod mawl fel *genre* wedi aros yn eithaf digyfnewid o ddyddiau'r Cynfeirdd Aneirin a Thaliesin hyd ddyddiau Beirdd yr Uchelwyr a Dafydd ap Gwilym, hyd at glodfori gogoneddus Bobi Jones, yr hyn sydd yn *newid* yw'r modd y dehonglir y mawl gan y beirdd. Noda Gwyn Thomas fod mawl y beirdd Celtaidd cynnar yn arwydd o 'pa bethau a brisid gan y gymdeithas Geltaidd - medru trin arfau, dewrder, hynafiaid o urddas meddiannau',¹⁷⁹ ac nid yw'n achos rhyfeddod felly fod nodweddion o'r fath yn bur amlwg mewn testunau megis 'Urien Erechwydd' a 'Gwaith Argoed Llwyfain'. Ond ceir gwrthgyferbyniad llwyr pan ystyrir mawl y beirdd modern, a diau fod y newid a'r goddefgarwch a welir yn eu barddoniaeth, yn ddynodiad clir o'n hesblygiad cymdeithasol. Eiddilwch a gwrhydri dyn wrth iddo geisio ymgodymu â chaledi'i gyfnod yw'r priodweddau a glodforir gan feirdd megis Bobi

---

¹⁷⁹ Gwyn Thomas, *Y Traddodiad Barddol* (Caerdydd, 1976), t. 16.

Jones, nid ei ddawn i ryfela; a chaiff hynny ei ategu trwy gyfrwng darluniau synhwyrus, hyfryd yn y gerdd ‘Portread o Löwr’:

Â llygaid pinc fel llygoden wen
A'i geg Gymreig yn ddu o Saesneg sâl...
Er bod y ddaear danom mor ansicr frau â'r cymylau
Rhyngddo fe a fi mae tynnu ar raffenn gref.

Bardd y pethau bychain yw Bobi Jones, a hyfryd yw'r modd y llwyddda i ddelweddu diffygion llafar y glöwr yn yr iaith fain; ni cheir dirmyg yma, a rhinwedd i'w chlodfori yn hytrach na'i wendid yw ei ‘Saesneg sâl’. Gwahaniaeth sylfaenol arall rhwng Bobi a'i ragflaenwyr yw ei anallu i ‘gadw ei hun wahân i'r bobl mae'n eu portreadu’;¹⁸⁰ a hynod grefftus yma yw'r modd yr unrir Bobi a'r glöwr yn y gerdd hon gan ansicrwydd daear y Gymru sydd oddi tanynt.¹⁸¹ Heb os nac oni bai, yr awydd gwirioneddol hwn i uniaethu â gwrthrych ei gerddi sy'n sicrhau didwylledd ei fawl. Felly, o gyffredinoli pethau, amgylchiadau sy'n pennu union natur y mawl, a'r rhai y dewisir eu moli. Llwyddodd Bobi Jones yn anad neb arall i foli yn ôl safonau ei oes, gan ymwrthod ag efelychu ffasiynau ac arddulliau'n slafaidd. Dyna pam, mae'n debyg bod rhyw flas cynhenid a Chymreig ar ei ganu. Cryfder Bobi fel bardd yw rhoi mynegiant croyw a chreadigol i'r bwrlwm hwnnw yn ei waed. Ni all ymatal rhag moli pobl, waeth bynnag pwy ydyn nhw – maen nhw oll yn bobl yn llygaid Duw. Dyma gysyniad sy'n rhan allweddol o'i fawl. Dengys Bobi Jones ei fawl a'i ddiolchgarwch i Dduw trwy glodfori ei ddinasyddion ar y

---

¹⁸⁰ Alan Llwyd, ‘Bobi Jones’, yn Robert Rhys (gol.), *Y Patrw Amryliw: Cyfrol 2* (Caerdydd, 2006), t. 46.

¹⁸¹ Er bod y diwydiant glo wedi'i wladoli erbyn diwedd y rhyfel yn 1945, roedd pethau ymhell o fod yn sefydlog yn Maes Glo'r De; ac o 1955 ymlaen, dechreuwyd ar y broses hir a phoenus o gau sawl pwll yng Nghymru. Mae'r ‘ansicrwydd’ a drafodir yn gerdd felly, yn dangos effaith ddomino'r digwyddiadau hyn ar y gweithiwr cyffredin.

ddaeear. Cefnogir y ddamcaniaeth hon gan Alan Llwyd, sy'n dadlau mai moli yn hytrach na difrïo yw hanfod barddoniaeth Bobi Jones:

Drwy bobl y mae Duw yn gweithio. Pobl Duw ydyn nhw, hyd yn oed y rhai mwyaf annuwiol ac anystyriol yn eu plith.¹⁸²

Bardd y Pegynau ac Iwerddon

Anodd fuasai meddwl am ddwy mor wrthgyferbyniol yn eu natur a'u hanian â'r Butain na'r Lleian. Ond eto, yn *Y Gân Gyntaf* llwyddodd Bobi Jones i'w portreadu'n gain a synhwyrus, gan fynegi parch, tosturi a chariad at y ddwy. Un o'r nodweddion mwyaf trawiadol yn y gyfrol gynnar hon yw'r amrywiaeth gyfoethog a geir o ran y cymeriadau y detholwyd eu portreadu; a thrwy ddewis canu clod trawsdoriad eang o bersonoliaethau, awgrymir nad oes arlliw o ddosbarth nac ymffrost yn perthyn i'w fawl. Dyma fardd a wnaeth ymdrech ymwybodol i ddod i lwyr adnabod gwrthrych ei fawl; ac yn ei ymchwil i adnabod y gyrrwr trên, y ffermwr Rhyddfrydol, ac eraill, daw yntau i'w dderbyn a'i adnabod ei hun yn well. Hynod drawiadol hefyd yw'r modd y mae cymeriad Bobi Jones yn cropian yn llechwraidd i rai o'i gerddi portread; ac er bod modd dadlau fod hon yn weithred hunanol braidd ar ran y bardd, nid oes amheuaeth eu bod yn cynnig lefel a phersbectif ychwanegol i'r canu. Cerddi am gyfeillach ydynt felly yn eu hanfod, fel yr awgrymir gan Dewi Stephen Jones:

Yng nghanu cynnar Bobi Jones ... y mae 'twym' yn air allweddol. Nid portread o unigolion ar wahân a geir, ond portread o berthynas – y bardd ac angau, y soldwr a'r lleian, y fam a'r plentyn, y gyrrwr trên a'i 'frongartref mirain' a.y.y.b. ac y mae hyn yn ychwanegu at ddeinameg y gerdd ac yn rhoi hwb i'r naratif.¹⁸³

---

¹⁸² Alan Llwyd, 'Bobi Jones', yn Robert Rhys (gol.), *Y Patrw Amryliw: Cyfrol 2* (Caerdydd, 2006), t. 43.

¹⁸³ Dewi Stephen Jones, *Llên y Llenor: Bobi Jones: y Farddoniaeth Gynnar* (Caernarfon, 1997), tt. 17 – 8.

Yr argraff gychwynnol a geir o fwrw cipolwg dros deitlau ei gerddi portread yw naturioldeb ystod y cymeriadau y dewisodd eu portreadu - o'r 'Portread o Fam' i'r 'Portread o Alltud'. Maent bob un yn ddrych i'r trawsdoriad eang yng nghmdeithas y cyfnod. Y mae'n dra arwyddocaol hefyd fod Bobi Jones wedi hepgor cerddi mawl neu farwnadau i'w gyd-feirdd ac enwogion o *Y Gân Gyntaf*. Gyda safiad o'r fath, pwysleisir mai pobl go-iawn – cymeriadau o gig a gwaed y gallwn ni fel cynulleidfa uniaethu â hwy – ac nid rhyw *alter egos* llenyddol yw'r rhai sy'n gwir haeddu cael eu clodfori. Un o gryfderau portreadau o'r math yma yw eu bod yn galluogi'r bardd yn ogystal â'i gynulleidfa i gydymdeimlo â gwrthrych ei ganu. Ond ni waeth pa mor arferol a naturiol yr ymddengys yr unigolion hyn ar yr olwg gyntaf, maent oll yn arwyr clodwiw yn eu ffyrdd unigryw eu hunain. Eu bychander a'u nerth wrth wynebu meini tramgwydd bywyd yw'r rhinweddau a folir gan yr enigma hwn o fardd. Er enghraifft, treftadaeth gyfoethog yr amaethwr a naturioldeb ei Gymraeg yw'r rhinweddau a edmygir yn y 'Portread o Ffermwr Rhyddfrydol':

Yr oedd mor dew: ond pan lefarai'i gytseiniaid garw gwyn
Teimlais fel alltud ar gyfandir pell
Yn clywed drwy farau eco anghofedig
Iaith ei sgidiau, iaith ei fol, a hiraeth yn fy mygu ...

Yn lle ymwrthod yn gysetlyd â phynciau dadleuol ei oes, aeth Bobi Jones ati'n fwriadol i herio confensiynau cymdeithasol a llenyddol y cyfnod; a dim ond bardd herfeiddiol fel efô a fyddai'n meiddio pryfocio'i gynulleidfa geidwadol Gymreig trwy gyhoeddi 'Portread o Butain' fel rhan o'i gyfrol gyntaf. Byddai sawl prydydd ofnus arall wedi dewis hepgor deunydd o'r fath tan gyfrolau diweddarach (efallai mai'r esiampyl fwyaf

nodedig o hyn yw Gwenallt, gweler pennod 1, is-bennod ‘Cymru, Prydain a’r Angry Young Men’). Hanes merch wedi ei hamddifadu gan gymdeithas a geir yma yn ei hanfod, ac er nad yw ei gweithredoedd na’i ffordd o fyw yn bur a chlodwiw, condemnio cymdeithas yn hytrach na beirniadu’r butain a wna Bobi. Trwy gyfrwng y ‘Portread o Butain’, darlunnir afledneisrwydd y gymdeithas honno ar ei gwaethaf - cymdeithas sy’n rhy barod i luchio ymaith yr egwan fel darn o faw. Dengys y gerdd hon hefyd nad bardd naïf mo Bobi o bell ffordd - ni cheisia gelu’r gwirioneddau’r ‘drain yn y dref / Lle rhuglodd hi’n egniol cyn llonyddu’. Beirniadaeth foesol-gymdeithasol ddeifiol a geir yma mewn difrif, felly. Hynny yw, er bod y wladwriaeth wedi llwyddo i ymdrin â phrif broblemau cymdeithasol Prydain yn ystod cyfnod yr adferiad trwy fabwysiadu strategaethau megis adeiladu tai a sefydlu’r Wladwriaeth Les, ni ellir llai na meddwl mai mater o drin yr allanolion yn unig oedd hyn. Nid aethpwyd i wraidd y problemau a fodolai cyn y rhyfel, ac o’r herwydd amlygwyd rhwygiadau hyll oddi fewn cymdeithas. Ym mhrysurdeb datblygu’r Wladwriaeth Les, anghofwyd am les pobl – a dyna pam mewn difrif yr esgymunwyd y butain gan gymdeithas a ddylai fod wedi’i gwarchod. Ond, fel y soniwyd eisoes, caiff Bobi gryn drafferth i gadw ei hun oddi wrth y bobl hynny y dewiswyd i’w portreadu; felly, er gwaethaf ffaeleddau’r butain, mae calon Bobi yn gwaedu mewn tosturi trosti. Dyma’r druan sydd wedi ei chaethiwo mewn cylch dieflig sydd wedi caledu ei chalon a’i darostwng i fyw bywyd bas di-sylwedd:

Potel a breuddwyd sydd i’m gwely heno,
Ac i’m gwefreiddio hanner peint o gof.

...Eto dilyni dy grefft o gwsmer i gwsmer
Heb hidio’r iot fod rhyw un wedi gwrthod
Archwilio rhodfeydd dy fro.

Y mae'r arddull amrwd a chignoeth a ddefnyddir yn y gerdd hon yn hynod addas a phwrpasol; mae hylltra'r canu yn adlais o erwinder bywyd y stryd. Hynod effeithiol yn ogystal yw'r cyfuniad o gydseiniad caled a ddefnyddir i'w disgrifio'n dilyn ei '[ch]refft o gwsmer i gwsmer', a'r goferu bwriadol rhwng y pennill cyntaf a'r ail - mae cyfuniad yn llwyddo i gyfleu'r realiti'r cylch dieflig o undonedd y caethiwyd hi ynddo. Yn y gerdd hon hefyd, llwyddda Bobi Jones i dynnu ar dannau ein hemosiwn ni fel darllenwyr; y gwir amdani yw y dylem ninnau ddwrddio'r butain am iselhau ei hun yn feddyliol a chorfforol; ond yn lle hynny, tosturiwn ninnau wrthi am nad oes coflaid gynnes-gysurlon i'w hanwylo, a theimlir rhyw chwithdod rhywsut bod caledi'r mur sydd tu cefn iddi wedi hydreiddio i mewn i'w chaledi hithau. Ond beth, mewn difrif oedd y cymhelliant i efengylwr argyhoeddedig fel Bobi Jones i fynd ati i ganu am ferch mor annuwiol a phechadurus? Y mae modd olrhain yr ysgogiad creadigol hwn i'w athrawiaeth Gristnogol; profodd droedigaeth grefyddol yng Nghapel China Street, Llanidloes 1953, ac yn dilyn y profiad dirdynol hwn rhoddwyd iddo weledigaeth newydd a phersbectif newydd i'w fywyd. Ei ffydd sy'n rhoi iddo'r nerth i ddatgan yn hyderus - waeth pa mor aflan yr ymddengys unigolion fel y butain, does yr un enaid mor syrthiedig nad oes modd ei hachub – wedi'r cwbl onid yw'r Beibl yn dweud y 'bydd pwy bynnag sy'n galw ar enw yr Arglwydd yn cael ei achub'?¹⁸⁴ Ar derfyn dydd, rydym ni oll yn blant i Dduw boed leian neu butain; ac os gallai'r Iesu faddau a charu creaduriaid ynfyd a phechadurus megis Sacheus, Mair Magdalen, a'r arch-fradwr ei hun, Jiwdas Iscariot; siawns na allwn ninnau hefyd estyn llaw i faw isa'r domen cymdeithas. Yn ei hanfod felly, barddoniaeth ddyngarol yw'r casgliad o gerddi portread gan Bobi Jones - mae'n fardd sy'n meddu ar y

---

¹⁸⁴ *Y Beibl*, Rhufeiniaid 10:13.

ddawn anghyffredin i weld y gobaith a'r goleuni yng nghalon pob un, waeth pa mor bechadurus ydynt - a thrwy'i brydyddiaeth, fe'n cymhellir ninnau i arddel ein cariad at gyd-ddyn. Dyma fardd sy'n ymgorfforiad o'r adnod, 'câr dy gymydog fel ti dy hun'; a cheir awgrym lled gynnil yn y 'Portread o Butain', mai dim ond trwy gryfder a chynhaliaeth y ffydd Gristnogol y mae posib i'r bechadures adfer pethau a throedio'r llwybr cul sy'n arwain at ddaioni Duw:

'Wyddost ti ddim chwaith am ddau wedi'u tyngu

I fod yn un, nac am lesni eu hunioni.

Del fuasai dilyn eu camre nhw

Trwy fro ddi-frân nad oes farw'n fyw...

Diddorol yn ogystal yw sylwi ar y cyfeiriad at y 'ddau wedi'u tyngu i fod yn un'. Ar y darlleniad cyntaf, gellir tybio mai crybwylliad Beiblaidd at Mair a Joseff sydd yma. Ond pan ymchwilir ymhellach, ac yn enwedig felly i berthynas Bobi a'i wraig Beti, fe ddaw hi i'r amlwg fod mwy o ergyd yn y disgrifiad na'r hyn sy'n amlwg ar yr olwg gyntaf. Trwy drugarhau wrth y butain, sydd wedi ei dal mewn gwe greulon o gaethiwed, gall Bobi Jones lwyr werthfawrogi'r 'berthynas annisgwyl a ddatblygodd rhyngof a'r ferch a gerddodd mor osgeiddig i'm bywyd i ar Fehefin 24ain, 1949'.¹⁸⁵

Daw'r gerdd i ben gyda'r awgrym go gryf o'i lleoliad daearyddol wrth i Bobi Jones ddatgan, na all y 'llusg yn y carffosydd / hyd yn oed gwlad Babyddol syflyd y ddimai honno'. A chyda'r cyfeiriad anuniongyrchol hwn, fe'n hatgoffir ni'n syth o'r cyfnod a dreuliodd fel myfyriwr ymchwil yng Ngholeg y Brifysgol yn Nulyn. Esgorodd y flwyddyn hon yn Iwerddon ar deimladau o ansicrwydd, gofid ac unigrwydd, fel yr ategir yn ei hunangofiant, *O'r Bedd i'r Crud*:

---

¹⁸⁵ Bobi Jones, *O'r Bedd i'r Crud: Hunangofiant Tafod* (Llandysul, 2000), t. 92.

...dadrithiad, dadrithiad dwfn a dwys oedd yr un profiad personol a gefais yn Iwerddon y flwyddyn honno. Dolar deffro ydoedd, serch hynny.¹⁸⁶

Gellir tybio mai'r hiraeth am ei gymar, Beti a Chymru sydd ynghlwm wrth ei ddadrith yn y fan yma – ac mae'n berffaith naturiol felly pan mai yng nghanol y casgliad o gerddi a gyfansoddwyd yn Nulyn, y ceir y cyfeiriad llenyddol cyntaf at Beti.¹⁸⁷ Mae'r ymdeimlad o rwystredigaeth yn amlwg yn y cerddi hyn, ac maent yn llwyddo i gyfleu annifyrwch alltudiaeth Bobi i'r dim. Mae'r cerddi hyn hefyd yn llwydaidd a llwm, yn arbennig felly pan gymherir hwy â'r ecstasi o liwiau a geir yn y cerddi a gyfansoddwyd mewn cyfnod llawer hapusach ym Mhlas Ystrad, Sir Gaerfyrddin. Ond oportiwnydd bythol yw Bobi, ac er gwaetha'r hiraeth a fu'n gwmwl du uwch ei ben yn Nulyn; yr hyn sy'n destun cryn ryfeddod yw mai dyma un o'i flynyddoedd mwyaf cynhyrchiol fel bardd. Ceisiodd Dewi Stephen Jones ddadlau bod y weithred o ysgrifennu yn rhan o'r broses gathartig i ddygymod â'i hiraeth:

Mater o raid oedd canu am ei brofiad. Mae ambell fardd yn llunio cerdd unigol pan ddaw'r awen, megis Waldo neu Saunders Lewis, ond un o nodweddion amlycaf Bobi Jones fel bardd yw ei arfer o lunio nid un gerdd ond cyfres o gerddi pan yw wedi ei gynhyrfu. Y mae ar dân am gyfnod nes iddo ddelio'n llwyr (am y tro) â'r profiad. Ymdawelu wedyn.¹⁸⁸

Heb amheuaeth, yr oedd ysgrifennu'r 'Portread o Butain' yn fodd i Bobi Jones roi mynegiant i'w deimladau o dristwch a rhwystredigaeth heb orfod ymdrybaeddu yn y thema o hiraeth fel y gwnaeth ei ragflaenwyr.¹⁸⁹ Cerdd arall a berthyn i'r cyfnod

---

¹⁸⁶ Bobi Jones, *O'r Bedd i'r Crud: Hunangofiant Tafod* (Llandysul, 2000), t.100.

¹⁸⁷ Dewi Stephen Jones, *Llên y Llenor: Bobi Jones: y Farddoniaeth Gynnar* (Caernarfon, 1997), t. 20.

¹⁸⁸ Dewi Stephen Jones, *Llên y Llenor: Bobi Jones: y Farddoniaeth Gynnar* (Caernarfon, 1997), t. 19 – 20.

¹⁸⁹ Tuedd y Rhamantwyr (hynny yw, rhagflaenwyr beirdd fel Bobi Jones), oedd seilio holl gynnyrch creadigol ar yr ymdeimlad o 'hiraeth'. Ategwyd hyn gan *Flodeugerdd* W. J. Gruffydd wrth iddo nodi –

cynhyrchiol hwn yw'r 'Portread o Leian'; a dyma gerdd sydd, unwaith eto yn llwyddo i grisialu pruddglwyf Bobi Jones mewn modd cynil a synhwyrus iawn. Hynod drawiadol yn ogystal yw'r modd y dewisodd y bardd ddwy ferch cwbl wrthgyferbyniol i'w trafod tra'n hiraethu am Beti draw yng Nghymru fach – dwy tu hwnt i'w gyrraedd ydynt;¹⁹⁰ ond o ganu amdanynt, lliniarir mymryn ar ei ansicrwydd. Felly, er mai profiad personol tywyll a ysgogodd y ddwy gerdd, mae'r teimpladau a fynegir yn rai y gallwn ni gyd uniaethu â hwy.

Darlun o fenyw dra wahanol a geir yn y 'Portread o Leian', yn enwedig pan gyferbynnir hi â phortreadau benywaidd eraill yng nghanu Bobi Jones. Cerdd wedi ei lleoli mewn ysbyty rhyfel sydd yma ar y wyneb, ble y disgrifir y lleian wrthi'n ddygn yn gweini'n ofalgar ar wŷr sydd wedi dioddef anafiadau echrydus tra'n brwydro. Dyrchefir natur warchodol y lleian wrth iddi ofalu am les corfforol a meddyliol y niwclews rhyfedd hwn o gwmniaeth yn y ward – ac er gwaethaf ei llw i Dduw, ceir awgrym lled-gynnil mai greddf y fam ynddi sy'n ei gyrru i dendio a phryderu tros y cleifion toredig hyn. Dyma fenyw sy'n ymgorfforiad o lendid, annwyldeb a sancteiddrwydd; ac o'r herwydd, cariad a pharch yw'r emosiynau sy'n teyrnasu wrth i'r bardd ddisgrifio ei gofal tyner tros ei chleifion. Dawn Bobi yn y gerdd hon yw ymgyplysu dau brofiad digon ysgytwol er mwyn cyfleu holl ofnau ac ansicrwydd ei gyfnod yn Nulyn. Daw'r ysgogiad gwreiddiol o'i brofiad personol pan fu'n glaf mewn ysbyty dan ofal yr Eglwys Gatholig yn Nulyn; ac yn ôl trefn yr ysbyty hwnnw, penodwyd lleian i'w wasanaethu yn ei wendid:

'Gellid dwedyd gyda mwy o wirionedd nad a geir mewn llawer o'n cyffredinoliadau beirniadol, mai Hiraeth yw tesun *pob* prydyddiaeth, neu o leiaf y y brydyddiaeth honno a elwir hennym yn rhamantus...Tair agwedd ar Hiraeth, felly, yw prif destunau'r telynegwyr Cymreig, yn cynnwys amrywiadau ar yr Hiraeth am ddau wrthrych – person a lle...'.
¹⁹⁰ Dewi Stephen Jones, *Llên y Llenor: Bobi Jones: y Farddoniaeth Gynnar* (Caernarfon, 1997), t. 22.

A daeth hi i ddal fy llaw wrth fynd i'r theatr, bendith arni. Roedd hi yno wrth imi ddod allan o'r anestheteg. Roedd hi'n wylaidd wrth law yn ôl yr angen.¹⁹¹

Gellir yn hawdd ddychmygu y byddai tynerwch a chwmniaeth y lleian wedi bod yn gysur mawr i Bobi wrth iddo ddod ato'i hun, yn enwedig felly pan deimlai'n unig a Môr yr Iwerydd yn rhwystr rhyngddo ef a Beti. Yr oedd ei phresenoldeb yn fodd o leihau tipyn ar yr ofnau a wynebair'r Bobi Jones ugain oed, ac mae'n amlwg i'w gofalgargwch adael cryn argraff ar y bardd ieuanc. Nid yw'n destun rhyfeddod ychwaith fod naws gartrefol y ward, y cydadrodd paderau a phatrymau byw'r ysbyty,¹⁹² yn nodweddion canolog o'i brofiad a gaiff eu hadleisio drachefn yn y 'Portread o Leian'. Ond, mae yna brofiad dirdynol arall ynghlwm yn y gerdd arbennig hon – profiad aflan, profiad yr Ail Ryfel Byd. Ond yn wahanol i feirdd cenhedlaeth y Rhyfel Byd Cyntaf, ni cheir yn *Y Gân Gyntaf* yr un gerdd sy'n feirniadaeth uniongyrchol o wastraff rhyfel – ac i raddau, ymddengys hyn yn od, yn enwedig o gofio mai heddychwyr rhonc yw Bobi Jones. Er hynny, mae ei ddiffyg beirniadaeth uniongyrchol o'r rhyfel yn cyd-fynd â thueddiadau llenyddol yr oes; canys fel y nododd D. Tecwyn Lloyd - 'ni chafodd yr Ail Ryfel Byd yr un effaith amlwg ddirdynol ar lenyddiaeth Gymraeg â dyfodiad y Rhyfel Byd Cyntaf'.¹⁹³ Heb os nac oni bai, mae'r cyfuniad diddorol o'r ddwy stori, y profiad personol a'r olygfa mewn ward ysbyty rhyfel, yn cyfoethogi'r testun ac yn creu portread cyfansawdd hynod ddyfeisgar.

Milwr wedi ei glwyfo'n ddrwg yn y rhyfel sy'n adrodd y stori yn y gerdd gywrain hon; ac o gyflwyno stori trwy lygaid y claf, ceir persbectif personol ac eithriadol

---

¹⁹¹ Bobi Jones, *O'r Bedd i'r Crud: Hunangofiant Tafod* (Llandysul, 2000), t. 101.

¹⁹² Bobi Jones, *O'r Bedd i'r Crud: Hunangofiant Tafod* (Llandysul, 2000), t. 101.

¹⁹³ R. Gerallt Jones, 'Llenyddiaeth Gymraeg er 1914', yn Geraint H. Jenkins a Mari A. Williams (goln.), *'Eu Hiaith a Gadwant'?: Y Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* (Caerdydd, 2000), t. 395 – 6.

ddiddorol o'r digwyddiadau ar y ward. Egyr y 'Portread o Leian' yn llawn pesimistiaeth wrth i'r milwr druan wangalonni ynghylch mawredd ei anafiadau; a llwyddwyd i gyfleu'r ystad hwn o chwithdod trwy'r cyferbynnu celfydd rhwng y cadarnhaol a'r negyddol:

Byddai dy goesau di'n dlws pe bai gen ti goesau...

I rwymo a thrwsio fy mreichiau – pe bai gen' i freichiau...

Heb goesau – heb freichiau – teg rybudd ŷm ni'n dau rhag byw:

Soniwyd eisoes, mai un o gryfderau amlycaf Bobi fel bardd yw ei ddawn ddilyffethair o ddelweddu. Ac yn ei hiraeth ingol am Beti, mae'r ddelwedd estynedig hon o ddiffyg breichiau a choesau, yn adlewyrchu teimladau'r bardd yn absenoldeb ei gân – heb ei annwyl gariad yng Nghymru fach, mae'n teimlo fel pe bai un o'i aelodau wedi ei rwygo ymaith. Ac er mai fel bardd mawl yr adnabyddir Bobi Jones, nid yw'n ofni celu erchyllterau'r ysbyty a'n maldodi ni fel cynulleidfâ. Realiti cignoeth rhyfel yw bod presenoldeb yr 'Angau awelog' yn hofran yn wastadol uwchben pawb a phopeth, ni esgeuluswyd y milwr na'r lleian ychwaith rhag yr uffern. O ystyried natur dyletswyddau'r lleian a'r llw o ffyddlondeb a dyngodd i Dduw; rhaid cyfaddef mai digon annisgwyl oedd gweld bod Bobi Jones wedi dewis cymeriad y fam fel un o brif ddelweddau'r gerdd fawl hon i'r lleian. Ond er hynny, gwelir fod sawl nodwedd famol yn perthyn iddi, a greddf y fam ynddi a'i gyrrodd i '[g]weini i Fair mewn milwyr'. Y mae'r cwbl yn rhan o wead ei bodolaeth; ac er mai rhyw eneidiau toredig mewn cyrff briwedig yw ei 'phlant' – yr un yw ei gofal, ei chryfder a'i haberth. Ceir adleisiau digon tebyg yn ei 'Bortread o Fam' yn ogystal; y maent ill dwy felly fel derwen gadarn yn ceisio gwarchod eu hepil rhag stormydd a phoenau bywyd. Yng nghanol bryntni'r rhyfel, fe berthyn rhyw gadernid tawel i'r lleian famol hon wrth iddi ymgymryd â'i

dyletswyddau dyrys yn yr ysbyty rhyfel. Hynod effeithiol yn ogystal yw'r modd yr anwylir y milwyr trwy gyfeirio atynt wrth eu henwau cyntaf – mae pob Huw a Harri yn ymgorfforiad o boen y rhyfel, a'u clwyfau hwy yw clwyfau cymdeithas. Y mae'r cyfeiriad teimladwy a phersonol at y milwyr yn ein hatgoffa ni hefyd o'r gerdd *They* gan Siegfried Sassoon,¹⁹⁴ wrth iddo yntau restru'r milwyr a'u clwyfau. Er gwaethaf Auschwitz, er gwaethaf Dulyn, er gwaethaf effeithiau'r rhyfel; llwyddodd Bobi Jones i farddoni a moli trwy'r cwbl. Yr oedd y flwyddyn a dreuliodd Bobi Jones yn Iwerddon yn un felysgybolfa o emosiynau – o'r ofn, i'r hiraeth, i'r edmygedd – maent oll yn bresenol yn *Y Gân Gyntaf*, ac yn cyfrannu'n helaeth at ei yrfa ef fel bardd. Y mae'n fater tra arwyddocaol hefyd mai yma yr heuwyd y syniad o 'oriel y portreadau'; ac fel y dywedodd Dewi Stephen Jones, Dulyn oedd man cychwyn ei '*gomédie humaine*'-¹⁹⁵ dyma'r portreadau sy'n ddrych cyflawn i fywyd bardd o Gymro yn dilyn yr Ail Ryfel Byd.

Canu Mimetig

Painting is poetry that is seen rather than felt, and poetry is painting that is felt rather than seen.¹⁹⁶

Dyna ddadl Leonardo da Vinci mewn casgliad o ysgrifau athronyddol yn y *Tratto Della Pittura* yn 1651; a dichon fod y fath sylw yn adlewyrchiad o'r berthynas glos a fu rhwng celf a phrydyddiaeth ar hyd yr oesau. Ond ni chyfyngir y cyswllt creadigol i gelfyddyd y Cyfandir yn unig, mae'n amlwg bod disgyblaeth a thechneg yr arlunydd wedi'u treiddio i weithiau Bobi Jones yn ogystal. Paentio â geiriau a wna Bobi mewn difrif, a gwelir hyn

---

¹⁹⁴ Dewi Stephen Jones, *Llên y Llenor: Bobi Jones: y Farddoniaeth Gynnar* (Caernarfon, 1997), t. 9.

¹⁹⁵ Dewi Stephen Jones, *Llên y Llenor: Bobi Jones: y Farddoniaeth Gynnar* (Caernarfon, 1997), t. 22.

¹⁹⁶ John A. Murray, *Writing About Nature* (New Mexico, 2003), t. 65.

yn amlwg yn y cerddi a ymddengys yn ‘Oriol y Tirluniau’, a symbylir gan leoedd yng Nghymru a thu hwnt. Y mae palet y bardd hwn yn fôr o liwiau nwyfus, bywiog, fel a welir yng ngobaith ac asbri’r gerdd ‘Ar Dir Plas Ystrad’. Y fan hon a’r eiliad hon sy’n bwysig i Bobi wrth i’r goelcerth o liwiau ei feddiannu. Nid yw’n destun rhyfeddod felly i Waldo Williams fynegi ei ddiolch iddo am ‘y mwynhad mawr a gaf yn dy ddarluniau’,¹⁹⁷ mewn cyfweliad rhwng y ddau fardd. Ond cynigir mwy i’r darllenydd na rhyw ddarluniau chwim o ‘Allt y Cnap’, neu o gawod fendithiol y gerdd ‘Glaw’ – canys, ynghlwm wrth y cerddi hyn ceir ymdrech ymwybodol i adennill y Gymru goll yr amddifadwyd ef ohoni gyhyd. Mewn gair, mae Bobi yn ceisio dod i adnabod lleoedd y tu hwnt i’w hymddangosiad daearyddol – a’i fyrdwn felly yw ceisio darganfod naws a hanfod lle. Crisialwyd hyn yng ngeiriau Alan Llwyd:

Y mae i’r pwt o le hwn dan ein traed hefyd ei hanes, a bu miliynau o ganrifoedd wrthi’n creu yr un lle bach hwnnw ... Ceir hanes hyd yn oed mewn dernyn o dir o faint ôl troed, o dreiddio i’r dyfnder sydd o dan y ddaear, ac mae Duw a chyfrinachau’r cread yn llechu yn y dyfnder hwnnw.¹⁹⁸

Y mae’n amlwg hefyd bod effaith amser a phobl ar le yn chwarae rhan anhepgor yng ngweledigaeth Bobi Jones – dyma’r elfennau sy’n rhoi iddo ddyfnder adnabyddiaeth o’r lleoedd a ddarlunir yn ei gerddi. Arddangosir hyn yn gelfydd ganddo yn y gerdd ‘Tro Cefn Plygain’; ac wrth i Bobi ddwyn i gof ei daith trwy diroedd Meirionnydd ble mae’n cofio gweld ‘olion pedolau brau rhyw geffyl broc’, daw atsain y gorffennol pell ac atgof o’i hynafiaid iddo’n gwmni. O daro golwg banoramig ar yr ‘Oriol Dirluniau’, fe ddeuir i’r amlwg mai pobl sy’n rhoi’r gwir ystyr i le – pobl sy’n troi amser yn atgof, a phobl

---

¹⁹⁷ Bobi Jones, ‘Gŵr Gwadd’, Yr Arloeswr, Rhif 2, Calan 1958, tt. 19 -24

¹⁹⁸ Alan Llwyd, ‘Môr Cymreig fy Mawl: Golwg ar Farddoniaeth Bobi Jones’, yn Alan Llwyd, *Rhyfel a Gwrthryfel: Brwydr Moderniaeth a Beirdd Modern* (Llandybïe, 2003), t. 614.

sy'n trawsnewid meini'n noddfa. A thrwy'r oriel hon, daeth i adnabod y 'wlad fechan, fawr, y filltir sgŵar o wlad yr ehangder o fewn y bychander',¹⁹⁹ ei Gymru ef.

Blynyddoedd Plas Ystrad

Bu'r flwyddyn 1956 yn un arwyddocaol a chofiadwy i Bobi Jones – dyma flwyddyn a newidiodd ei fywyd personol a'i yrfa lenyddol. Dyma hefyd flwyddyn sy'n dynodi ei drawsffurfiant o'r bardd adolescent â'i hwyliau 'ceiliog y gwynt',²⁰⁰ i'r llenor aeddfed a thoreithiog. Yn 1956, ymgartrefodd y deuawd dedwydd, Bobi a Beti ym Mhlas Ystrad, Sir Gaerfyrddin, wedi i Bobi dderbyn swydd fel darlithydd addysg yng Ngholeg y Drindod; a chyda'r symudiad, deffrowyd enaid a bywiogodd ysbryd y bardd aflonydd hwn. Ac os mai llwydaidd eu lliw a'u naws oedd y swp o gerddi Iwerddon, y mae cerddi Plas Ystrad yn wledd ogoneddus i'r synhwyrâu – dyma fro sy'n 'rhyfeddod o liw / yn glynu yn fy ngwallt, yn cnoi fy nannedd'. Ceir rhyw ymdeimlad o wynfyd a hapusrwydd wrth ddarllen y cerddi sy'n perthyn i'r ddwy flynedd a dreuliodd yma; ac mae'r hapusrwydd hwnnw'n deillio o'r dedwyddwch heddychlun a brofodd y bardd yn ei gartref newydd, fel y cyfaddefir ganddo:

Roeddem yn byw mewn plasty o eiddo'r coleg a oedd yn sefyll wrth droed Allt-y-cnap gyda chaeau a gerddi helaeth o'n cwmpas, sef Plas Ystrad. Roedd y lleoliad yn anghyffredin o dlws, a chaem gyfle i fwynhau amgylchfyd amrywiol a syfrdanol o hyfryd. Chwap ar ôl yr etholiad ym Mehefin 1958 dyma enedigaeth ein baban cyntaf ...²⁰¹

---

¹⁹⁹ Alan Llwyd, 'Môr Cymreig fy Mawl: Golwg ar Farddoniaeth Bobi Jones', yn Alan Llwyd, *Rhyfel a Gwrthryfel: Brwydr Moderniaeth a Beirdd Modern* (Llandybie, 2003), t. 423.

²⁰⁰ Dewi Stephen Jones, *Llên y Llenor: Bobi Jones: y Farddoniaeth Gynnar* (Caernarfon, 1997), t. 12.

²⁰¹ Bobi Jones, *O'r Bedd i'r Crud: Hunangofiant Tafod* (Llandysul, 2000), t. 133 – 4.

Esgorodd y cyfnod ffrwythlon yn Sir Gaerfyrddin ar doreth o gerddi sy'n amrywio o gân serch aeddfed “Rwyd ti F’anwylyd Sanctaidd yn Llawn o Ryw’, i’r darlun cain synhwyrus o ‘Allt y Cnap’ - dyma arwydd diamheuol o ehangder ei *repertoire* llenyddol erbyn diwedd *Y Gân Gyntaf*. Mae’r fath gyfoeth hefyd yn adlewyrchu ehangder ei feddwl a’i ddawn greadigol ddeinamig - mae’n feistr ar y llon a’r lleddf, y dagrau a’r wên fel ei gilydd. Nid cyd-ddigwyddiad ychwaith ydyw mai mewn cyfnod o wynfyd yr agorwyd synhwyrâu Bobi i ryfeddod y cread. Gellir awgrymu hefyd bod lleoliad neu breswylfa’r llenor yn dueddol o ddylanwadu ar faint a naws ei gerddi. Y mae hyn yn wir pan ystyrir Bobi Jones wrth iddo ddewis gosod ei farddoniaeth yn y lleoliad y bu ef hapusaf ynddo - boed hynny ym Mhlas Ystrad, Sir Feirionnydd neu yn Aberystwyth.

Yn wir, un nodwedd a wna farddoniaeth Bobi yn dra gwahanol i eiddo ei gyfoeswyr yw ei agwedd gadarnhaol at leoedd, nid oes negyddiaeth ar gyfyl y cerddi hyn – ac unwaith eto, gwelir bod Bobi’n dewis ymwrthod â norm ei oes. Mewn cyfnod o dwf aruthrol mewn technoleg a symudoledd y boblogaeth, datblygodd y berthynas rhwng *dyn* a *lle* fod yn gynyddol fregus. Ac yn oes goruchafiaeth y peiriant, oes a ddisgrifiwyd gan Alwyn D. Rees fel y ‘cyfnod olaf, cyfnod celfyddyd ymarferol a gwyddoniaeth’,²⁰² llesteiriwyd y lleoedd a’r sefydliadau cyfarwydd hynny a arferai gynnig cysur i’r boblogaeth. Yng Nghymru, teimlwyd brath cynnydd yr ugeinfed ganrif ar ei gwaethaf ymysg y cymunedau gwledig Cymraeg eu hiaith; ac o’r herwydd, cafwyd tuedd ymysg llenorion i alarnadu tros yr hyn a gollwyd. Ceir arwyddion clir yn nhudalennau’r *Genhinen*, wrth i nifer o feirdd ar lawr gwlad ofidio o weld hen fröydd eu gorffennol yn prysur ddadfeilio; gwelir hyn yn yr englyn ‘Coedwigo Rhandir Mwyn’ gan D. Gwyn Evans (Llanwnda), wrth i’r bardd fynegi ei bruddglwyf o weld ‘ildio tir ac aelwyd taid /

---

²⁰² Alwyn D. Rees, *Adfeilion* (Llandybïe, 1943), t. 14.

A'u rhannu i estroniaid'.²⁰³ Ond o fwrw golwg tros destunau tebyg megis 'Ash Wednesday' gan T. S. Eliot, a 'The Darkling Thrush' gan Thomas Hardy, mae'n bosib dadlau bod y syniad o goll gwynfa yn amlwg mewn llenyddiaeth cenhedloedd eraill yn ogystal. Ateir hyn yn narganfyddiadau Leonard Lutwack:

Lingering romanticism has filled literature with a sense of loss of once-cherished places – the pastoral countryside, the greenwood, the garden, the village, the country house, the city street and the square ...²⁰⁴

Ond, mynnu mynd yn groes i'r drefn a wnaeth Bobi Jones, mynnu herio'r canon ac ymwrthod â'r seicoleg besimistaidd a oedd yn fynych yng ngwaith ei ragflaenwyr. Dathlu darganfod lleoedd a wna Bobi trwy gyfrwng ei farddoniaeth, a cheir enghraifft berffaith o hyn yn 'Ar Dir Plas Ystrad', sy'n syrthio'n daclus fel rhan o'i gasgliad o dirluniau. Yma, disgrifia Bobi mor hyfryd yw darganfod holl ryfeddod a harddwch yr amgylchfyd byw, lliwgar hwnnw sy'n glynu yn ei wallt a chnoi ei ddannedd. Ond mae'r syniad o ddarganfod yn llinyn arian sy'n rhedeg trwy ran helaeth ei gerddi – o ddarganfod 'Yr Hen Gapel', 'Morgannwg' ac 'Allt y Cnap', y daw yntau i adnabod Cymru'n well, a thrwy hynny mae'n adfer ei etifeddiaeth goll. Ni chafodd Bobi drasiedi Cymru ar lwy;²⁰⁵ ac o'r herwydd, helpa drysor gyffrous oedd y broses raddol o ddarganfod hanes, iaith ac etifeddiaeth y wlad ryfeddol hon, a gweithred wrthun felly fyddai canu'n bruddglwyfus amdani. Mewn gair, canu clodydd heb hiraeth yw un o nodweddion amlycaf cerddi tirluniau Bobi.

Camgymeriad fyddai tybio mai ei breswylfa oedd yr unig ffactor a ddylanwadodd ar faint a naws canu Bobi Jones. Dylid cofio fod yr amodau cymdeithasol, economaidd a

---

²⁰³ D. Gwyn Evans, 'Coedwigo Rhandir Mwyn', Y Genhinen, 1 (1951), t. 46.

²⁰⁴ Leonard Lutwack, *The Role of Place in Literature*, (New York, 1984), t. 184

²⁰⁵ Alan Llwyd, 'Môr Cymreig fy Mawl: Golwg ar Farddoniaeth Bobi Jones', yn Alan Llwyd, *Rhyfel a Gwrthryfel: Brwydr Moderniaeth a Beirdd Modern*, (Llandybïe, 2003), t. 398.

diwylliannol a saif yn gefnlen i gerddi Plas Ystrad yn chwarae rhan neilltuol yn ogystal. Erbyn 1956 roedd y genedl wedi dechrau dod at ei choed yn dilyn distryw a dinistr y rhyfel, a'r Cymry hwythau wedi dechrau dygymod â'r cyflwr o heddwch a ffyniant. Arddangoswyd hyn ar ei amlycaf yn eu hawydd a'u hyder i fynnu gweld sefydliadau cenedlaethau a fyddai'n eu diffinio hwy fel cenedl - a cheir enghraifft wych o hynny yn 1956 wrth i Goronwy Roberts (AS Sir Gaernarfon) gyflwyno deiseb gyda dros chwarter miliwn o bobl wedi ei harwyddo dros Senedd i Gymru. Ceir arwyddion pellach o hyder y genedl wrth fodio trwy gyfnodolion y cyfnod - roedd y Cymry yn ddigon parod i fyfyrto tros y posibilrwydd o ddatganoli, a thystir hyn gan eiriau Mignedd ym *Maner ac Amserau Cymru* yn Ionawr 1950:

Gweld trefnu a chrynhoi'r dyhead mawr am Senedd i Gymru o fewn pum mlynedd, yn un mudiad grymus a hwnnw yn mynnu cyd-ddeall â phobl o feddwl cyffelyb yn yr Alban ac yn cael cefnogaeth pob Seneddwr yn Nhŷ'r Cyffredin.²⁰⁶

Ond o roi gwedd gelfyddydol ar bethau, teimlir bod y pumdegau yn dynodi diwedd y frwydr faith tros oruchafiaeth lenyddol yng Nghymru - a'r beirdd Modernaid a orfu. A chyda meistri'r canu Rhamantaidd bellach o dan y dywarchen - T. Gwynn Jones yn 1949, W. J. Gruffydd yn 1954 ac R. Williams Parry yn 1956; galluogwyd beirdd fel Bobi Jones i feithrin eu crefft heb ofni eu beirniadaeth hallt, lesteiriol. Encilio a thewi fu hanes y sawl a oroesodd y datguddiad llenyddol hefyd - a mater o fwrw heli i'r môr oedd unrhyw riddfan cwynfanus o ran Iorwerth C. Peate erbyn ail hanner y pumdegau. Nid yw'n syndod felly i Dafydd Johnston nodi i Foderniaeth Gymraeg gyrraedd ei phenllanw gyda chyfrolau'r tri bardd ieuanc, Waldo Williams, Euros Bowen a Bobi Jones yn y

---

²⁰⁶ *Baner ac Amserau Cymru*, 20 (4 Ionawr 1950), t. 4.

blynyddoedd rhwng 1956 -7.²⁰⁷ Gwnaed pwynt eithriadol bwysig gan T. Robin Chapman yn ogystal, wrth iddo nodi:

Dyma'r genhedlaeth olaf, er na wyddai mo hynny, i gyfansoddi heb bwysau eschatoleg *Tynged yr Iaith* Saunders Lewis, teleoleg Cymdeithas yr Iaith nac ecoleg Adfer.²⁰⁸

Heb os, roedd *Tynged yr Iaith* a Chymdeithas yr Iaith yn gosod tynged o gyfrifoldebau a dyletswyddau ar y Cymro; ac nid meudwy mo'r bardd ychwaith, roedd hi'n amhosib iddo yntau anwybyddu cyflwr truenus yr iaith Gymraeg a'i diwylliant.²⁰⁹ Wrth gwrs, roedd dirywiad y Gymru Gymraeg yn bur amlwg *cyn* traddodi darlith ysgytwol Saunders Lewis yn 1963; ond arweiniodd ei eiriau sobreiddiol at ddeffro'r Cymry, a'u gorfodi i wynebu'r clwyf oedd yn cnoi eu cenedl; ac er gwell neu er gwaeth, aflonyddwyd llenyddiaeth am ddegawdau i ddod. Ategir hyn pan gofir am y ddau ddylanwad holl bwysig ar farddoniaeth gyfoes sef yr 'ymwybod o draddodiad a'r teimlad o argyfwng cenedlaethol'²¹⁰ – ac roedd Saunders a'i ddarlith yn ymgorfforiad o'r fath elfennau. Bendith beirdd a flodeuodd yn niwedd y pumdegau oedd nas gorfodwyd hwy i bryderu am gyfansoddi cerddi propaganda; ac mae modd dadlau bod y fath amodau wedi galluogi i wir lais y llenor gael ei glywed. Yn achos Bobi Jones, dyma gyfnod a'i galluogodd i gael ei aileni'n greadigol; ac mae cynnyrch Plas Ystrad yn brawf diamheuol o hynny.

---

²⁰⁷ Dafydd Johnston, *Llenyddiaeth Cymru* (Caerdydd, 1998), t. 114 - Cyhoeddwyd *Dail Pren* gan Waldo yn 1956, *Cerddi* gan Euros Bowen yn 1957 a'r *Gân Gyntaf* gan Bobi Jones yn 1956.

²⁰⁸ T. Robin Chapman, 'Ystyried y 1950au: arbrawf mewn cyfnodi llenyddol', *Llên Cymru*, 35 (2012), t. 62.

²⁰⁹ Yn, John Emyr, *Writers of Wales: Bobi Jones* (Cardiff, 1991), t. 6, nodir – 'In a county whose language and culture face constant crisis, it is not suprising that some of Wales's most talented and responsible writers have offered advice and leadership'.

²¹⁰ R. M. Jones, *Llenyddiaeth Gymraeg 1936 – 1972* (Llandybïe, 1975), t. 69.

Gwanwyn Nant Dywelan

Er mor daclus a simplistig fyddai eilio dadl Dewi Stephen Jones, a nododd mai syndod mwyaf gyrfa Bobi oedd iddo “cael” ei lais unigryw, gwreiddiol, mor gynnar yn ei yrfa’;²¹¹ o ddarllen holl gyfrolau’r bardd, fe ddaw’n amlwg bod angen goleddfu rhywfaint ar y ddamcaniaeth wreiddiol honno. Nid copïau carbon o’r *Gân Gyntaf* (1957), mo’i gyfrolau diweddarach megis, *Rhwng Taf a Thaf* (1960) a *Gwlad Llun* (1976) - ond adlewyrchiad o’i ddawn a’i esblygiad creadigol fel bardd. Ac ar ben hynny, mae datblygiad deallusol Bobi’n amlwg rhwng cloriau’r cyfrolau; hynny yw, nid cynnyrch ailadroddus a disymud mo gerddi *Y Gân Gyntaf*, ond cronicl cyfnod, profiad a dawn bardd. Mae’r gyfrol hon yn cwmpasu cerddi o gyfnod eithaf eang o oddeutu deng mlynedd – ac o’r herwydd y mae modd olrhain gyrfa Bobi’r llanc a’i dymer pendiliol, i’r gŵr, tad a’r darlithydd aeddfed. O’i roi mewn persbectif, cyfansoddwyd cerdd agoriadol ei gyfrol, ‘Y Gân Gyntaf, pan oedd Bobi’n 17 oed, tra cyfansoddwyd cerddi megis ‘Cân Ionawr’ wedi 1956 pan oedd oddeutu 26-7 oed, ac yn preswyllo ym Mhlas Ystrad, Sir Gaerfyrddin. Cynnyrch bardd wedi sadio cryn dipyn a gawn erbyn diwedd y gyfrol felly; ac er bod y cerddi hyn yn frith o ddelweddau cynhyrfiol a lliwgar megis y ‘trowsus paill y wenynen’ a ‘llawenydd gwydngoch y pryfed’, a welir yn ‘Hwyrnos Haf’ – mae yna ryw aeddfedrwydd a thawelwch cyfriniol yn perthyn i’r canu diweddarach. Un nodwedd sy’n dynodi aeddfedrwydd deallusol Bobi yn *Y Gân Gyntaf*, yw’r modd yr â ati’n fwriadol i bersonoli’r amrywiol leoedd a ymddengys yn ei gerddi. Rhoddir enaid a grym bywyd i’r lleoedd arbennig hyn trwy roi iddynt nodweddion dynol. Ceir enghraifft wych o’r duedd

---

²¹¹ Dewi Stephen Jones, *Llên y Llenor: Bobi Jones: y Farddoniaeth Gynnar* (Caernarfon, 1997), t. 10.

hon yn y gerdd enwog ‘Gwanwyn Nant Dywelan’,²¹² sy’n rhan o’r corpws o gerddi a gyfansoddwyd ym Mhlas Ystrad. Yma chwistrella Bobi Jones chwa o fywyd i’r tirlun gogoneddus sydd o’i gwmpas:

Gwelais raeadr lawn fronnog ffyslyd
Yn llamu drwodd i ystyr bod ...

Cyplysir yn gywrain yn y gerdd hon ddau ryfeddod, sef llonder darganfod y gwanwyn yn rhwygo trwy diriogaeth Cwm Dywelan ‘gan daenu’u traed tyner ar gelain y gaeaf’; a’r wefr fendithiol a brofodd yntau o ddarganfod y Gymraeg. Mae’n amlwg bod Bobi’n ffynnu mewn lle o’r fath – y gilfach hon ym mherfeddion Sir Gaerfyrddin yw ei Jerwsalem newydd, ac mae’r holl arogleuon, synnau a’r golygfeydd a geir yno’n or-ddos hudolus i’r synhwyrâu.

Nid oes neb tebyg i Bobi Jones am baentio golygfeydd yn ei gerddi. Fe wna hynny’n gelfydd gan chwyddo pob lliw, nodwedd ac emosiwn – yn union fel pe bai’n gweld, arogl, neu glywed am y tro olaf. Dyma fardd sydd â’i bum synnwyr wedi’u mireinio, a bardd sydd hefyd yn awyddus i drosglwyddo gwefr profiad ac emosiwn Cwm Dywelan i’r darllenydd. Gwelwn hefyd fod gwefr a gobaith y darganfod yn amlygu eu hunain mewn sawl cerdd arall o’i eiddo yn ogystal; er enghraifft, yn y gerdd ‘Caerdydd’, cyplysir hyn gyda rhyfeddod darganfod y Gymraeg

A minnau’n llanc agored i ysbrydoedd
Fe ddarfu iaith i mi fel digwydd byd.

---

²¹² Diddorol yw gweld bod Bobi Jones wedi dewis amrywio’r teitl ar gyfer y gerdd hon. Yn y gyfrol, *Y Gân Gyntaf*, ymddengys i dan y teitl ‘Gwanwyn Nant Dywelan’; ond yn rhifyn haf 1957 o’r *Arloeswr*, dewis defnyddio’r teitl ‘Gwanwyn Cwm Dywelan’ a wnaeth Bobi.

Ond, nid bardd naïf mo Bobi o bell ffordd. Y mae mwy i'w ganu na dyrchafu llain o dir;
a gwelir fod breuder amser ac argyfwng y foment yn ffactorau sy'n ei gyffroi'n barhaus,
fel y cyffesa yn *O'r Bedd i'r Crud*:

Edrychaf o hyd ar y ddaear yn y munudau mwyaf cyffrous fel pe bawn yn ffarwelio â hi, drachtiaf ei
ffurfiau a'i lliwiau yng ngwylltineb y tro olaf, yfaf hi hyd y gwaddod yn enbydrwydd colled ...²¹³

Felly, er gwaethaf ei ryfeddod at yr amgylchfyd gogoneddus sy'n ei amgylchynu yng
Nghwm Dywelan, mae presenoldeb angau yno'n y cefndir yn barhaus. Mae Bobi hefyd
yn derbyn mai rheidrwydd yw gweld tranc y gaeaf cyn y gallwn fwynhau esgoriad y
gwanwyn; a chaiff hynny ei fynegi mewn arddull ddi-flewyn-ar-dafod yn y trydydd
pennill – 'aeth y gaeaf at ei dadau./Bu'n llym; bu fyw'. Yn gysylltiedig â hyn, gwneir
defnydd addas a thrawiadol o gyferbynnu yn ei gerdd 'Gwanwyn Nant Dywelan' yn
ogystal – rhwng y gwanwyn a'r gaeaf, rhwng bywyd a marwolaeth – dyma begynnau
sy'n cyfleu treigl amser a chylch cyflawn, organig bywyd. Nodwedd arall a ddefnyddir i
gyfleu cyflawnder bywyd a phrofiad yw'r cyrch gymeriadu bwriadol rhwng y diffyg
adnabod ar ddechrau gerdd pan mae Bobi'n gwrid-gyfaddef:

Euthum i mewn iddo cyn ei ddeall,
Ei wybod cyn gwybod amdano...

A'r llwyr adnabyddiaeth erbyn pennill olaf y gerdd:

Bydd ystyr yn yr awel bellach, a bod wrth ei phrofi ...

---

²¹³ Bobi Jones, *O'r Bedd i'r Crud: Hunangofiant Tafod* (Llandysul, 2000), t. 209.

Wrth gwrs, cyfeiriad anuniongyrchol at feistroli'r Gymraeg a geir yma – er bod y Bobi Jones ieuanc yn *gwybod* am y Gymraeg, dim ond trwy'i llwyr feistroli y daeth i ganfod ei chraidd a'i *hystyr*. Gellir gweld felly bod cyfleu profiad cyflawn y darganfyddiad yn hollbwysig i'r bardd, ac mae'n bur debygol mai hynny sydd i gyfrif am amharodrwydd Bobi i dorri ei gerddi yn eu blas. Yn 'Gwanwyn Nant Dywelan', ceir ymdrech lew i gyfleu'r profiad cyflawn o weld holl egni tymor yr aildyfiant yn ffrwydro o dir ir Sir Gaerfyrddin trwy bentyrru'r elfennau arddull blith-draphlith, gan lunio *montage* prydferth o'r gwanwyn yn Nant Dywelan: y gwanwyn hwnnw sy'n datblygu i fod yn symbol o'i adfywiad ef i'r iaith Gymraeg. Mae'n fardd teg, ac nid chwarae mig â'n hemosiynau ni fel darllenwyr yw ei fwriad, llwythir ni â chyfres o ddarluniau lliwgar er mwyn sicrhau ein bod ninnau hefyd yn profi'r un wefr ag ef.

Soniwyd eisoes ar ddechrau'r bennod hon mai rŵan, fama, yr eiliad hon sy'n teyrnasu yng ngwaith Bobi, mwynhau'r foment yw ei flaenoriaeth wrth ymdrybaeddu ym mhaent lliwgar y cread. Nodir hefyd mai rhodd werthfawr gan Dduw yw'r holl nodweddion a geir yng Nghwm Dywelan – 'y sioncrwydd oedd yn y gwair', y 'r[h]aedr lawn fronnog ffyslyd' a'r 'tair cenhinen-Pedr' – maent oll yn dyst i haelioni diderfyn yr Arglwydd, a'n dyletswydd ninnau felly yw diolch amdano a'i fwynhau. Mae 'Gwanwyn Nant Dywelan' yn gweithio o fewn uned o le, ac uned o amser penodol; mewn gair, 'ei "nawr-rwydd" yw peiriant ei egni'.²¹⁴ Yn gysylltiedig â hyn, gwelir bod Dewi Stephen Jones yn gwneud pwynt teilwng yn *Llên y Llenor*, wrth iddo nodi:

---

²¹⁴ T. Robin Chapman, 'Ystyried y 1950au: arbrawf mewn cyfnodi llenyddol', *Llên Cymru*, 35 (2012), t. 65.

Yn arferol yn y cerddi hyn cau amdano ef mae'r olygfa; mae ef yn ei chanol hi. Nid yw'n syllu draw. *Yma* ac nid *acw* a geir ei gynfas...Agor gorwelion yr *hunan* a wna'r bardd – portreadu stad emosiynol.²¹⁵

Cerdd hunanddadlennol yw 'Gwanwyn Nant Dywelan' yn ei hanfod; ac mae'r modd y defnyddia Bobi ferfau gyda'r terfyniad *-ais*, yn awgrymu'n gryf mai Bobi Jones yw prif ffocws y gerdd, tra bod tirlun gogoneddus y cwm yn cylchdroi'n araf o'i gwmpas. Soniwyd eisoes am y modd y mae personoliaeth neu agweddau o gymeriad Bobi Jones fel petaent yn tueddu i ymddangos yn llechwraidd yn ei gerddi portread; ond teimlir mai'r un yw ei duedd yn y cerddi sy'n rhan o 'Oriol y Tirluniau' yn ogystal. Hynny yw, er mai moliant i dirlun a geir ar y wyneb, anodd yw celu'r ffaith mai ceisio cyfleu'r profiad personol llawn o ddarganfod Cymru a'i hiaith yw prif fyrddwn Bobi Jones yn 'Gwanwyn Nant Dywelan'. Gwirionedd y sefyllfa yw bod Bobi'n boenus o ymwybodol mai 'dod yn Gymro'²¹⁶ yn hytrach na chael ei eni'n Gymro a wnaeth – a dim ond trwy ei sodro'i hun yn rhan o'r tirlun y gall gyfleu i eraill y cwlwm agosatrwydd rhyngddo ef a'i Gymru a garodd mor dynner.

Ailenedigaeth, Atgyfodiad a Thröedigaeth

Ailenedigaeth, atgyfodiad a thröedigaeth - dyna dair o'r themâu mawrion a gysylltir yn aml â'r canu sy'n ymddangos rhwng cloriau'r *Gân Gyntaf* gan Bobi Jones. Dyma gyfrol sy'n gyfuriog o ddelweddau trawiadol a lliwiau gwallgof, fel y 'ffrwythau sydd fel creithiau yn glynu ar ganghennau'; sy'n llwyddo i grisialu'r llawenydd a'r gobaith glaslancaidd sy'n elfen mor nodweddiadol o gynnyrch y beirdd a ddaeth i fri yn y blynyddoedd wedi'r Ail Ryfel Byd. Dyma genhedlaeth o feirdd a ddewisodd herio'r

---

²¹⁵ Dewi Stephen Jones, *Llên y Llenor: Bobi Jones: y Farddoniaeth Gynnar* (Caernarfon, 1997), t. 39.

²¹⁶ Alan Llwyd, 'Môr Cymreig fy Mawl: Golwg ar Farddoniaeth Bobi Jones', yn Alan Llwyd, *Rhyfel a Gwrthryfel: Brwydr Moderniaeth a Beirdd Modern* (Llandybïe, 2003).t. 406.

canon gan ymwrthod ag athrawiaeth hiraethus, besemistaidd eu rhagflaenwyr. Gwrthryfel llenyddol yn erbyn holl themâu, awyrgylch ac arddull y Telynegwyr oedd yr unig ffordd o ymestyn ffiniau ceidwadol barddoniaeth, a thrwy hynny sicrhau ei bod yn cwmpasu'r ystod eang o brofiadau a oedd yn rhan o fywyd beunyddiol y Cymry yn dilyn yr Ail Ryfel Byd. Ac o ystyried bod hiraeth, marwoldeb a breuder bywyd yn elfennau canolog o waith beirdd megis T. Gwynn Jones, W. J. Gruffydd, Williams Parry a Pharry-Williams, mae dewis y genhedlaeth newydd i arddel delweddau o ailenedigaeth, tröedigaeth ac atgyfodiad yn berffaith ddealladwy.

Ond mae mwy o sylwedd mewn difrif i'r *Gân Gyntaf* na chronicl o drawsffurfiant llenyddol yng Nghymru yn ystod ail hanner yr ugeinfed ganrif. Un o briodweddau pwysicaf y gyfrol gyntaf hon yw ei bod yn codi cwr y llen ar y llu o dröedigaethau personol ym mywyd Bobi Jones. Profodd sawl ailenedigaeth yn gymharol gynnar yn ei yrfa lenyddol; boed yn dröedigaeth grefyddol fel yr un a brofodd yn Llanidloes yn 1953, neu'n ddeffroad y Cymro ynddo - mae'r grym adnewyddol yn gryf yng nghynnyrch llenyddol Bobi Jones. Awgryma Alan Llwyd fod Bobi Jones wedi profi sawl tröedigaeth:

Fe aeth Bobi Jones drwy sawl proses o ailenedigaeth a thröedigaeth. Fe'i hail-greodd ei hun lawer o weithiau.²¹⁷

Yn wir, gellid creu rhestr lew o'r ailenedigaethau gwahanol sydd i'w gweld yn *Y Gân Gyntaf*: darganfod Beti a'i alltudiaeth oddi wrthi, ei fywyd priodasol, y wefr o fod yn dad, ei dröedigaeth grefyddol, darganfod Cymru, ac yn bwysicach fyth efallai, canfod ei ddawn i drin geiriau. Mae'n fardd a â ati'n ddyfal i'w ailddiffinio'i hun yn dilyn yr amryfal dröedigaethau hyn gan ddatblygu'n fardd, yn â, yn Gymro, ac yn Gristion

---

²¹⁷ Alan Llwyd, 'Bobi Jones', yn Robert Rhys (gol.), *Y Patrwym Amryliw: Cyfrol 2* (Caerdydd, 2006), t. 50.

llawnach yn y broses. Ond ni chyfyngir y cysyniad creadigol o ailenedigaeth ac atgyfodiad i'r *Gân Gyntaf* yn unig; mae'n llinyn arian sy'n ymddangos yn fynych yn ei fynydd o gynnyrch llenyddol. Yn gysylltiedig â hyn, gwelir bod ei ddewis o deitlau i'w waith yn dra arwyddocaol - er enghraifft mae teitl y gyfrol o straeon byrion, *Daw'r Pasg i Bawb* (1969), yn ogystal â'i hunangofiant *O'r Bedd i'r Crud* (2000), yn ein hatgoffa mai bardd sy'n glafoerio o obaith ac optimistiaeth yw Bobi Jones. Gwelir fod gobaith ac optimistiaeth yr aileni i'w weld mewn cerddi diweddarach yn ogystal; a hyd yn oed yn y gerdd hirfaith Hunllef Arthur sy'n rhestru ein methiannau ni fel cenedl gwêl Bobi obaith mewn yfory newydd. Darlunnir yr ailenedigaeth yn gelfydd trwy gyfrwng y ddelwedd o ogof Brenin Arthur sy'n cael ei chymharu â chroth:

Bu farw'r hunllef cyn ei geni. Croth...O Arthur rywle mewn llydanrwydd llaid.²¹⁸

Y mae buddugoliaeth bywyd tros angau yn elfen sy'n cael ei harddangos yn gelfydd yn y cerddi unigol yn *Y Gân Gyntaf* hefyd, ac mae'r glendid a'r gobaith sy'n perthyn i'r gwanwyn a ddisgrifir yng 'Ngwanwyn Nant Dywelan' yn enghraifft berffaith o hyn. Yn y gornel hon o wyrddni hoenus yn Sir Gaerfyrddin, deffroir enaid Bobi gan yr ecstasi o ddelweddau sy'n chwildroi'n wyllt o'i gwmpas. Trawiadol hefyd yw'r modd y mae'r gwanwyn yn gweithredu fel delwedd estynedig mewn cerdd. Er mai'r gwanwyn llythrennol a geir ganddo ar yr wyneb; o dyrchu i'w chraidd, gwelir bod y gwanwyn yn ddynodiad o ddeffroad y genedl²¹⁹, 'yn ogystal â gwanwyn personol (geni'r Cymro

---

²¹⁸ Alan Llwyd, 'Bobi Jones', yn Robert Rhys (gol.), *Y Patrw Amryliw: Cyfrol 2* (Caerdydd, 2006), t. 62.

²¹⁹ Yn hyn o beth, dylid nodi mai'r blynyddoedd yn dilyn yr Ail Ryfel Byd sy'n dynodi dechrau'r ymdrech i sicrhau addysg Gymraeg i blant a phobl ieuanc Cymru. Agorwyd yr ysgol gynradd Gymraeg gyntaf, Ysgol Gymraeg Dewi Sant yn Llanelli yn 1947, a sefydlwyd yr ysgol uwchradd Gymraeg gyntaf, Ysgol Gyfun Glan Clwyd yn 1956.

Cymraeg, y Cristion a'r credadun o gelain yr amheuw'r a'r rhagdybiwr)^{.220} Egyr 'Gwanwyn Nant Dywelan' mewn cywair sy'n dra nodweddiadol o gerddi cynnar Bobi wrth iddo'n gorlwytho â llu o elfennau arddull er mwyn cyfleu bywiogrwydd y gwanwyn sy'n ffrwydro'n symffoni soniarus o'i gwmpas. Persain hefyd yw alawon y gwanwyn sydd i'w clywed 'drwy'r dail a'r adar a'r borfa'n bendramwnwgl' - mae'r rhythmau stacato'r geiriau unsill yn cyfleu'r gwanwyn yn llusgo'r cwm o drwmgwsg y gaeaf. Un o'r nodweddion mwyaf diddorol yn y gerdd yw'r defnydd helaeth a wneir o ddelweddau sy'n ymwneud ag ailenedigaeth, a daw un o'r enghreifftiau amlycaf o hynny ar derfyn y trydydd pennill wrth i Bobi ddatgan â hyder:

Daeth y gwanwyn trwy geg y bore
A'i dafod yn atseinio'n daer ar betalau'r dwyrain
Fel sgidiau milwr yn dyfod adref.

Yma yn y frwydr gefndirol rhwng y tymhorau, y gwanwyn sy'n fuddugoliaethus; dyma dymor 'y byw a goncrodd y byw', tymor y tyfiant a thymor y dadebru mawr. Effeithiol iawn yn ogystal yw'r gyfeiriadaeth at sain 'sgidiau'r milwr yn dyfod adref': dyma linell sy'n drawiadol o apelgar i'r glust, ac un sy'n llawn rhyddhad a llawenydd wrth inni feddwl am dad, fab neu frawd yn dychwelyd o danchwa'r rhyfel. Trawiadol hefyd yw'r modd y mae Bobi'n gwyrddroi elfennau yr arferwn eu cysylltu â brwydro, gwaed a lladd, a'u troi ben i waered - cennad heddwch yw'r milwr yma ac mae llawenydd ac afiaith cyfnod newydd yn ei neges. Ceir adlais o hyn yng ngweithiau beirdd eraill y cyfnod yn ogystal. Cawn enghraifft o hyn yn y gerdd 'Mewn Dau Gae' ble yr aiff Waldo Williams ati i drafod ei adnabyddiaeth o Dduw trwy ddefnyddio delweddau o fyd rhyfel a hela; er

---

²²⁰ Alan Llwyd, 'Bobi Jones', yn Robert Rhys (gol.), *Y Patrw Amryliw: Cyfrol 2* (Caerdydd, 2006), tt. 58-9.

enghraifft, yng nghwrs y gerdd caiff Duw ei bersonoli sawl gwaith fel yr ‘heliwr’, ‘saethwr’, brenin, ‘y dihangwr o’r byddinoedd’ a’r ‘herwr’. Dyma ddangos fod y beirdd hynny a ddaeth i’r amlwg yn dilyn yr Ail Ryfel Byd yn benderfynol o droi hen ddelweddau o ryfel ben i waered a’u gweddnewid yn ddelweddau cadarnhaol a gobeithiol. Ond, o ddychwelyd yn ôl at ‘Gwanwyn Nant Dywelan’, mae’r milwr hwn yn gyferbyniad hynod i’r un methedig a ddisgrifiwyd yn y ‘Portread o Leian’.²²¹ Ond unwaith eto, ynghlwm wrth y ddelwedd estynedig hon o wanwyn yr atgyfodiad, ceir nodau sy’n ein hatgoffa o frwydr bersonol Bobi Jones i feddiannu’r Gymraeg. Gwanwyn iaith a gwanwyn cenedl sydd yma’n Nant Dywelan - ac mae Bobi Jones yn ymgorfforiad o’r genhedlaeth newydd o Gymry ieuanc sy’n mynnu fod y Gymraeg am gael byw. Yn gysylltiedig â hyn, ni ddylid anwybyddu’r cyffyrddiad chwareus a wna gyda’r defnydd o’r gair ‘tafod’. Yma, fe’n hatgoffir ni am theorïau ieithyddol Bobi Jones, y tafod yw’r ‘wedd anweledig ar iaith: y mecanwaith cryno a chuddiedig yn y meddwl dynol sy’n caniatáu i greu iaith’.²²² O ddarganfod hanfod y tafod, datblyga’r bardd i fod yn Gymro llawnach. Delwedd effeithiol arall a ddefnyddir i gyfleu’r adfywiad yn ‘Gwanwyn Nant Dywelan’ yw’r ‘rhaeadr fronnog ffyslyd’ a welir yn y pedwerydd pennill. Mae rhyw deimlad mamol yn perthyn i’r ddelwedd hon. Ceir yma ddiogelwch sy’n peri i’r bardd a ninnau deimlo’n ddiogel o glywed bwrlwm ei symud. Yn ddigon addas hefyd, nodwyd gan Patricia Stokowski fod ystyr symbolaidd arbennig yn perthyn i ddŵr:

---

²²¹ Dewi Stephen Jones, *Llên y Llenor: Bobi Jones: y Farddoniaeth Gynnar* (Caernarfon, 1997), t. 44.

²²² Eleri Hedd James, *Casglu Darnau’r Jig-so: Theori Beirniadaeth Lenyddol R. M. (Bobi) Jones* (Caerdydd, 2009), t. xviii.

Water is the original symbol of life, and as such, it represents creation, absolution and physical and spiritual renewal.²²³

Y mae hyn yn cyd-fynd yn llwyr ag ethos ‘Gwanwyn Nant Dywelan’, ac yn gweddu’n berffaith â moeseg bywyd Bobi Jones. Ffarwelïa Bobi â Gwanwyn Nant Dywelan gyda llinellau clo grymus a chofiadwy sy’n crisialu’r wefr o ddarganfod y trysor a guddiwyd rhagddo gyhyd:

Ac i lawr wrth yr afon y mae tair cenhinen-Pedr
Felen, felen, wedi cnoi’r heulwen yn eu calon
A hen olwg ddireudus arnynt fel merched ysgol
Mewn cornel wedi cael cyfrinach.

Tynhau’r olygfa (*zoom-in*) a throï’i olygon at un o flodau cynharaf y gwanwyn a wna’r bardd wrth gloi. Ceir adlais o hyn mewn cerddi diweddarach o’i eiddo yn ogystal. Er enghraifft, yn y gerdd ‘Eirlysiau’ o’r gyfrol *Rhwng Taf a Thaf* (1960), ceir delwedd rymus o’r ddaear yn storio grym adnewyddol yr haul ar gyfer tyfiant blodau’r gwanwyn:

Cysgodd yr haul i’r ddaear
A’i egni’n ddu yn y ddaear
Fel cwsg ei dân mewn glo
Nes fflamio’n ôl i’r nefoedd ...

Dyma flodeuyn sy’n herio’r gaeaf wrth wthio’n bowld trwy’r pridd. Ceir ymdriniaeth debyg yn y gerdd ‘Eirlysiau’ gan Waldo hefyd, wrth iddo yntau ddatgan buddugoliaeth y gwanwyn dros y gaeaf du:

Gwyn, gwyn
Yw’r gynnar dorf ar lawr y glyn.

---

²²³ Patricia Stokowski, ‘Symbolic Aspects of Water’ yn Roger N. Clark a George H. Stankey (goln), *Water and People* (Pennsylvania, 2008), t. 19.

O'r ddaear ddu y nef a'u myn.²²⁴

A thebyg yn ogystal yw ymdriniaeth Shakespeare yn *A Winters Tale*, wrth i gymeriad Autolycus ganu'n llon am ddyfodiad Cennin Pedr i lain o dir:

Daffodils,
That come before the swallow dares, and take
The winds of March with beauty.²²⁵

Yr hyn a wna'r tri llenor mewn difrif yw troi'r bedd yn grud, y gaeaf yn wanwyn. Darganfydda Bobi ei Gymru mewn cilfachau yng Nghwm Dywelan, Allt y Cnap ac Aber-porth – dyma ddarganfod y trysor gwerthfawr a guddiwyd rhagddo yn ystod ei fagwraeth.²²⁶ Clyfar yw'r modd y personolir y 'tair cenhinen-Bedr' yn hynod grefftus gan Bobi Jones trwy roi iddynt arweddau dynol. Er mai clwstwr o flodau a saerniwyd yn atgof ym mhen y bardd yw'r ddelwedd hon ar y wyneb, mae arwyddocâd symbolaidd y genhinen-Bedr yn rhoi iddi ddimensiynau ychwanegol; ac o ddarganfod y gyfrinach, a meistrolir y Gymraeg, gwelir fod Bobi'n gyndyn iawn o ollwng gafael yn y trysor. Bardd a gyfareddwyd gan holl lendid, harddwch a hoen bywyd yw Bobi Jones yn y gerdd 'Gwanwyn Nant Dywelan', a heb os, adlewyrchir hynny yng nghynesrwydd eirias yr arddull a llawenydd dihafal y dweud.

---

²²⁴ Waldo Williams, *Dail Pren* (Aberystwyth, 1957), t. 52.

²²⁵ William Shakespeare, *A Winter's Tale*, Act IV, Golygfa 3.

²²⁶ Yn, Alan Llwyd, 'Môr Cymreig fy Mawl: Golwg ar Farddoniaeth Bobi Jones', yn Alan Llwyd, *Rhyfel a Gwrthryfel: Brwydr Moderniaeth a Beirdd Modern* (Llandybie, 2003), t. 397, nodir – 'Yr un trysor a oedd yn crisialu ac yn cynnwys yr holl elfennau hyn oedd y Gymraeg. O golli'r Gymraeg collid popeth. Gwrthododd ei deulu roi'r un peth hanfodol hwnnw iddo.'

Diwedd glo

Er gwaethaf ei wreiddioldeb creadigol a'i fedrusrwydd, ceir cryn drafferth i ddadlau â gwirionedd awgrym cychwynnol y bennod hon, sef mai derbyniad digon llugoer a gafodd Bobi Jones. 'Roedd y duedd fychanol hon ar ei gwaethaf gan y to hŷn o feirniad llenyddol, fel yr amlygir gan adolygiad D. H. Cuplitt o'r *Gân Gyntaf*:

Os y bu bardd cocos erioed, dyma enghraifft ohono.²²⁷

Ond nid yw amhoblogrwydd ymddangosiadol ei gyfrol gyntaf yn gyfystyr â dweud ei fod yn fethiant fel bardd. I'r gwrthwyneb, dangos culni ac amharodrwydd y to hŷn o feirniad i dderbyn diwygiadau llenyddol diwedd y pedwardegau a'r pumdegau a wna'r fath gondemniad. Yn wir, gellir taeru fod rhyw fath o *vendetta* llenyddol yn erbyn ymdrechion y lleisiau newydd hyn a ddaeth i'r amlwg wedi'r Ail Ryfel Byd. Yr enghraifft fwyaf nodedig o hyn yw beirniadaeth W. J. Gruffydd ar y bryddest yn Eisteddfod Aberystwyth 1952. Roedd yn tybio mai Bobi Jones oedd awdur 'Y Creadur' (Harri Gwynn ydoedd mewn difrif), ac fe wrthododd ei chori. Yn aml fe ddibrisiwyd eu gwaith fel 'ebychiadau llanciau ... sy'n synnu wrth eu gweledigaeth fel pe na byddai'r syndod yn ffenomen naturiol sy'n digwydd ym mhob cenhedlaeth'.²²⁸ Yn ei hanfod, mae'r *Gân Gyntaf* yn gyfrol sydd yn dangos cryn addewid, yn enwedig pan ystyrir mai cynnyrch bardd 28 oed a geir ynddi. Y mae iddi hefyd ei naws neilltuol a chadarnhaol ei hun, ac mae ei gerddi i gyd yn ddatganiad croch o fuddugoliaeth bywyd tros angau. Dyma fardd sydd wedi dotio ar bawb a phopeth – yn bennaf oll, ar bobl ac ar leoedd. Plannwyd hadau ei weledigaeth yn gynnar yn ei yrfa lenyddol, a gwelir yn *Y Gân Gyntaf*

---

²²⁷ Dyfynnwyd yn John Emyr, *Writers of Wales: Bobi Jones* (Cardiff, 1991), tt. 49-50.

²²⁸ Iorwerth C. Peate, 'Cyflwr Barddoniaeth yng Nghymru', *Y Genhinen*, 1 (1950 -1), t. 11.

gyfrol sy'n 'epitaff teilwng i'w yrfa lenyddol hyd yn hyn'.²²⁹ Ac er bod modd olrhain y datblygiadau pwysicaf ei yrfa o ran techneg, arddull a themâu; amlygir mai mawl yw hanfod ei ganu, o'i *juvenilia* yn *Y Gân Gyntaf*, i ganu mwy aeddfed yn *Hunllef Arthur*. Trwy'i gerddi portread, llwyddwyd i fynegi profiadau cyfnod penodol trwy bobl. Diddorol yw cyfeiriad T. Robin Chapman at ei waith fel 'tudalennau mewn dyddiadur'.²³⁰ Gwelir bod *Y Gân Gyntaf* yn cwmpasu sawl carreg filltir nodedig ym mywyd a gyrfa Bobi – boed yn gofnod ato'n llwyr-feistrolï'r Gymraeg yn yr anthem fuddugoliaethus 'Y Gân Gyntaf', neu'n orfoledd lliwgar y cyfnod cynhyrchol rhwng 1956 a 1958 ym Mhlas Ystrad, Sir Gaerfyrddin – maent oll yn cyfrannu at amrywiaeth arbrofol a chyfoethog ei ddyddiadur barddol. Ac er bod ambell arwydd egwan o'r ysfa i ymestyn ffiniau prydyddiaeth Gymraeg i'w gweld gan unigolion megis Gwenallt, Euros Bowen ac ambell aelod o Gylch Cadwgan cyn 1945, dim ond yn y blynyddoedd a ddilynodd y rhyfel y cafodd moderniaeth Gymreig y tawelwch a'r moddion i flodeuo. Trwy bersonoliaethau unigryw llenorion megis Bobi Jones a Waldo Williams, daethpwyd â chwa o awyr iach i'r traddodiad barddol blinderus a oedd ar ei wely angau. Hwyl oedd y symud y mrig y morwydd. Un o nodweddion amlycaf y beirdd Modernaid oedd natur ddamweiniol eu Cymreictod. Nid bwyd llwy fu'r Gymraeg i'r llenorion hyn; bu'n rhaid brwydro i'w chael a'i chadw. Dyma pam mae'n debyg bod y wefr o ddarganfod Cymru a'r Gymraeg yn elfen gwbl ganolog yng ngwaith Bobi Jones a'i gyfoeswyr. Mewn gair, 'roeddynt 'yn fwy ymwybodol o'r cancr sydd yn eu cenedl, a'u bod yn ceisio ei wella'.²³¹

Llenyddia yn y Gymraeg a *thros* y Gymraeg oedd y cyfraniadau pwysicaf a wnaeth Bobi

²²⁹ Meic Stephens (gol.), *Cydymaith i Lenyddiaeth Cymru* (Caerdydd, 1997), t. 412.

²³⁰ T. Robin Chapman, 'Ystyried y 1950au: Arbrawf mewn Cyfnodi Llenyddol', *Llên Cymru*, 35 (2012), t. 65

²³¹ R. Gerallt Jones (gol.), *Fy Nghymru i: Nifer o Agweddau Personol ar Gymru a Chymreictod Hanner Ffordd Trwy'r Ugeinfed Ganrif* (Dinbych, 1961), t. 143.

Jones a beirdd eraill ei genhedlaeth i farddoniaeth y 1950au. Daethant i sylweddoli yn gynnar mai eu dyletswydd hwy oedd cadw fflam einioes barddoniaeth Gymraeg ynghyn, a hynny mewn degawd a fu'n hynod heriol i'r celfyddydau Cymreig. 'Mewn undod y mae nerth', a dim ond trwy gyfranogiad y genedl oll y gellir sicrhau bywyd i farddoniaeth Gymraeg, a phriodol felly fyddai cau pen y mwdl ar yr astudiaeth achos hon gyda'r gwirionedd gobeithiol hwnnw o enau'r gŵr ei hun:

Those of us who live in small nations face the necessity of providing for our own people as many of the advantages enjoyed by populous nations as we can. Such a responsibility stretches our resources.

Everyone in the community feels that he has something to contribute to the cultural prosperity and success of the nation.²³²

---

²³² Bobi Jones, 'The Roots of Welsh Inferiority', *Planet*, 22 (1974), t. 72

Llyfryddiaeth

Gweithiau Creadigol

Edwards, Elwyn (gol.), *Cadwn y Mur: Blodeugerdd Barddas o Ganu Gwladgarol* (Abertawe, 1990).

Griffiths, D. R. (gol.), *Cerddi Cadwgan* (Abertawe, 1953).

Gruffudd, Heini (gol.), *Hog Dy Fwyell: Casgliad Cyflawn o Gerddi J. Gwyn Griffiths* (Talybont, 2007).

Gruffydd, W. J., *Y Flodeugerdd Gymraeg* (Caerdydd, 1931).

Jones, Bobi, *Casgliad o Gerddi* (Llandybïe, 1989).

Jones, Bobi, *Y Gân Gyntaf* (Aberystwyth, 1957).

Jones, D. Gwenallt, *Eples: Cyfrol o Farddoniaeth* (Llandysul, 1951).

Lewis, Saunders, *Byd a Betws: Cerddi* (Aberystwyth, 1942).

Llwyd, Alan; Gwilym, Gwynn ap (goln.), *Blodeugerdd o Farddoniaeth Gymraeg yr Ugenifed Ganrif* (Llandysul, 1987).

Parry, R. Williams, *Cerddi'r Gaeaf* (Dinbych, 1952).

Shakespeare, William, *A Winter's Tale*, Act IV, Golygfa 3.

Williams, Waldo, *Dail Pren: Cerddi* (Aberystwyth, 1957).

Llyfrau

Anderson, Malcom, *States and Nationalism in Europe Since 1945* (London, 2000).

Beckett, Samuel, *Waiting for Godot* (London, 1971).

Beddoe, Deirdre, *Out of the Shadows: A History of Women in Twentieth-century Wales* (Cardiff, 2000).

Bourke, Jonna, *Working-class Cultures in Britain 1890-1960: Gender, Class and Ethnicity* (London, 1993).

Bowlby, Richard; King, Pearl, *Fifty Years of Attachment Theory* (London, 2004).

Brittain, Christopher Craig, *Adorno and Theology* (New York, 2010).

- Cardiff, David; Scannell, Paddy, 'Broadcasting and National Unity', *Impacts & Influences: Essays on the Media Power of the Twentieth Century*, (London, 1987),
- Carter, Ronald; McRae, John (goln.), *The Routledge History of Literature in English* (London, 1997).
- Chapman, T. Robin, *Llên y Llenor: Iorwerth Peate* (Caernarfon, 1987).
- Davies, John, *Hanes Cymru*, (London, 1990).
- Day, Donald (gol.), *Franklin D. Roosevelt, My Own Story: From Private and Public Papers* (New York City, 1951).
- Duffin, Henry Charles, *Walter de la Mare: A Study of his Poetry* (London, 1949).
- Edwards, , H. W. J., *The Good Patch* (London, 1938).
- Emyr, John, *Writers of Wales: Bobi Jones* (Cardiff, 1991).
- Evans, R. Alun (gol.), *Bro a Bywyd: Iorwerth C. Peate 1901 – 1982* (Abertawe, 1997).
- Falk, Gerhad; Falk, Ursula A., *Youth Culture and the Generation Gap* (New York, 2005).
- Fukuyama, Francis, *The End of History and the Last Man* (New York, 2006).
- Horn, Gerd-Rainer, *Spirit of '68* (Oxford, 2007).
- Carpenter, Humphrey, *The Angry Young Men: A Literary Comedy of the 1950s* (London, 2009).
- James, Eleri Hedd, *Casglu Darnau'r Jig-so: Theori Beirniadaeth Lenyddol R. M. (Bobi) Jones* (Caerdydd, 2009).
- Jenkins, David (gol.), *Erthyglau ac Ysgrifau Llenyddol Kate Roberts* (Abertawe, 1978).
- Jenkins, Geraint H.; Williams, Mari A. (goln.), 'Eu Hiaith a Gadwant?': *Y Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* (Caerdydd, 2000).
- Johnston, Dafydd, *Llenyddiaeth Cymru* (Caerdydd, 1998).
- Jones, Bobi, *O'r Bedd i'r Crud: Hunangofiant Tafod* (Llandysul, 2000).
- Jones, Bobi, *Beth yw Pwrpas Llenyddda? : Darlith Lenyddol Eisteddfod Genedlaethol Cymru*: (1974).
- Jones, Dafydd Glyn, *Agoriad yr Oes: erthyglau ar lôn, hanes a gwleidyddiaeth Cymru* (Talybont, 2001).
- Jones, Dewi Stephen, *Llên y Llenor: Bobi Jones: y Farddoniaeth Gynnar* (Caernarfon, 1997).
- Jones, R. Gerallt (gol.), *Fy Nghymru i: Nifer o Agweddau Personol ar Gymru a Chymreictod Hanner Ffordd Trwy'r Ugeinfed Ganrif* (Dinbych, 1961).
- Jones, R. M., *Llenyddiaeth Gymraeg 1936 – 1972* (Llandybïe, 1975).
- Kastenbaum, Robert (gol.), *Encyclopedia of Adult Development* (Phoenix, 1993).

- Lloyd, D. Tecwyn, *Erthyglau Beirniadol* (Llandysul, 1946).
- Lloyd, D. Tecwyn, *Llên, Cyni a Rhyfel a Thrafodion Eraill* (Llandysul, 1987).
- Llywelyn-Williams, Alun, *Gwanwyn yn y Ddinas: Darn o Hunangofiant* (Dinbych, 1975).
- Lucie-Smith, Edward (gol.), *British Poetry Since 1945* (Harmondsworth, 1970).
- Lutwack, Leonard, *The Role of Place in Literature* (New York, 1984).
- Morgan, Kenneth O., *Rebirth of a Nation: A History of Modern Wales* (Oxford, 1982).
- Murray, John A., *Writing About Nature* (New Mexico, 2003).
- Peate, Iorwerth C., *Canu Chwarter Canrif* (Dinbych, 1957).
- Peate, Iorwerth C., *Dyfodol ein Llenyddiaeth: Llenyddiaeth Gymraeg mewn "Cymdeithas Ddwyeithog"* (Llandybie, 1962).
- Peate, Iorwerth C., *Rhwng Dau Fyd: Darn o Hunangofiant* (Dinbych, 1976).
- Peate, Iorwerth C., *Sylfeini: Ysgrifau Beirniadol* (Wrecsam, 1938).
- Peate, Iorwerth C., *Syniadau* (Llandysul, 1969).
- Peate, Iorwerth C., *Ym Mhob Pen....: Ysgrifau* (Aberystwyth, 1948).
- Philips, Dylan, *Trwy Ddulliau Chwyldro?: Hanes Cymdeithas yr Iaith Gymraeg* (Llandysul, 1998).
- Pugh, Martin, *Women and the Women's Movement in Britain 1914-1959* (London, 1992).
- Rees, Alwyn D., *Adfeilion* (Llandybie, 1943).
- Rees, Alwyn D., *Life in a Welsh Countryside: A Social Study of Llanfihangel yng Ngwynfa* (Cardiff, 1951).
- Rees, W. H.; Talfan, Aneirin ap, *Y Ddau Lais* (Llundain, 1937).
- Rowlands, John, *Ysgrifau ar y Nofel* (Caerdydd, 1992).
- Sartre, Jean-Paul, *"What is Literature?" and Other Essays* (London, 1950).
- Sinfield, Alan (gol.), *Society and Literature, 1945-1970* (London, 1983).
- Stephens, Meic (gol.), *Cydymaith i Llenyddiaeth Cymru* (Caerdydd, 1997).
- Stevens, Catrin, *Writers of Wales: Iorwerth C. Peate* (Cardiff, 1986).
- Thomas, Gwyn, *Y Traddodiad Barddol* (Caerdydd, 1976).
- Thomas, M. Wynn, *Corresponding Cultures: the two Literatures of Wales* (Cardiff, 1999).
- Wilson, Colin, *The Angry Years: The Rise and Fall of the Angry Young Men* (London, 2007).
- Y Beibl*, Rhufeiniaid 10:13.

Penodau Mewn Llyfau

Chapman, T. Robin, 'Heb Ddim Paent nac Ymdrech i Orliwio': Darllen *Hen Wyneb* D. J. Williams fel Hanes', yn Geraint H. Jenkins (gol.), *Cof Cenedl XXII: Ysgrifau ar Hanes Cymru* (Llandysul, 2007).

Llwyd, Alan, 'Bobi Jones', yn Robert Rhys (gol.), *Y Patrwm Amryliw: Cyfrol 2* (Caerdydd, 2006).

Llwyd, Alan, 'Môr Cymreig fy Mawl: Golwg ar Farddoniaeth Bobi Jones', *Rhyfel a Gwrthryfel: Brwydr Moderniaeth a Beirdd Modern*, Alan Llwyd, (Llandybïe, 2003).

Owen, Trefor M., 'Community Studies in Wales: An Overview', yn Hume, Ian; Pryce, W. T. R., *The Welsh and their Country: Selected Readings in the Social Sciences*, (Llandysul, 1986).

Robert Rhys, 'Poetry 1939 – 1970', yn Dafydd Johnston. (gol.), *A Guide to Welsh Literature, c. 1990 – 1996*, (Cardiff, 1998).

Stokowski, Patricia, 'Symbolic Aspects of Water', Roger N. Clark a George H. Stankey (goln.), *Water and People* (Pennsylvania, 2008).

Williams, J. E. Caerwyn 'Golygyddol', yn Williams, J. E. Caerwyn (gol.), *Ysgrifau Beirniadol XXV* (Dinbych, 1999).

Erthyglau

Anhysbys, 'Tŷ Glan' [sic], *Y Gymraes*, Cyf. VI, 73 (Hydref 1902), t. 152.

Amrywiol, 'Ledled Cymru', *Baner ac Amserau Cymru*, (Hydref, 1954), t.4.

Baner ac Amserau Cymru, 20 (4 Ionawr 1950). t. 4

Colofn Mignedd, *Y Cymro*, (Ionawr 1956), t. 4

Chapman, T. Robin, 'Ystyried y 1950au: Arbrawf Mewn Cyfnodi Llenyddol', *Llên Cymru*, 35 (2012), tt. 54 -67.

Crwys, 'O Lanandras i Dyddewi', *Y Genhinen*, 1 (1951), t. 260.

Davies, J. Kitchener, 'Ing Cenhedloedd', *Y Fflam*, 1 (1946), tt. 43-50.

Davis, Kingsley, 'The Sociology of Parent-Youth Conflict', *American Sociological Review*, 5 (Aug. 1940), tt. 523-35.

Evans, D. Gwyn, 'Coedwigo Rhandir Mwyn', *Y Genhinen*, 1 (1951) t. 46.

Ffeste, 'Cân Gyntaf Bobi Jones', *Yr Aroleswr*, 3 (1958), t. 42 – 4.

Griffiths, Jim, 'Wales, after the War', *Wales*, 3 (1943), tt. 7-10.

- Gruffydd, W. J., 'Diorseddiad Rheswm', *Tir Newydd*, 14 (1938), tt. 19 – 22.
- Gwenallt, 'Cymru', *Y Fflam*, 5 (1948), t. 37.
- Humphreys, Edward Morgan, 'Llenyddiaeth a Bywyd', *Y Traethodydd*, Cyf. LXV, CCXCII, (1910), tt. 49-56.
- Jones, Bedwyr Lewis, 'The City: A Succès de Scandale', *Poetry Wales*, Haf 1974, tt. 321-9.
- Jones, Bobi, 'Gwanwyn Cwm Dywelan', *Yr Arloeswr*, 1 (1957), t. 11.
- Jones, Bobi, 'Gŵr Gwadd', *Yr Arloeswr*, 2 (1958), tt. 19 -24.
- Jones, Bobi, 'The Roots of Welsh Inferiority', *Planet*, 22 (1974), tt. 53 – 72.
- Jones, Bobi; Davies, T. Glynne, 'Trafod Simboliaeth', *Y Fflam*, 9 (1950), t. 34 – 8.
- Jones, Bobi, 'Trefn Mewn Llen [sic]', *Y Fflam*, (1952), t. 10 – 14.
- Jones, D. J., 'Rhai Tueddiadau ym Marddoniaeth Ddiweddar Cymru', *Y Traethodydd*, CX (1955), tt. 75 – 87.
- Lewis, Saunders, 'Cerddi'r Gaeaf', *Lleufer*, 9, (1953), tt. 27-9.
- Lloyd, D. Tecwyn, 'Cyfansoddiadau Cwm Rhymni', *Barn*, 332 (1990).
- Llywelyn-Williams, Alun, 'Cyfoesedd Bardd', *Y Traethodydd*, CXXX, 557, (1975), t. 317 – 320.
- Peate, Iorwerth C., 'Cyflwr Barddoniaeth yng Nghymru', *Y Genhinen*, (Gaeaf 1950 – 1), tt. 11 – 15.
- Peate, Iorwerth C., 'Traddodiad Llanbryn-mair', *The transactions of the Honourable Society of Cymmrodorion*, (1954), tt. 10 - 17.
- Rhys, D. Meurig, 'Dyddiadur', *Y Genhinen*, 1 (1950-1), t. 47 – 50.
- Rowlands, John, 'Poésie Cérébrale?', *Y Traethodydd*, CXXX, 557, (1975), tt. 321-9

Gwefannau

- <http://yba.llgc.org.uk/cy/c4-PARR-WIL-1884.html> (Cyrchwyd - 16/01/11).
- <http://yba.llgc.org.uk/cy/c6-PEAT-CYF-1901.html> (Cyrchwyd - 03/02/11).
- <http://yba.llgc.org.uk/cy/c6-PEAT-CYF-1901.html> (Cyrchwyd - 01/03/2011)
- <http://www.fordham.edu/halsall/mod/spengler-decline.asp> (Cyrchwyd - 23/05/2011).
- <http://www.guardian.co.uk/books/2002/sep/01/historybooks.features> (Cyrchwyd - 01/06/2011).

Eisteddfodau

Eisteddfod Genedlaethol Cymru, *Cyfansoddiadau Buddugol Eisteddfod Genedlaethol Frenhinol Cymru, Treorci, 1928* (Pwyllgor yr Eisteddfod Genedlaethol, 1928).

